T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ŞA‘BÎ’NİN İSLAM TARİHİ RİVAYETLERİNİN TESPİTİ VE DEĞERLENDİRMESİ

Mustafa ERDEMİR

2501210341

TEZ DANIŞMANI

DR. ÖĞR. ÜYESİ Ümit ESKİN

İSTANBUL – 2024

ÖZ

ŞA‘BÎ’NİN İSLAM TARİHİ RİVAYETLERİNİN TESPİTİ VE DEĞERLENDİRMESİ

MUSTAFA ERDEMİR

İslâm tarihinin bir parçası olan siyere dair ilk belirgin çalışmalar hicrî 1. asırda (623) yapılmıştır. Şa‘bî de bu dönemde yaşamış ve naklettiği rivayetler ölçüsünde Hz. Peygamber’in hayatıyla ilgilenmiştir. Onun bu ilgisi siyer ile sınırlı kalmayıp İslâm tarihinin diğer evreleriyle ilgilide rivayetler nakletmiştir. Bu çalışmada onun İslâm tarihine katkılarını tespit etmek amaçlanmıştır. Bu nedenle belirlenen rivayetler farklı başlıklar altında sınıflandırılıp birtakım değerlendirmelere tâbi tutulmuştur. Çalışma, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında çalışmanın konusu, amacı, yöntemi ve kaynakları ele alındıktan sonra Şa‘bî’nin hayatına dair önemli görülen olaylar, tespit edilen bilgiler ışığında incelenmiştir. Birinci bölümde Şa‘bî’nin rivayetlerinde takip ettiği tarih metoduna dair öne çıkan hususlar zikredilmiş, bunlar; Şa‘bî’nin isnad kullanımı, vesika kullanımı, şiir kullanımı, tarih kullanımı, mekân kullanımı, âyet kullanımı, fıkhî hükümlere yer vermesi, biyografik bilgilere yer vermesi ve evâil literatürüne dair bazı bilgilere yer vermesi gibi başlıklar altında belirlenmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde Şa‘bî’nin, peygamberler tarihi, câhiliye ve siyer dönemlerine dair naklettiği rivayetlerin muhtevası hakkında bilgi verilmiştir. Bu rivayetlerde gerek görülen yerlerde değerlendirmeler ve açıklamalar yapılmıştır. Mekke dönemi peygamberlik öncesi ve sonrası olmak üzere iki başlıkta ele alınmıştır. Medine döneminde ise konular kronolojik olarak ele alınarak işlenmiştir. Şa‘bî’nin rivayetlerinin büyük bir kısmını bu bölümde yer alan siyer dönemi oluşturmaktadır. Siyer döneminde ise en çok Medine dönemine ilgi duyduğu görülmüştür. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise Hulefâ-yi Râşidîn ve Emevîler dönemine dair rivayetlerinin muhtevası yansıtılmaya çalışılmıştır. Şa‘bî’nin Hulefâ-yi Râşidîn döneminde halifelerin göreve gelişleriyle alakalı bilgi verdiği görülmüştür. Özellikle Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer döneminde fetihlere dair bilgiler verilmektedir. Hz. Osman ve Hz. Ali döneminde ise iç karışıklıklara odaklanılmıştır. Bunun yanında halifelerin yönetim anlayışlarına dair

bilgiler de verilmiştir. Emevîler döneminde ise rivayetlerin gözle görülür bir şekilde azaldığı ve sadece belli başlı konulara dair rivayetlerin nakledildiği görülmüştür. Sonuç olarak Şa'bî'nin siyer sahasında olmasa da İslâm tarihinin başka dönemlerinde eser verdiğini ve bu dönemlerde önemli bir yerinin olduğu kanaatine varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslâm tarihi, Siyer, Câhiliye, Hulefâ-yi Râşidîn, Emevîler, Şa'bî

ABSTRACT

IDENTIFICATION AND EVALUATION OF ŞA‘BÎ'S NARRATIVES IN ISLAMIC HISTORY

MUSTAFA ERDEMİR

The initial promiment Works on the biography (sira) of the Prophet Muhammad, which is a part of Islamic history, were conducted in the it century of the Hijri calendar (623 CE). Al-Sha'bi lived during this period and was interested in the life of the Prophet Muhammad as reflected in the narrations he transmitted. His interest was not limited to the sira; he also transmitted narrations related to other phases of Islamic history. This study aims to identify his contributions to Islamic history. Therefore, the identified rations have been classified under various headings and subjected to certain evaluations. The study consists of an introduction and three chapters. After discussing the subject, purpose, method, and sources of the study in the introduction, significant events in al-Sha'bi's lite are examined in the light of the identified information. In the first chapter, the prominent aspects of al-Sha'bis historical method in his narrations are mentioned. These aspects are categorized under headings such as his use of isnad (chains of transmission), documents, poctry, historical context, places, verses, inclusion of jurisprudential rulings, biographical information, and some informatig related to the carly literature (awa'il). The second chapter provides information about the content of al-Shabi's narrations concerning the history of the prophets, the pre-islamic (Jahiliyya) period, and the sira. Evaluations and explanations are made where nocessary in these narrations. The Meccan period is examined under two headings: pre-prophethood and post-prophethood. In the Medinan period, the topics are discussed chronologically. A significant portion of al-Sha'bi's narrations in this chapter pertains to the sira period, with a notable focus on the Medinan period. In the third chapter, the content of al-Sha'bi's narrations regarding the Räshidun Caliphs and the Umayyad period is reflected. It is observed that al-Sha'hi provided information about the accession of the caliphs during the Rashidin period. Specifically, during the caliphates of Abu Bakr and Umar. information about the conquests is given. During the caliphates of

Uthman and Ali, the focus is op, internal conflicts. Additionally. information about the govemance styles of the caliphs is provided. In the Umayyad period, it is noted that the number of narrations significantly decreased, with only a lew major topics being covered. In conclusion, although al-Sha'bi did not produce works specifically in the sira field, he contributed significantly to other periods of Islamic history, an his place in these periods is deemed important.

Keywords: Islamic history, Sira, Jahiliyya, Räshidün Caliphs, Umayyads, al-Sha'bi

ÖNSÖZ

Peygamber Efendimizin hayatıyla ilgili rivayetlerin kuşaktan kuşağa aktarılması, Müslümanların temel uğraş alanlarından birini oluşturmuştur. Bu bağlamda dönemin insanları, İslâm tarihçiliğinin temelini oluşturan siyer ve megâzîye ilgi duymuş ve onun gelişmesinde önemli rol oynamışlardır. Hz. Peygamber'in hayatını konu edinen bu ilim dallarının malzemesi hicrî birinci asırda (623) toplanmaya başlamıştır. Toplanan rivayetler tasnif edilerek müstakil eserler yazılmıştır. Bu durum da siyerin ana hatlarının şekillenmesine katkı sağlamıştır. Dönemin önde gelen âlim şahsiyetlerinden biri olan Şa'bî'nin de naklettiği siyer rivayetleriyle bu katkıda pay sahibi olduğu görülmektedir. Onun naklettiği rivayetler sadece siyerle de sınırlı kalmayıp peygamberler tarihi, câhiliye, Hulefâ-yi Râşidîn ve Emevîler dönemine dair önemli bilgiler içermektedir. İslâm tarihçileri de onun geniş yelpazedeki rivayetlerini eserlerinde kullanmıştır.

Şa'bî'ye İslâm tarihiyle alakalı günümüze ulaşmayan üç eser nisbet edilmektedir. Bunlar fetihler ile alakalı olan *Kitâbü'l-Fütûh* adlı eser, Hz. Osman'ın halife seçilmesi ve şehadeti il ilgili olan *Kitâbü'ş-Şûrâ ve Maktelü Osman* adlı eser ve Hz. Peygamber'in hayatını konu edinen *el-Meğâzî* adlı eserdir. Bu eserlerden ilk ikisi klasik kaynaklarda yer alırken *el-Meğâzî* adlı eser modern dönem çalışmaların bazılarında zikredilmiştir. Bu eserle alakalı değerlendirmeler Şa'bî'nin eserleri zikredilen başlıkta ele alınmaktadır.

Şa'bî'nin İslâm tarihindeki konumun anlaşılması, değerlendirilmesi ve yukarıda değinilen hususlara ışık tutulması amacıyla yapılan bu çalıma giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmada rivayetler sened açısından ve gerek görüldüğü yerde muhteva açısından değerlendirilmiştir. Sened ile alakalı değerlendirmeler daha çok birinci bölümde yapılmıştır. Muhteva açısından değerlendirmeler ise birinci bölümde yer almakla beraber çoğunlukla ikinci ve üçüncü bölümde yapılmıştır. Ayrıca dönemlerin tamamının ele alınması ve rivayetlerin konu bütünlüğünün olmaması rivayetlerin tamamının değerlendirilmesini zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla ikinci ve üçüncü bölümlerde rivayetlerin muhtevasının yansıtılması hedeflenmiş, gerek görüldüğü yerlerde değerlendirme ve açıklama yoluna gidilmiştir.

Bu çalışmanın olgunlaşmasında yönlendirmelerini ve değerlendirmelerini esirgemeyen değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Ümit Eskin'e, tezin başından sonuna tenkit ve tavsiyelerde bulunan kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Ramazan Topal'a, katkılarından dolayı Prof. Dr. Nurettin Gemici ve Prof. Dr. Gülgün Uyar hocalarıma Teşekkür ederim. Arapça ibarelerin anlaşılmasında yardımcı olan Arş. Gör. Salih İşgüzar hocama teşekkürü borç bilirim. Eğitim hayatım boyunca desteğini hep hissettiğim annem ve babama, bu tezin yazılması için bana en uygun ortamı hazırlayıp destekleyen kıymetli eşime teşekkür ederim.

MUSTAFA ERDEMİR

İSTANBUL, 2024

İÇİNDEKİLER

ÖZ ..... **ii**

ABSTRACT ..... **iv**

ÖNSÖZ ..... **vi**

TABLOLAR LİSTESİ ..... **xii**

KISALTMALAR LİSTESİ ..... **xiii**

GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞA'BÎ'NİN İSLÂM TARİHİ RİVAYETLERİNİ NAKLETTİĞİ HOCALARI, BU RİVAYETLERİNİ AKTARAN ÖĞRENCİLERİ VE TAKİP ETTİĞİ USÛL

1. ŞA'BÎ'NİN İSLÂM TARİHİ RİVAYETLERİNİ ALDIĞI HOCALARI 20
2. ŞA'BÎ'NİN RİVAYETLERİNİ NAKLEDEN ÖĞRENCİLERİ 25
3. İSNAD KULLANIMI 29
   - 3.1. Tahammül Yolları 31
   - 3.2. Telfîk 32
   - 3.3. Mürsel Rivayetler 33
   - 3.4. Münkatı' Rivayetler 38
   - 3.5. Kaynaksız Rivayet Edilenler 42
   - 3.6. Şa'bî'nin İlk Râvi Olduğu Rivayetler 43
4. ŞA'BÎ'NİN RİVAYETLERİNİN YER ALDIĞI ESERLER 44
5. VESİKA KULLANIMI 48
6. ŞİİR KULLANIMI 51
7. TARİH KULLANIMI 54
8. MEKÂN KULLANIMI 56
9. ÂYET KULLANIMI 57
10. FIKHÎ HÜKÜMLERE YER VERMESİ 60
11. BİYOGRAFİK BİLGİLER VERMESİ 63
12. ŞA'BÎ'NİN EVÂİLE DAİR RİVAYETLERİ 64

İKİNCİ BÖLÜM

ŞA'BÎ'NİN PEYGAMBERLER TARİHİ, CÂHİLİYE VE SİYER DÖNEMİ RİVAYETLERİNİN MUHTEVASI

1. PEYGAMBERLER TARİHİ 66
2. CÂHİLİYE DÖNEMİ 68
3. MEKKE DÖNEMİ 70
3.1. Peygamberlik Öncesi 70
3.1.1 Peygamberliğin Müjdelenmesi 70
3.2. Peygamberlik Sonrası 71
3.2.1. Vahyin Gelişiyle Alakalı Rivayetler 71
3.2.2. Habeşistan Hicreti 74
3.2.3. Ebû Tâlib'in Vefatı 76
3.2.4. Cin Gecesi 76
3.2.5. Mekke Muâhâtı 77
3.2.6. Akabe Biatları 77
3.2.7. Hicret 78
3.2.8. Ammâr b. Yâsir'in İlk Mescidi İnşa Etmesi 80
4. MEDİNE DÖNEMİ 80
4.1. Ezanın Teşrîi 81
4.2. İlk Seriyye 81
4.3. Bedir Savaşı 81
4.4. Hz. Ali ile Hz. Fâtıma'nın Evlenmesi 84
4.5. Uhud Savaşı 84
4.6. İfk Hâdisesi 88
4.7. Benî Kurayza Gazvesi (5/627) 88
4.8. Îs Seriyyesi (6/628) 89
4.9. Rıdvân Biatı 90
4.10. Kisrâ'ya İslâm'a Davet Mektubunun Gönderilmesi 91
4.11. Hayber'in Fethi 92
4.12. Mûte Savaşı (8/629) 94
4.13. Zâtüsselâsil Seriyyesi (8/629) 95
4.14. Mekke'nin Fethi (8/630) 96
4.15. Îlâ Hadisesi 98
4.16. Ri'ye es-Sühaymî'ye İslam'a Davet Mektubu Gönderilmesi ve Kuratâ Seriyyesi 99

4.17. Kinâne Heyeti 99
4.18. Tebük Gazvesi (9/630) 100
4.19. Hemdân Heyeti 100
4.20. Abdullah b. Übey'in Vefatı 101
4.21. Müslümanların 9/630 Yılındaki Haccı 102
4.22. Necran Heyeti 103
4.23. Vedâ Haccı 104
4.24. Hz. Peygamber'in Vefatı 104
4.25. Hz. Peygamber'in Evlilikleri 108

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞA'BÎ'NİN HULEFÂ-yi RÂŞİDÎN ve EMEVÎLER DÖNEMİ RİVAYETLERİNİN MUHTEVASI

1. HULEFÂ-yi RÂŞİDÎN DÖNEMİ (11/632-41/661) 111
1.1. Hz. Ebû Bekir Dönemi 111
1.1.1. Halife Seçilmesi 111
1.1.2. İrtidat Olayları 112
1.1.3. Hz. Fâtıma'nın Vefatı 114
1.1.4. Hz. Ebû Bekir Dönemi Fetihler 115
1.1.5. Hz. Ebû Bekir'in Vefatı 118
1.2. Hz. Ömer Dönemi 119
1.2.1. Halife Seçilmesi 119
1.2.2. Cisr (Köprü) Savaşı (13/634) 120
1.2.3. Basra'nın Kuruluşu 121
1.2.4. Büveyb Savaşı (14/635) 122
1.2.5. Kâdisiye Savaşı (15/636) 123
1.2.6. Medâin'in Fethi (15/636) 127
1.2.7. Celûlâ Savaşı (16/637) 127
1.2.8. Zeyneb bt. Cahş'ın Vefatı 128
1.2.9. Nihâvend Savaşı (21/642) 129
1.2.10. Hz. Ömer'in Devlet Yönetimi 130
1.2.11. Hz. Ömer'in Vefatı 135
1.3. Hz. Osman Dönemi 136

1.3.1. Halife Seçilmesi 136
1.3.2. Selmân-ı Fârisî'nin Vefatı 137
1.3.3. Hz. Osman'ın Şehadeti 137
1.4. Hz. Ali Dönemi 140
1.4.1. Halife Seçilmesi 140
1.4.2. Cemel Vakası (36/656) 141
1.4.3. Abdullah b. Abbas'ın Basra Valiliği 143
1.4.4. Sıffîn Savaşı (37/657) 143
1.4.5. Nehrevan Savaşı (38/658) 148
1.4.6. Hz. Ali'nin Şehit Edilmesi 149
1.4.7. Hz. Hasan'ın Halife Seçilmesi ve Hilafeti Muâviye'ye Teslim Etmesi 150
2. EMEVÎLER DÖNEMİ (41/661-132/750) 152
2.1. Muâviye b. Ebû Süfyân Dönemi 152
2.1.1. Devlet Yönetimi 152
2.2. Yezîd b. Muâviye Dönemi 153
2.2.1. Kerbelâ Vakası (61/680) 153
2.2.2. Mekke Kuşatması 155
2.3. Mervân b. Hakem Dönemi 155
2.3.1. Mercirâhit Savaşı (64/684) 155
2.4. Abdülmelik b. Mervân Dönemi 156
2.4.1. Muhtâr es-Sekafî'nin İsyanı 156
2.4.2. Mus'ab b. Zübeyr'in Basra Valiliği ve Muhtâr es-Sekafî'nin Öldürülmesi 157
2.5. I. Velîd b. Abdülmelik Dönemi 158
2.5.1. Semerkant'ın Fethi (93/711) 158
SONUÇ 160
KAYNAKÇA 163

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1.1. :……19

Tablo 2.1. :……23

Tablo 3.1. :……35

Tablo 4.1. :……46

KISALTMALAR LİSTESİ

b. : Oğlu
bkz. : Bakınız
BOZİFDER : Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
bt. : Kızı
b.y. : Basım yeri yok
c. : Cilt
çev. : Çeviren
der. : Derleyen
DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
ed. : Editör
haz. : Hazırlayan
Hz. : Hazreti
İbn : Oğlu
nşr. : Neşreden
ö. : Ölüm tarihi
s. : Sayfa
SBE : Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDV : Türkiye Diyanet Vakfı
thk. : Tahkik eden
tsh. : Tashih eden
t.y. : Tarih yok
v.b. : ve benzeri
v.d. : ve diğerleri
y.y. : Yayıncı yok

GİRİŞ

1. ÇALIŞMANIN KONUSU, AMACI ve YÖNTEMİ

Çalışmanın konusu Şa'bî'nin İslâm tarihine dair naklettiği rivayetler ve bunların tahlilidir. Tespit edilen bu rivayetlerin konuları ise daha çok siyasi olaylarla alakalıdır. Bunun yanında sosyal hadiselere ve günlük yaşama dair rivayetler de bulunmaktadır. Çalışmada Şa'bî'nin naklettiği rivayetler ele alınmaya çalışılmış, konunun anlaşılması ve Şa'bî'nin rivayetlerindeki kapalılığın giderilmesi için zaman zaman başka rivayetlere de yer verilmiştir.

Çalışmanın temel amacı Şa'bî'nin İslâm tarihi rivayetlerinin tespit edilmesi, rivayetlerin bir araya getirilmesi, rivayetlerin hangi konularda yoğunlaştığının ortaya çıkarılması ve kronolojik bir şekilde aktarılmasıdır. Bir diğer hedef de genel kabule aykırı rivayetlerin ortaya çıkarılması ve bunların yorumlanmasıdır. Ayrıca rivayetlerin İslâm tarih yazımına, bir soruna veya çözüme kaynaklık edip etmediğinin tespiti bir başka amaçtır. Şa'bî'ye nisbet edilen *el-Meğâzî* eserinin ona ait olup olmadığını, tüm rivayetleri dikkate alarak tespitte bulunmak da çalışmanın amaçlarından bir tanesidir.

Şa'bî'nin İslâm tarihi ile ilgili rivayetleri 310/923 yılına kadar telif edilmiş İslâm tarihi, hadis, fıkıh ve tefsir eserlerinden tespit edilmiştir. Tespit edilen bu rivayetler kronolojiye riayet edilerek sınıflandırılmıştır. Sınıflandırılan rivayetler tekrar okunarak çalışmanın başlıkları oluşturulmuş ve bu başlıklara uygun rivayetler fişlenmiştir. Birinci bölümde Şa'bî'nin rivayetlerini aldığı hocaları ve nakleden öğrencileri belirlenmiştir. Sonra tarih metoduyla alakalı öne çıkan hususlarda başlıklar oluşturulup ilgili başlıklarda rivayetler incelenmiştir. Ayrıca rivayetlerin sened açısından incelenmesi de birinci bölümde yapılmıştır. İkinci ve üçüncü bölümde ise rivayetlerden hareketle oluşturulan başlıklar kronolojik olarak sıralanmıştır. Bu başlıkların altında ilgili rivayetlerin muhtevaları yansıtılmıştır. Ayrıca gerek görüldüğü taktirde değerlendirme ve açıklamalarla konunun anlaşılması sağlanmıştır. Burada Şa'bî'nin rivayetlerinin, varsa bir soruna veya çözüme kaynaklık etmesi durumu üzerinde de durulmuştur. Bu iki bölümde rivayetlerin senedlerine dair bir değerlendirme ihtiyaç duyulması haricinde yapılmamıştır.

Rivayetler anlatım şeklinde aktarılmaya çalışılmış olup gerektiğinde rivayetin tercümesine de yer verilmiştir.

2. KAYNAKLAR ve ARAŞTIRMALAR

Şa'bî'nin İslâm tarihine dair rivayetleri 310/923 yılına kadar telif edilen siyer, meğâzî, tarih, tabakât, ensâb, harâc-emval, hadis, tefsir ve fıkıh eserlerinden tespit edilmiştir. Bunlar içerisinde diğer kaynaklara göre öne çıkan bazı kaynaklar bulunmaktadır. Siyer eserlerinden İbn İshâk'ın (ö. 151/768) *Sîret*'i ve İbn Hişâm'ın (ö. 218/833) *es-Sîre*'si yararlanılan kaynaklar arasında zikredilebilir. Ancak İbn İshâk'ın Şa'bî'den rivayetinin bulunmadığını, onun eserinde yer alan Şa'bî rivayetlerinin Yûnus b. Bükeyr'in ziyadesi olduğunu zikretmek gerekmektedir. İbn Hişâm ise az da olsa onun rivayetlerine yer vermiştir. Tarih eserlerinde Şa'bî'nin rivayetlerini en çok barındıran eserler Taberî'nin (ö. 310/923) *et-Târîh*'i ve Ömer b. Şebbe'nin (ö. 262/876) *Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere*'si olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Taberî'nin eseri Şa'bî'nin rivayetlerinin bolca bulunduğu bir eserdir. Tabakât eserlerinde İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *et-Tabakât*'ı zikredilmelidir. Zira bu eser Şa'bî'nin rivayetlerini en fazla ihtiva eden eserdir. Ensâb kitaplarından ise Belâzürî'nin (ö. 279/892-93) *Ensâbü'l-eşrâf*'ı Şa'bî'nin rivayetlerini çokça barındıran bir başka eserdir. Harâc-emval kitaplarından Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'ın (ö. 224/838) *Kitâbü'l-Emvâl*'i ve Ebû Yûsuf'un (ö. 182/798) *Kitâbü'l-Harâc*'ı rivayetlerin çokça bulunduğu eserlerdir. Hadis kitapları arasında Şa'bî'nin rivayetlerini genel olarak en fazla ihtiva eden eser İbn Ebû Şeybe'nin (ö. 235/849) *el-Musannef* adlı eseridir. Tefsir eserlerinden Taberî'nin (ö. 310/923) *Câmiʿu'l-beyân*'ı en çok rivayetin nakledildiği tefsir eserlerinden birisidir. Fıkıh eserlerinde ise Şa'bî'nin fazlaca rivayeti bulunsa da bunların İslâm tarihiyle doğrudan bağlantılı olanı çok azdır.

Şa'bî'nin hayatı yazılırken istifade edilen kaynaklardan bazıları, İbn Sa'd'ın *et-Tabakât*'ı, Halîfe b. Hayyât'ın (ö. 240/854-55) *Tabakât*'ı, Mizzî'nin (ö. 742/1341) *Tehzîbü'l-kemâl*'i, Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Siyeri a'lâmi'n-nübelâ* ve *Tezkiretü'l-huffâz* adlı eserleridir.

Çalışmanın sınırlarını belirlemek ve bir temel oluşturmak amacıyla ilk dönem siyer yazıcılığıyla alakalı eserlerden yararlanılmıştır. Bunlar arasında Ramazan Şeşen'in *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı* adlı eseri ve Şaban Öz'ün *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri* adlı eseri zikredilebilir. Şa'bî, yaşadığı dönem itibariye siyer yazıcılığının yeni başladığı zamana denk gelmektedir. Bu dönemdeki ilmî anlayışın kavranması, siyer yazıcılığına öncülük etmiş âlimler ve bu âlimlerin mensup olduğu ekollerin anlaşılması hususunda zikredilen çalışmalar önem arz etmektedir. Özellikle Şeşen'in Şa'bî'yi Kûfe ekolünün başlıca temsilcilerinden sayması çalışmamızda bazı kısımların anlaşılması için ip uçları vermektedir. Bu konunun verdiği ip uçları tekrara düşmemek adına sonuç kısmında ele alınmıştır.

Bunların yanında doğrudan Şa'bî ile alakalı yapılan modern çalışmalar bulunmaktadır. Bunlar arasında; M. Yaşar Kandemir'in *Şa'bî* adlı DİA maddesi önemli bir başvuru kaynağıdır. Hadis alanında yapılmış bazı çalışmalara Ahmed Ürkmez'in *Tarih Kaynaklarından Özgün Bir Hadisçi Portresi: Şa'bî* adlı makalesi, Hüseyin Kahraman'ın *Ehl-i Rey Yurdu Kûfe'de Özgün Bir Hadis Âlimi Âmir eş-Şa'bî* adlı eseri, Tuğba Altuncu'nın *Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bî'nin Hadis İlmindeki Yeri* adlı makalesi ve *Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bî Özelinde Sünneti Anlamada Ehl-i Re'y ve Ehl-i Hadis Yaklaşımları* adlı doktora tezi sayılabilir. Bu çalışmalar Şa'bî'nin hadisçi kişiliğini ele alan çalışmalardır. Şa'bî'nin bir muhaddis olduğu göz önünde bulundurulduğunda bu çalışmaların Şa'bî'nin hadisçi kişiliğinin anlaşılması konusunda önemli katkıları olmuştur. İslâm tarihi rivayetlerinin genelde birer sened ile gelmesi ve hadis ilminde sened ile nakil usulünün önemli yer tutması, zikredilen çalışmaların incelenmesini zorunlu kılmıştır. Bu bağlamda Şa'bî'nin hadisçi olarak sened kullanımı ve bunun İslâm tarihi rivayetlerindeki sened kullanımına yansıması konusunda adı geçen çalışmalardan yararlanılmıştır.

Siyer alanında yapılmış Cahid Kara'nın *Âmir eş-Şa'bî'nin Siyer Kaynaklarındaki Rivayetlerinin Muhteva Açısından Değerlendirilmesi* adlı makalesi bizim konumuzla doğrudan bağlantılıdır. Kara, bu çalışmasında Şa'bî'nin siyer rivayetlerinin muhtevasına dair genel değerlendirmelerde bulunmaktadır. Bizim çalışmamızı bu çalışmadan ayıran bazı temel farklar bulunmaktadır. Mesela Kara'nın çalışmasında siyer rivayetleri ele alınmış, bizim çalışmamızda sadece siyer

rivayetleriyle yetinilmeyip İslâm tarihine dair tüm rivayetler ele alınmaya çalışılmıştır. Kara'nın çalışmasında başlıktan da anlaşılacağı üzere senede dair çok fazla değerlendirme yapılmamış, bizim çalışmamızda ise senede dair bir takım alt başlıklar oluşturulup incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmaların en önemli farklarından bir tanesi de rivayetlerin tespit edildiği kaynaklardır. Kara'nın çalışmasında siyer kaynakları rivayetlerin tespiti için kullanılırken bizim çalışmamızda hicrî 310 (923) yılına kadar yazılmış İslâm tarihi, hadis, tefsir ve fıkıh eserleri kullanılmıştır. Dolayısıyla Kara'nın çalışmasında yer almayan bazı rivayetler de bu yöntemle tespit edilebilmiştir.

Şa'bî Arap dünyasında da modern çalışmaların konusu olmuştur. Ona dair tefsir, hadis ve fıkıh alanlarında çeşitli tezler ve makaleler yapılmıştır.[1] Tespit edilebildiği kadarıyla bizim çalışmamızla alakalı olabilecek iki çalışma bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Prof. Dr. Âsım İsmail tarafından yazılan ve 2009 yılında "*Mecelletü Deyâlâ li'l-Buhûsü'l-İnsâniyye*" adlı dergide yayınlanan "*Âmir eş-Şa'bî ve Alâkatühü bi's-Sültati'l-Emeviyye*" adındaki makalesidir. Yazar bu çalışmada Şa'bî'nin halifeler, valiler ve komutanlarla olan ilişkilerine dair rivayetleri bir araya getirmiştir. Çalışmadan bu yönüyle istifade edilmiştir. Ancak çalışmanın başlığı ve içeriğinden de anlaşıldığı üzere bizim çalışmamızdan birçok farklılık arz etmektedir. İkinci çalışma ise Dr. Fevzî Muhammed Saâtî tarafından kaleme alınan ve 1999 yılında Ümmü'l-Kurâ Üniversitesi Dergisi'nde yayınlanan *"Muhtârât min Rivâyeti'ş-Şa'bî et-Târîhiyye an Asrı'r-Râşidîne min Kitâbey Târîhi'r-Rusül ve'l-Mülûk ve Vak'at-i Sıffîn"* adlı bir makale bulunmaktadır. Bu makalede Taberî'nin *Târîh*'inde ve Nasr b. Müzâhim'in (ö. 212/827-28) *Kitâbü Vakʿati Sıffîn*'inde yer alan Hulefâ-yi Râşidîn dönemi Şa'bî rivayetlerinden seçmeler bulunmaktadır. Yazar Şa'bî'nin hayatına dair bir takım bilgiler verdikten sonra seçtiği rivayetleri serdedip rivayetin senedinde bulunan râvileri listelemiştir. Sonra rivayetin sıhhatine dair bir değerlendirmede bulunup yer aldığı eseri zikretmiştir. Bu çalışmanın bizim çalışmamızdan ayrılan birçok yönü vardır. Mesela zikredilen çalışmanın kapsamı hem tespit edilen eserler açısından hem de rivayetlerin tamamını ele almama

[1] Çalışmalar için bkz. Tuğba Altuncu, *Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bî Özelinde Sünneti Anlamada Ehl-i Re'y ve Ehl-i Hadis Yaklaşımları* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023), 6-9.

açısından bizim çalışmamızdan ayrılmaktadır. Peygamberler tarihi, câhiliye, siyer ve Emevîler dönemlerine dair rivayetleri kapsam dışı bırakmıştır. Ele adlığı rivayetleri işleme usulü ise bizim çalışmamıza göre çok farklılık göstermektedir.

Batı'da yapılan çalışmalara Gualtherus Hendrik Albert Juynboll'un ve Shabbir Hasan Khan Djoshe'nin "*Encyclopaedia of Islam*" ansiklopedisinde bulunan "*al-Sha'bî*" adlı maddeler zikredilebilir. Araştırmacılar burada daha çok Şa'bî'nin hayatı ve onun hadisçi kişiliğiyle ilgilenmiştir. MEB İslam Ansiklopedisi'nde Fritz Krenkow'un yazdığı *"Şa'bî"* maddesi bulunmaktadır. Yazar burada Şa'bî'nin hayatı, ilmi kişiliği ve siyasi ilişkilerine dair bilgiler vermektedir. Bir başka çalışma Steven C. Judd'un yazdığı Londra'da yayınlanan "*Religious scholars and the Umayyads: piety-minded supporters of the Marwanid caliphate*" adlı kitabında âlimler ile Mervânî halifelerin ilişkilerini yansıtan eserinde Şa'bî'ye de yer vermiştir. Burada Şa'bî'nin Emevîler dönemindeki siyasi konumuyla alakalı bilgi verilmektedir. Bunların haricinde çeşitli çalışmalarda, Şa'bî'ye dair başlıklar açılmış, bu başlıklarda Şa'bî'nin hayatına dair birtakım bilgiler verilmiştir. Ancak Batı'da Şa'bî'nin İslâm tarihi rivayetlerine dair yapılan bir çalışma tespit edilememiştir.

3. ÂMİR B. ŞERÂHÎL eş-ŞA'BÎ'NİN HAYATI

Dönemin ilim merkezlerinden biri olan Kûfe'de yaşayan Şa'bî bu ilim geleneğinden nasibini almış ve kendisini çeşitli alanlarda geliştirmiştir. İslam tarihi alanında çokça rivayeti bulunan Şa'bî, sahâbeden birçok kişiye talebelik yapmış, İslam tarihiyle alakalı rivayetlerin kaynağına ulaşabilmiştir. Onun ismi, hadis ve fıkıh alanlarında çokça zikredilmiş olup İslam tarihiyle alakalı rivayetleri çok zikredilmemiştir. Şa'bî'nin bu özelliği çalışmamızın ana hatlarını oluştursa da burada onun hayat hikayesi ulaşabildiğimiz bilgiler çerçevesinde verilmeye çalışılacaktır.

3.1. Doğumu ve Kimliği

İsmi Âmir b. Şerâhîl b. Abd'dır. Kaynaklarda Şerâhîl isminin dedesinin mi yoksa babasının mı olduğu konusunda ihtilaf bulunmaktadır. Bazı kaynaklarda

babasının adı Abdullah olarak verilmektedir.[2] Himyer hanedanından olmasına rağmen Hemdân kabilesinden sayılmış, bu kabilenin Şa'b koluna mensup olması hasebiyle eş-Şa'bî nisbesini almıştır.[3] Diğer nisbeleri ise el-Himyerî, el-Hemdânî, el-Kûfî'dir.[4] Şa'bî'nin Künyesi ise Ebû Amr'dır.[5]

Şa'bî'nin hangi tarihte ne zaman doğduğuna dair farklı rivayetler bulunmaktadır. Onun doğumu için yedi farklı yıl nakledilmiş olup, bu yıllar 17/638, 19/640, 20/641, 21/642, 28/649, 30/651 ve 31/652 olarak zikredilir. Bunun yanında bazı müellifler tarih zikretmeden Hz. Ömer döneminde doğduğunu[6] ve Hz. Ömer'in hilafetinin son dört yılında doğduğunu zikretmişlerdir.[7] Rivayetlerin geneline bakıldığında Hz. Ömer döneminde doğduğuna dair fazlaca rivayet bulunmaktadır. Bununla beraber Hz. Ömer dönemi dışında doğduğunu bildiren müellifler de bulunmaktadır. Mesela İbn Hazm (ö. 456/1064), Hz. Ömer (ö. 23/644) ve Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53) ölmeden Şa'bî'nin doğmadığını ifade etmiştir.[8] Şa'bî'nin kendi ifadesi ise Celûlâ yılında (16/637) doğduğu yönündedir.[9] Onun çağdaşı olan Kûfeli hadis alimi Ebû İshâk (ö. 127/745), Şa'bî'nin kendisinden bir veya iki yaş büyük olduğunu ifade etmiştir.[10] Ebû İshâk'ın doğum tarihine dair 29/649, 32/652 ve

---

[2] Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Maʿîn, *Târîhu İbn Maʿîn*, thk. el-Abbâs b. Muhammed ed-Dûrî (Kahire: Dâru'l-Fârûk, 2013), 1/408.; Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşâr ʿAvvâd Maʿrûf (Beyrût: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2002), 14/143.

[3] Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakât*, thk. Alî Muhammed Ömer (Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2001), 8/365; Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 14/143.

[4] Ebû Bişr Muhammed b. Ahmed b. Hammâd el-Verrâk ed-Dûlâbî, *el-Kunâ ve'l-Esmâʾ*, thk. Ebû Kuteybe Nazr Muhammed el-Feryâbî (Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2000), 2/778; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed İbn Abdilhâdî, *Tezkiretü'l-Huffâẓ*, thk. Zekeriyyâ Umeyrât (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 1/63.

[5] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 8/366; Yahyâ b. Maʿîn, *Târîh*, 1/312; Ebû Bekr Abdullāh b. Muhammed İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, thk. Muhammed Avvame (Cidde: Dâru'l-Kıble, t.y.), 18/376; Ebû Hafs Amr b. Alî b. Bahr el-Fellâs, *et-Târîh*, thk. Muhammed et-Taberânî (Riyad: Merkezü'l-Melik Faysal, 2015), 397; Ebû ʿAbdullâh Muḥammed b. İsmâʿîl el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Evsat*, thk. Teysîr b. Saʿd, Yahyâ b. Abdullâh (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2005), 3/105.

[6] Ebû Abdillah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *el-Kâşif fî Maʿrifeti men lehû Rivâyetün fi'l-Kütübi's-Sitte*, thk. Muhammed Avvame (Cidde: Dâru'l-Kıble, 1992), 522.

[7] Ebü'l-Kāsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyn İbn Asâkir, *Tarîhu Dimeşk*, thk. Amr b. Ğurâme el-Umrevî (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1995), 25/337.

[8] Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-Âsâr*, thk. Abdulğaffâr Suleyman el-Bundârî (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 2002), 10/277, 12/308.

[9] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 8/367; Ebû Bekir Muhammed b. Halef b. Hayyân Veki', *Ahbârü'l-Kudât*, thk. Abdulazîz Mustafa el-Merâğî (Beyrût: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1947), 2/425. Tarihçiler, Celûlâ savaşının gerçekleşme yılı olarak 16/637, 17/638 ve 19/640 yıllarını zikretmektedir. Bkz. Mustafa Fayda, "Celûlâ Savaşı", (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 1993), 7/272-273.

[10] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 8/367, 372; Yahyâ b. Maʿîn, *Târîh*, 1/301.

34/654 yılları zikredilmiş olduğundan[11] buna göre Şa'bî'nin 27/648 yılı sonrası doğduğu düşünülebilir. Ancak rivayetlerin geneline bakıldığında ise 22 yılı öncesinde doğmuş olması ihtimali daha yüksek gözükmektedir. Ayrıca yedi aylık ve ikiz olarak dünyaya geldiği de belirtilmiştir.[12]

3.2. Soyu ve Ailesi

Şa'bî'nin köken olarak Yemenli olduğu bilinmektedir. Soyu Yemende bulunan Himyerî hanedanından Hassân b. Amr Zû Şa'beyn'e dayanmaktadır. Hassan b. Amr'ın ismi kaynaklarda Şa'bân olarak da zikredilmektedir.[13] Hassan b. Amr'ın çocukları Hemdân kabilesinin arasına karışmışlar, bundan dolayı el-Hemedânî olarak da nisbelenmişlerdir. Onun neslinden gelenler farklı coğrafyalara yayılmış, Şam'da ikamet edenlere *Şa'bâniyyûn*, Yemen'de ikamet edenlere *Âlu Zi Şa'beyn,* Mısır ve Magrib bölgesinde ikamet edenlere *el-Uş'ûb*, Kûfe'de ikamet edenlere ise *Şa'biyyûn* denilmiştir. Şa'bî de Kûfe'de ikamet etmesi sebebiyle eş-Şa'bî olarak anılmıştır.[14]

Şa'bî'nin ailesiyle alakalı bilgiler oldukça kısıtlıdır. Ne var ki babasının Hassân b. Amr'ın torunlarından olduğu bilinmekte olup Abdullah mı Şerâhîl mi olduğu konusunda farklı rivayetler bulunmaktadır. Ancak rivayetlerin geneline bakıldığında babasının Şerâhîl olması ihtimali oldukça yüksektir. Annesinin ise Hz. Ömer döneminde yapılan Celûlâ savaşının esirlerinden olduğu kaydedilmektedir.[15] Şa'bî, ünlü Emevî şairi A'şâ Hemdân'ın hem kayınbiraderi hem de enişte sidir.[16] Buradan hareketle Şa'bî'nin evli olduğu ve bir kız kardeşinin olduğu anlaşılmaktadır. Bir rivayete göre ise Şa'bî, Hasan-ı Basrî'yi (ö. 110/728) ziyarete gitmiş, dönüşte oğlu kendisine şöyle demiştir: "*Ey Babacığım! Sen bu yaşlı zata öyle muamele*

---

[11] Ali Osman Koçkuzu, "Ebû İshak es-Sebîî" (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 1994), 10/170-171.
[12] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 8/366; Ebû Muhammed Abdullāh b. Müslim İbn Kuteybe, *el-Cerâsîm,* thk. Muhammed Câsim el-Hamîdî (Dimeşk: Vezâratü's-Sekâfe, t.y.), 1/137.
[13] Ebûbekir Muhammed b. Mûsâ b. Osmân el-Hemedânî Zeynuddîn el-Hâzimî, *Ücâletü'l-Mübtedî ve Fudâletü'l-Müntehî fi'n-Neseb*, thk. Abdullâh Kennûn (Kahire: el-Heyʾetü'l-Amme li Şüʾûni'l-Metâbiʿi'l-Emîriyye, 1973), 78.
[14] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 8/366; İbn Asâkir, *Tarîhu Dimeşk*, 25/340.; Ebû Muhammed Abdullāh b. Müslim İbn Kuteybe, *el-Maʿârif*, thk. Servet ʿUkkâşe (Kahire: el-Heyʾetü'l-Mısriyyetü'l-Âmme, 1992), 449.
[15] Ebû Amr Halîfe b. Hayyât, *Tabakâtu Halîfe b. Hayyât*, thk. Süheyl Zekkâr (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1993), 266; İbn Kuteybe, *el-Maʿârif*, 450; Ebû Caʿfer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986), 2/470.
[16] Hulusi Kılıç, "A'şâ Hemdân" (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 1991), 3/545-546.

ediyorsun ki, daha önce hiç kimseye böyle muamele ettiğini görmedim." Şa'bî, "*Ey Oğlum! Ben Peygamber'in 70 sahâbîsine ulaştım. Bu yaşlı zattan daha çok onlara benzeyen birisini görmedim*." demiştir.[17] Bu rivayete göre Şa'bî'nin bir de oğlunun olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca onun ikiz erkek kardeşinin de olduğu ifade edilmiştir. Nitekim Şa'bî'ye "*Seni neden bu kadar zayıf görüyoruz?"* dediklerinde o da "*Ne yapayım anne karnında sıkıştırıldım"* cevabını vermiştir.[18]

3.3. İlmî Şahsiyeti

Şa'bî'nin kuvvetli bir hafızaya sahip olduğu bilinmektedir. Öyle ki onun hafızası dönemin insanları tarafından misal gösterilmektedir. Kendisi de hafızasının güçlü oluşuna dikkat çekmiş, asla kâğıda yazmadığını ve bir defa duyduğunu hemen ezberlediğini söylemiştir.[19] Hafızasının bu denli güçlü oluşu onun döneminin önde gelen âlimlerinden olmasına katkı sağlamış, özellikle hadis ve fıkıh alanlarındaki otoritesi parmakla gösterilmiştir. Bu alanların yanında tefsir, kıraat, meğazi, hesap ve edebiyat gibi alanlarla da ilgilenmiştir. İlmî olarak kendisini yetiştirmiş ve zamanın önde gelen âlimlerinden olmuştur. Kendisi de unuttuklarını bir başkasının öğrenmesi durumunda âlim olacağını söyleyerek ne kadar bilgi sahibi olduğuna vurgu yapmıştır.[20]

Şa'bî yaşadığı dönem itibariyle İslam'ın doğuşunda ve gelişmesinde hazır bulunan kadroya yakın bir konumdadır. Bu konumu ve zekâsı vesilesiyle hadislerin aktarımında önde gelenlerden olmuş ve hadislerin aktarılması hususunda bazı çalışmalar yapmıştır. Mesela yaşadığı dönemde isnad kullanımı tam manasıyla sistemleşmemiş olsa da hadis ve fıkıh âlimi Muhammed b. Sîrîn el-Basrî (ö. 110/729) ve İbn Şihâb ez-Zührî (ö. 124/742) gibi alimlerle beraber isnad konusundaki araştırmalarda önde gelen isimlerden olmuştur. Öyle ki hadis hâfızı Yahyâ b. Saîd el-Kattân'ın (ö. 198/813) ifadesine göre muhaddis Rabî b. Huseym'in (ö. 65/685 [?]) aktardığı bir rivayet hakkında "*Bunu sana kim rivayet etti?"* diye

[17] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 9/162.
[18] Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. İhsan Abbâs (Beyrût: Dâru Sâdır, 1968), 6/247; Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr İbn Hallikân, *Vefiyâtü'l-Aʿyân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*, thk. İhsan Abbâs (Beyrût: Dâru Sâdır, 1994), 3/15.
[19] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 8/368.
[20] Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Siyeru Aʿlâmi'n-Nübelâ* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006), 5/175.

sormuş, bu durum Yahyâ b. Saîd el-Kattân'ı isnad konusundaki yapılan ilk araştırmanın Şa'bî'ye ait olduğu yorumuna sevk etmiştir.[21]

Şa'bî 'nin otorite kabul edildiği bir diğer alan ise fıkıh alanıdır. Sahip olduğu derin hadis ve tarih bilgisi, karşılaştığı olaylar hakkında hüküm verebilme yetisini ona bahşetmiştir. İbn Sîrîn'nin ifadesine göre Şa'bî, Kûfe'de Hz. Peygamber'in ashabının orada olmasına rağmen fetva vermiştir.[22] Kendisi de Hz. Ömer'in birbirinden farklı yetmiş konu hakkında nasıl hüküm verdiğini ezbere bildiğini belirtmiştir.[23] Bu haberler onun fıkıh bilgisinin çok iyi durumda olduğunu gösterir niteliktedir. Bu derin fıkıh bilgisi onu kâdılığa taşımış, Ömer b. Abdülazîz döneminde (99/717) Kûfe kâdılığı yapmıştır.[24] Hem devlet ricali hem de halk tarafından sevilen bir kâdı olmuştur.

Şa'bî'nin Tefsir ilmine yaklaşımı dikkat çekicidir. O ayetlerle alakalı kesin olmayan şeyleri söylemekten geri durmuş, yorumlardan kaçınmıştır. İyi derecede Arap dili ve kıraat bilgisi olmasına rağmen âyetler hakkında rey ile görüş bildirmeyi uygun görmemiştir. Hatta rey ile görüş bildirenleri rablerinden rivayette bulunmakla nitelemiş, Kur'an-ı Kerîm'e yalan isnad etmenin Allah'a yalan isnad etmek olduğunu belirtmiştir.[25] Bunun yanında kesin olduğunu düşündüğü ya da yoruma girmeyen açıklamaları yapmaktan geri durmamıştır. Mesela Hz. Peygamber'e dayandırdığı hadislerle ayetleri açıklama cihetine gitmiştir. Ayetlerdeki anlaşılması güç olan kelimeleri şiirler yardımıyla açıklamıştır.[26] Onun kıraat alanında da çalışmaları

[21] Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen b. Abdirrahmân b. Hallâd er-Râmhürmüzî, *el-Muhaddisü'l-Fâsıl beyne'r-Râvî ve'l-Vâʿî*, thk. Muhammed Accâc el-Hatîb (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1983), 208.
[22] İbn Asâkir, *Tarîhu Dimeşk*, 25/358.
[23] Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-ʾEimme es-Serahsî, *el-Mebsût*, thk. Halîl Muhyiddîn el-Meyyis (Beyrût: y.y., 1993), 30/16/84.
[24] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 7/335; Abdurrahmân b. Amr b. Abdillâh Ebû Zurʿa ed-Dimeşkî, *Târîhu Ebû Zurʿa*, thk. Niʿmetullah el-Kûcânî (Dimeşk: Mecmaʿü'l-Luğati'l-Arabîyye, 2010), 662; Ebû Caʿfer Muḥammed b. Cerîr et-Taberî, *Târîhu'r-Rusül ve'l-Mülûk, ve Sılatü Târîh et-Taberî* (Beyrût: Dârü't-Türâs, 1967), 6/554.
[25] Ahmed b. Abdillâh b. İshâk Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfîyâ* (Mısır: es-Saʿâde, 1974), 4/312, 321.
[26] Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Süyûtî, *ed-Durru'l-Mensûr* (Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1982), 8/408.

bulunmaktadır. Bu ilmi arz yoluyla Ebû Abdurrahman es-Sülemî (ö. 73/692 [?]) ve Alkame b. Kays'tan (ö. 62/682) almıştır.[27]

Şa'bî'nin derin bilgi sahibi olduğu bir başka alan ise Meğâzîdir. Onun Meğâzî bilgisini en güzel yansıtan olaylardan birisi Abdullah b. Ömer'in (ö. 73/693) Şa'bî'nin Meğâzî anlattığı bir ortama girmesi ve "*O anlattığı olayları sanki bizimle berabermiş gibi anlatıyor ve benden daha iyi biliyor"*[28] şeklindeki sözüdür. Bu alan bizim çalışma konumuzla doğrudan ilgili olup Şa'bî'nin sadece Meğâzî sahasında değil İslam Tarihi'nin tamamında bilgi sahibi olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim o peygamberler tarihinden başlamak üzere kendi yaşadığı döneme kadar tarihi rivayetlerde bulunmuştur. Onun rivayetlerine burada yer verilmeyecek, çalışmanın sonraki bölümlerinde detaylıca ele alınacaktır.

Şa'bî'nin ilgilendiği bir diğer ilim dalı ise Hesaptır. O bu ilmi Hz. Ali'nin talebesi olan Hâris el-A'ver'den almıştır.[29] Onun diğer ilim dallarındaki bilgisi Hesap ilmiyle birleşince Zekat, Miras gibi konularda görüşlerine değer verilmiştir. Ayrıca yaptığı görev icabı bir hesap defterinin olduğu ve onun üzerinde çokça mesai harcadığı bilinmektedir.[30]

Şa'bî edebiyat ile de ilgilenmiş, özellikle şiir konusunda toplumun yakından tanıdığı isimlerden olmuştur. Dönemin ileri gelen Hristiyan şairlerinden olan Ahtal (ö. 92/710-11) ile birlikte Emevî halifesi Abdülmelik b. Mervân'ın (ö. 86/705) huzurunda şiir okumuşlar, çıkışta Ahtal Şa'bî'ye "*Ey Şa'bî sen bu işi benden iyi yapıyorsun. Sen (şiiri) farklı farklı kaplardan dağıtıyorsun ben ise tek kaptan"* diyerek onu taltif etmiştir.[31] Abdülmelik, Şa'bî'ye *"Ey Şa'bî söyle bakalım Arapların en hikmetli, en veciz sözleri nelerdir?"* diye sormuş, Şa'bî de on bir ayrı

[27] Ebû Abdillah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhiri'l-A'lâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrût: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2003), 3/70.
[28] Ebû ʿAbdullâh Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtu'l-Meşâhiri'l-A'lâm*, 3/70.; Diğer rivayetler için bkz. Kara Cahit, "Âmir Eş-Şa'Bî'nin Siyer Kaynaklarındaki Rivayetlerinin Muhteva Açısından Değerlendirilmesi", *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [BOZİFDER]* 17 (2020), s.21.
[29] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 8/367.
[30] Tuğba Altuncu, "Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bî'nin Hadis İlmindeki Yeri", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (2021), 296.
[31] Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ*, 4/311.

şairden birer şiiri ara vermeden okumuştur.[32] Ayrıca o, en az şiir rivayet ettiğini ancak isterse hiç durmadan bir ay şiir okuyabileceğini ifade etmiştir.[33] Bu rivayetler onun şiire olan düşkünlüğünü açıkça ifade eder niteliktedir. Nitekim ileri yaşlara kadar şiirle alakasını kesmemiştir.

3.4. Hocaları

Şa'bî yaşadığı dönem itibariyle sahabeden birçok kişi tanımıştır. Kendi ifadesine göre sahâbeden 500 veya daha fazlasına yetişmiştir.[34] Bunun yanında yetmişten daha fazla sahâbeden hadis öğrendiği aktarılmaktadır. Kaynaklarda geçtiği üzere bu sahâbilerden bazıları şunlardır; Abdullah b. Abbas (ö. 68/687-88)* Abdullah b. Amr b. el-Âs (ö. 65/684-85)* Abdullah b. Ca'fer b. Ebî Tâlib (ö. 80/699-700)* Abdullah b. Mutî' el-Adevî (ö. 74/693)* Abdullah b. Ömer (ö. 73/693)* Abdullah b. Zübeyr b. el-Avvâm el-Kureşî (ö. 73/692)* Adî b. Hâtim et-Tâî (ö. 67/686)* Amr b. Ümeyye ed-Damrî (ö. 60/679-80'den önce)* Avf b. Mâlik el-Eşcaî (ö. 73/692)* Berâ b. Âzib el-Ensârî (ö. 71/690 [?])* Câbir b. Abdullah el-Ensârî (ö. 78/697)* Cerîr b. Abdullah el-Becelî (ö. 51/671)* Dahhâk b. Kays el-Kureşî (ö. 64/684)* Ebû Hüreyre (ö. 58/678)* Ebû Mûsâ el-Eş'arî (ö. 42/662-63)* Ebû Saîd el-Hudrî (ö. 74/693-94)* Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12)* Esmâ bint Umeys el-Has'amiyye (ö. 40/661 [?])* Eş'as b. Kays el-Kindî (ö. 40/661)* Fâtıma bint Kays el-Kureşiyye (ö. 54/674 [?])* Hz. Aişe (ö. 58/678)* Hz. Ali (ö. 40/661)* Hz. Hasan (ö. 49/669)* Ka'b b. Ucre es-Sâlimî (ö. 52/672)* Kays b. Sa'd el-Hazrecî (ö. 60/680)* Meymûne (Berre) bint el-Hâris el-Hilâliyye (ö. 51/671)* Muâviye b. Ebî Süfyân (ö. 60/680)* Mugîre b. Şu'be es-Sekafî (ö. 50/670)* Nu'mân b. Beşîr b. Sa'd el-Hazrecî (ö. 64/684)* Sa'd b. Ebû Vakkâs el-Kureşî ez-Zührî (ö. 55/675)* Ümmü Hâni' bint Ebî Tâlib (ö. 50/670'ten sonra)* Ümmü Seleme (ö. 62/681)* Üsame b. Zeyd b. Hârise el-Kelbî (ö. 54/674)* Zeyd b. Erkam el-Hazrecî (ö. 68/688)* Zeyd b. Sâbit el-Hazrecî en-Neccârî (ö. 45/665 [?]).[35]

---

[32] İbn Asâkir, *Tarîhu Dimeşk*, 25/389-392.
[33] Zehebî, *Siyeru Aʿlâmi'n-Nübelâ*, 5/175.
[34] Veki', *Ahbârü'l-Kudât*, 2/426, 428.
[35] Ebü'l-Hüseyn b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, *Ricâlü Urve b. ez-Zübeyr ve Cemâʿatü'n mine't-Tâbiʿîn ve Ğayrihim*, thk. Heyet (Dimeşk: Mecelletü Mecmaʿü'l-Luğâ, 1979), 126; Ebû'l-Fadl Ahmed b. ʿAlî İbn Hacer el-ʿAskalânî, *Tehzîbu't-Tehzîb* (Hindistan: Dâiretu'l-Maʿârifi'n-Nizâmiyye, 1326/1908, ts.), 5/65.

Şa‘bî tâbiînin ileri gelenlerine talebelik yapmıştır. Kaynaklarımızda geçtiği üzere onun tâbiîden olan hocalarından bazıları şunlardır; Abdurrahman b. Ebû Leylâ el-Ensârî (ö. 83/702)* Abîde es-Selmânî el-Kûfî (ö. 72/691)* Alkame b.Kays el-Kûfî (ö. 62/682)* Amr b. Şürahbîl el-Kûfî (ö. 63/683)* Ebû Abdurrahman es-Sülemî (ö. 73/692 [?])* Ebû Bürde el-Eş‘arî (ö. 104/722)* er-Rebî‘ b. Huseym el-Kûfî (ö. 65/685 [?])* Esved b. Yezîd el-Kûfî (ö. 75/694)* Hâris el-A‘ver (ö. 65/684)* Kādî Şüreyh (ö. 80/699 [?])* Kāsım b. Muhammed b. Ebû Bekir el-Medenî (ö. 107/725 [?])* Mesrûk b. Ecda‘ el-Kûfî (ö. 63/683 [?])* Süveyd b. Gafele el-Kûfî (ö. 80/699)* Zirr b. Hubeyş el-Kûfî (ö. 82/701)* İkrime el-Berberî el-Medenî (ö. 105/723).[36]

3.5. Talebeleri

Kûfe’de çok sayıda sahâbe olmasına rağmen Şa‘bî’nin geniş bir ilim halkası olmuştur. O, sahabe neslinden övgüler almış, bu da onun ilmi yeterliliğini ortaya koymuştur. Şa‘bî’nin tâbiînden ve tebeu’t-tâbiînden çokça öğrencisi bulunmaktadır. Emevî halifesi Abulmelik b. Mervân onun öğrencileri arasında zikredilmektedir. Ebû Hanîfe (ö. 150/767) de onun öğrencilerinden olup, Zehebî (ö. 748/1348) Ebû Hanîfe’nin en büyük hocasının Şa‘bî olduğunu ifade etmiştir.[37] Diğer öğrencilerinden bazıları şunlardır; Abdullah b. Avn el-Basrî (ö. 151/768)* Abdullah b. Şübrüme ed-Dabbî (ö. 144/761)* A‘meş el-Kûfî (ö. 148/765)* Amr b. Meymûn el-Evdî (ö. 74/693 [?])* Amr b. Şürahbîl el-Kûfî (ö. 63/683)* Câbir el-Cu‘fî (ö. 128/746)* Ebû Mihnef el-Gâmidî (ö. 157/773-74)* Haccâc b. Ertât en-Nehaî (ö. 145/762)* Hammâd b. Ebû Süleyman el-Kûfî (ö. 120/738)* Katâde b. Diâme el-Basrî (ö. 117/735)* Mücâlid b. Saîd el-Hemedânî (ö. 144/761)* Muhammed b.Abdurrahman b. Ebû Leylâ el-Kûfî (ö. 148/765)* Muhammed b. Sâib el-Kelbî (ö. 146/763)* Muhammed b. Sîrîn el-Basrî (ö. 110/729)* Osman el-Bettî (ö. 143/760 [?]).[38]

3.6. Eserleri

[36] Müslim, *Ricâlü Urve b. ez-Zübeyr*, 126-127.; İbn Hacer el-ʿAskalânî, *Tehzîbü’t-Tehzîb*, 5/66.
[37] İbn Abdilhâdî, *Tezkiretü’l-Huffâẓ*, 1/63.
[38] Ebü’l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl fî Esmâi’r-Ricâl*, thk. Beşşâr Avvâd Maʿrûf (Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 1980), 14/32-33.

Şa‘bî’ye bazı eserler nispet edilmekle beraber bu eserlerin hiçbiri günümüze ulaşmamıştır. Nispet edilen eserlerden bir tanesi hesap ile ilgili olan *el-Ferâiz ve’l-Cirâhât* adlı eserdir. Yaşadığı dönemde hesabı iyi bilenlerden olduğu için bu eseri yazdığı iddia edilmiştir. Tâbiînden Ebû Hasîn (ö. 128/745-46), Şa‘bî’nin vefat ettiğinde bu eserden başka eserinin olmadığını söylemiştir.[39] Diğer eseri Kuteybe b. Müslim’in huzurunda hafızasından yazdığı fetihlerle alakalı olan *Kitâbü’l-Feth* adlı eserdir.[40] Bir başka eseri ibadetler ile alakalı olan *el-Kifâye fi’l-İbâde ve’t-Tâ‘a* adlı eserdir.[41] Bir diğer eseri ise Hz. Osman’ın hilafete gelişini ve şehadetini konu edinen *Kitâbü’ş-Şûrâ ve Makteli Osmân* adlı eserdir.[42] Fuat Sezgin’in ona nispet ettiği bir diğer eser *el-Meğâzî* adlı eserdir. Ancak bu eserin Şa‘bî’ye ait olup olmadığı konusunda ihtilaf vardır.

Fuat Sezgin *el-Meğâzî* adlı bu eseri nisbet ederken Hatîb el-Bağdâdî’nin (ö. 463/1071) *Târîhu Bağdâd* adlı eserini kaynak göstermektedir. Ancak gösterdiği kaynaktan Şa‘bî’nin Meğâzî eserinin olup olmadığı net olarak anlaşılamamaktadır. Zira o, Bağdâdî’nin eserindeki iki rivayeti referans göstermiş olup bu rivayetler şu şekildedir: Nâfi‘ el-Medenî’den (ö. 117/735) gelen ilk rivayete göre Şa‘bî Meğâzî anlatıyorken (وهو يحدث بالمغازي) Abdullah b. Ömer onu duymuştur. Abdülmelik b. Umeyr’den gelen ikinci rivayete göre ise Şa‘bî Meğâzî okuyorken (وهو يقرأ المغازي) Abdullah b. Ömer uğramıştır.[43] Öyle anlaşılıyor ki Fuat Sezgin ilk rivayetten ziyade ikinci rivayete binaen Şa‘bî’nin bir Meğâzî eserinin olduğunu ve onu okuduğunu düşünmüştür. Ancak Abdülmelik b. Umeyr’den gelen başka rivayetlerde Şa‘bî’nin Meğâzî anlattığını (وهو يحدث بالمغازي) ifade eden rivayetler de mevcuttur.[44] Ayrıca başka ravilerden gelen Şa‘bî’nin Meğâzî anlattığını ifade eden rivayetler de bulunmaktadır. Dolayısıyla onun Meğâzî alanında âlim bir zat olduğu anlaşılsa da *el-Meğâzî* adında bir eserinin olduğu anlaşılmamaktadır.[45] Muhammed Mustafa el-

[39] İbn Asâkir, *Tarîhu Dimeşk*, 25/363.
[40] Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 20/144.; Fuad Sezgin, *Târihu’t-Türâsi’l-Arabî* (Riyad: Câmiatü’l-İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1991), 2/69.
[41] Sezgin, *Târihu’t-Türâsi’l-Arabî*, s.69.
[42] Abdulhamîd b. Hibetullâh İbn Ebî’l-Hadîd, *Şerhu Nehci’l-Belâğa*, thk. Muhammed ʿAbdulkerîm en-Nemerî (Beyrût: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1998), 1/2476.; Sezgin, *Târihu’t-Türâsi’l-Arabî*, s.69.
[43] Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 14/146.
[44] İbn Asâkir, *Tarîhu Dimeşk*, 25/356.
[45] Ramazan Topal, *Siyer-Hadis İlişkisi Ahmed b. Hanbel’in Müsned’i Özelinde*, ed. Mahmut Demir (İstanbul: Siyer Akademi, 2022), 64-65.

A‘zamî de *Dirâsât fi’l-hadisin-Nebevî ve Târîhu Tedvînih* adlı eserinde Şa‘bî’nin öğrencisi Mücâlid b. Sa‘îd’in eserleri arasında zikrettiği *es-Sîre* adlı eserin aslında Şa‘bî’nin eseri olduğunu ve Mücâlid’in ona bazı eklemeler yaptığını ifade etmektedir.[46] Ancak bu bilgiyi aldığı kaynağını zikretmemektedir. Dolayısıyla bu, bir iddia olmaktan öteye geçmemektedir.

3.7. Siyasi İlişkileri

Şa‘bî’nin gençlik yılları Hulefâ-yi Râşidîn dönemine denk gelmiştir. Ancak o döneme ait siyasi olaylarda bulunup bulunmadığı kaynaklarımızda yer almamaktadır. Onun siyasi ilişkileri Emevî dönemiyle birlikte kaynaklarda yer edinmiştir. Yaşadığı şehir olan Kûfe askeri konumu itibariyle çeşitli siyasi olaylara sahne olmuş, Şa‘bî de bundan nasibini almıştır. Hayatının genelini Kûfe’de geçirse de sekiz veya on ay sahâbî Abdullah b. Ömer el-Adevî (ö. 73/693) ile Medine’de ikamet ettikleri bilinmektedir. Emevî halifesi Yezîd b. Muâviye’nin (ö. 64/683) vefat etmesinden sonra çıkan karışıklıklar ve Kûfe’nin Hz. Hüseyin’in intikamını almak amacıyla ayaklanan Muhtâr es-Sekafî (ö. 67/687) tarafından ele geçirilmesinden[47] dolayı Muhtâr’dan korkan Şa‘bî Medine’ye yerleşmiştir.[48]

Şa‘bî Abdullah b. Zübeyr’in (ö. 73/692) Kûfe valisi olarak tayin ettiği Abdullah b. Yezid el-Hatmî (ö. 69/688-89) ve Abdullah b. Mutî’ el-Adevî’nin (ö. 74/693) katiplik görevini yerine getirmiştir.[49] Şa‘bî, Haccâc b. Yûsuf es-Sekafî (ö. 95/714) Irak valisi olarak tayin edilince onunla tanışmış, Haccâc Şa‘bî’nin ilmine hayran kalmıştır. Ancak sonraları ikili arasında büyük sıkıntılar yaşanmıştır. Şa‘bî hayatının en zorlu sınavlarından birisi olan Muhammed b. el- Eş‘as’ın (ö. 67/686-87) Emevîler’e karşı başlatmış olduğu isyana katılmıştır. İbnü’l-Eş‘as Haccâc’ın komutanlarındandır. Ancak aralarında birtakım sıkıntıların olduğu bilinmektedir. Çünkü bir gün Şa‘bî Haccâc’ın yanındayken içeriye İbnü’l-Eş‘as girmiş Haccâc,

---

[46] Muhammed Mustafa el-A‘zamî, *Dirâsât fi’l-hadîsi’n-Nebevî ve Târîhi Tedvînih* (Beyrût: el-Mektebu’l-İslâmî, 1970), 2/301.

[47] O dönemde Kûfe’de bulunan Muhtar, İbrahim b. Eşter ile birlikte Hz. Hüseyin’nin İntikamını alma gerekçesiyle isyan başlatmıştır. Kûfelilerin yardımıyla şehir ele geçirilmiştir. Bkz. İsmail Yiğit, “Muhtâr es-Sekafî”, (Ankara: TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA) 2020), 31/54-55.

[48] İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, 2001, 8/367.

[49] İbn Kuteybe, *el-Maʿârif*, 395; Ebû Hâtim Muhammed İbn Hibbân, *Meşâhîrü Ulemâi’l-Emsâr ve Aʿlâmu Fukahâi’l-Aktâr*, thk. Merzûk Alî İbrâhîm (Mısır: Dâru’l-Vefâ, 1991), 77.

İbnü'l-Eş'as için "*Şu mendebur adamın yürüyüşüne bakın! Vallahi boynunu vurasım geliyor"* demiştir. İbnü'l-Eş'as selam verince Haccâc, "*Sen ne yakışıklı bir adamsın"* diyerek yüzüne karşı farklı tavır sergilemiştir. Daha sonra Şa'bî, İbnü'l-Eş'as'a Haccâc'ın dediklerini anlatınca o, "*Vallahi eğer Allah ona ve bana ömür verirse onun saltanatını yıkmak için çok çabalayacağım"* demiştir.[50] Bu rivayet Haccâc ile İbnü'l-Eş'as'ın arasının iyi olmadığını açık bir şekilde göstermektedir.

Haccâc, İbnü'l-Eş'as'ı Türk Hakanı Rutbîl'in üzerine göndermiş, İbnü'l-Eş'as Afganistan'ın büyük bir kısmını fethetmiştir. Olumsuz hava şartlarından dolayı fethe devam etmek istemeyen İbnü'l-Eş'as, Haccâc'a mektup yazmış ancak Haccâc fethin devamını istemiştir. Askerleriyle istişare eden İbnü'l-Eş'as isyan bayrağını çekmiştir. Emevî iktidarının meşruiyetini sorgulayan Iraklı alimler bu isyana destek vermiştir. Şa'bî de bu alimlerden bir tanesi olup etrafındaki kurralar ile birlikte bu isyana destek vermişlerdir.[51] İbnü'l-Eş'as muhtelif yerlerde Haccâc'ın birliklerini yense de Fırat nehrinin batısında yer alan Deyrülcemâcim'de (82/701) ağır bir yenilgiye uğrayarak kaçmak zorunda kalmıştır. Şa'bî ve arkadaşları da bu savaşa katılmışlardır.

Yenilgi sonrası Şa'bî bir müddet gizlenmiş, sonra Horasan valisi olan Kuteybe b. Müslim'e sığınmıştır. Haccâc, Yezid b. Ebû Müslim'e Şa'bî'nin nereye gittiğini sormuş o da Kuteybe'nin yanında olduğunu söylemiştir. Haccâc Şa'bî'nin orada olduğunu öğrenince Kuteybe'ye onu göndermesini emretmiştir.[52] Şa'bî de Yezid b. Ebû Müslim es-Sekafî'ye (ö. 102/720-21) bir mektup yazmış, kendisi adına Haccâc'dan eman dilemesini istemiştir. Yezid b. Ebû Müslim de Şa'bî'ye "*Vallahi bu konuyu Haccâc ile konuşmaya cesaret edemiyorum. Ancak sen kendin, Haccâc'ın herkesle oturduğu bir zamanı kolla. Sonra huzuruna gir. Konuş, özrünü beyan et, suçunu itiraf et ve istediğin konuda beni şahit olarak göster. Sana şahitlik yaparım"* diyerek cevap göndermiştir.[53]

---

[50] Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, thk. Süheyl Zekkâr, Riyâd ez-Ziriklî (Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1996), 7/309.
[51] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 8/368.
[52] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 7/359-360.
[53] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 8/368.

Şa‘bî, Yezid’in dediğini yapmış ve Haccâc’ın huzuruna girmiştir. Haccâc “*Sen Şa‘bî misin?”* diye sormuş o da “*Evet, Allah emire iyilik versin”* demiştir. Haccâc konuşmanın devamında Şa‘bî’ye yaptığı iyiliklerden bahsetmiş Şa‘bî de bunu her defasında onaylamıştır. Bunun üzerine Haccâc “*Seni rahmanın düşmanıyla (İbnü’l-Eş‘as) beraber isyana yönelten şey nedir?”* diye sormuş, Şa‘bî de “*Allah emire iyilik versin, Biz bir imtihanla karşılaştık ama bunda salih ve takvalı değildik”* şeklinde karşılık vermiştir.[54] Şa‘bî Haccâc’a kendisinden eman dilemesi konusunda Yezid b. Ebû Müslim’e mektup yazdığını ancak Yezid’in bunu yapmadığını ifade etmiştir. Haccâc da Yezid’e bu durumu sormuş o da onaylayınca Şa‘bî’yi serbest bırakmıştır. Şa‘bî Haccâc’ın sorduğu soruları açık yüreklilikle cevaplamış, lafı eğip bükmemiştir. Bu durum Haccâc’ın hoşuna gitmiş olmalı ki “*Bu adam bize kılıç çekip sonra boş boş konuşanlardan değildir”* demiştir.[55] Haccâc’ın kararında Şa‘bî’yi sevmesi ve onun ilmine duyduğu saygı da etkili olmuş olabilir. Zira Şa‘bî isyana katılmadan önce Haccâc’ın onun ilmine hayran kaldığını ve onu sevdiğini bilmekteyiz.[56]

Şa‘bî affedildikten sonra da Haccâc’ın gözdesi olamaya devam etmiştir. Nitekim Abdülmelik, Haccâc’a bir mektup yazarak ilmi ve fıkhı bünyesinde barındıran akıllı, ahlaklı ve faziletli olan birini oğlunun yanında durup ona hocalık yapmak üzere istemiştir. Mektup Haccâc’a gelince o da Şa‘bî’yi göndermiştir.[57] Abdülmelik Şa‘bî’nin ilmi birikimi ve etkili dilinden etkilenmiş, onu çeşitli elçiliklerle görevlendirmiştir. Bu görevlerden bir tanesi Şa‘bî’yi yaşanan sıkıntıları görüşmek üzere Rum melikine göndermesidir. Şa‘bî görevi tamamlayıp döndükten sonra Rum meliki Abdülmelik’e bir mektup yazmış ve Şa‘bî konusunda hayretini bildirmiştir. Şa‘bî de Rum melikinin kendisini gördüğünü, Abdülmelik’i görmediğini söyleyerek Abdülmelik’e karşı bir tazimde bulunmuştur.[58] Abdülmelik onu kardeşi olan Mısır valisi Abdülazîz b. Mervân’a (ö. 86/705) da elçi olarak göndermiş, ondan kardeşini veliahtlıktan geri çekilmesi için ikna etmesini istemiştir. Şa‘bî’yle iyi

[54] İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, 2001, 8/368.
[55] Belâzürî, *Ensâbü’l-eşrâf*, 7/359-361.
[56] M. Yaşar Kandemir, “Şa‘bî” (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 2010), 38/217-218.
[57] İbn Asâkir, *Tarîhu Dimeşk*, 25/384.
[58] İbn Asâkir, *Tarîhu Dimeşk*, 25/386; İbn Hallikân, *Vefiyâtü’l-A‘yân*, 3/13; Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 14/37.

anlaşan Abdülaziz onun Mısır'da kalmasını halifeden rica etmiş, Ancak Halife sadece bir ay kalmasına müsaade etmiştir.[59]

Süleyman b. Abülmelik (ö. 99/717) vefat edince yerine Ömer b. Abdülazîz (ö. 101/720) geçmiş ve yönetimde bazı değişiklikler yapmıştır. Medine'ye Ebû Tuvâle'yi kâdı olarak, Kûfe'ye Abdülhamid b. Abdurrahman'ı vali olarak tayin etmiştir. Şa'bî'yi ise Kûfe'ye kâdı olarak tayin etmiştir.[60]

Şa'bî'nin Emevî devletine karşı takındığı tavır zaman içerisinde değişim göstererek tam zıttı bir hal almıştır. Zira rivayetlerden de görüldüğü üzere önceleri Alievladı'na yakın bir konumda olan Şa'bî, sonra yönetimle arasını düzletip devlette görev bile almıştır. Şa'bî'nin Abdullah b. Zübeyr'in Kûfe valilerinin katipliğini yapması[61], İbnü'l-Eş'as'ın isyanına katılması onun başlarda Emevî aleyhtarı bir yapıda olduğunu göstermektedir. Bunda onun yaşadığı şehrin bir etkisi olabilir. Zira Kûfe Emevî devletine isyanların birçoğuna ev sahipliği yapmıştır. Şa'bî'nin Emevî devletiyle arayı düzeltmesi, yukarıda aktarılan Haccâc ile konuşması sonrası olmuştur. Bu konuşmadan anlaşıldığı kadarıyla Şa'bî, yaptıklarından pişman olmuştur. Onun imtihanı kaybettiğini söylemesi buna delil olarak gösterilebilir. Ayrıca tekrar bir kalkışmaya katılmaması ve devlette görev alması onun baştaki Emevî devletine bakışının değiştiğinin göstergesidir.

3.8. Hakkındaki Görüşler

Şa'bî'nin döneminin ileri gelen bilginlerinden olduğu birçok âlim tarafından tasdik edilmektedir. İbn Sîrîn, o dönemde Hz. Peygamber'in ashabından birçok kişinin Kûfe'de bulunmasına rağmen Şa'bî'nin ders halkasının geniş katılıma sahip olduğuna ve sahâbiler varken Şa'bî'den fetva istenmiş olmasına işaret etmektedir.[62] Hadis âlimi Süfyân b. Uyeyne kendi zamanlarında üç büyük hoca olarak Abdullah b. el-Abbâs (ö. 68/687-88), Şa'bî ve Süfyân es-Sevrî'yi (ö. 161/778) zikretmiştir.[63] Şa'bî, kaynaklarımızda iyi bir insan, fakih, muttaki, sika ve hoşgörülü gibi sıfatlarla

[59] İbn Asâkir, *Tarîhu Dimeşk*, 25/342.
[60] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 7/335; Taberî, *Târîh*, 6/554.
[61] İbn Hibbân, *Meşâhîrü Ulemâi'l-Emsâr ve A'lâmu Fukahâi'l-Aktâr*, 77.
[62] İbn Asâkir, *Tarîhu Dimeşk*, 25/357-358.
[63] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 11/312-313.

anılmıştır.[64] Mürsel rivayetleri çok bulunan Şa'bî'nin bu rivayetleri onun ilmi kişiliği ve güvenilirliği nedeniyle sahih kabul edilmiştir.[65] Hatta Yahyâ b. Maîn el-Bağdâdî (ö. 233/848) Şa'bî'den rivayet eden kişinin bile güvenilir olduğunu ve o kişinin rivayetiyle delil gösterilebileceğini söylemiştir.[66] Tâbiîn fakihlerinden Mekhûl b. Ebî Müslim, (ö. 112/730) Şa'bî gibi bilgili birisiyle karşılaşmadığını, benzer şekilde Dâvud b. Ebû Hind de Şa'bî'den daha bilgili birisiyle oturmadığını ifade etmiştir.[67]

3.9. Vefatı

Şa'bî'nin doğum tarihinde olduğu gibi ölüm tarihinde de farklı rivayetler bulunmaktadır. Kaynaklarda bu tarihler, 103/721, 104/722, 105/723, 106/724, 107/725, 109/727, 110/728 şekilde zikredilmektedir. Onun bineği üzerinde bir yerden geldiği, sonra Kûfe'deki evine girip aniden vefat ettiği nakledilmektedir.[68] İhtilaflı olan diğer konu ise onun ölüm yaşıdır. Kaynaklar 77 veya 82 yaşında vefat ettiğini bildirmektedir.[69] Bunun yanında Musa b. Talha b. Ubeydullah, Ebû Bürde el-Eş'arî ve Şa'bî'nin aynı yıl ve cuma günü vefat ettikleri rivayet edilmiştir. Ancak bu yıllar konusunda da ihtilaf bulunmaktadır.[70] Tabakât kitaplarında Şa'bî'nin vefatıyla alakalı rivayetler 103/721 ve 104/722 yılı ağırlıklı olarak zikredilmektedir.[71] Bazı rivayetlerde ise 103/721 yılının sonu, 104/722 yılının başı olarak geçmektedir. Ancak genel olarak 104/722 yılında vefat ettiği kabul edilmiştir. Eş'ab b. Sevvâr'ın babasından naklettiğine göre Şa'bî vefat edince o, Basra'ya gitmiş ve Hasan-ı Basrî'nin huzuruna girip "*Ey Ebû Saîd! Şa'bî vefat etti"* demiş Hasan-ı Basrî de "*İnna lillah ve inna ileyhi raciûn! Oldukça yaşlı, çok bilgili ve gerçekten İslam'da*

[64] Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih el-İclî, *es-Sikât*, thk. Abdulʿalîm Abdulʿazîm el-Bestevî (Medine: y.y., 1985), 209, 221.
[65] İclî, *es-Sikât*, 12.
[66] Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Taʿdîl* (Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1952), 323-324.
[67] Ebû Yûsuf Ya'kūb b. Süfyân b. Cüvvân (Cüvân) el-Fesevî, *el-Maʿrife ve't-Târîh*, thk. Ekrem Zîyâ el-ʿUmerî (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1981), 2/602-604; Ebû Zurʿa ed-Dimeşkî, *Târîh*, 660.
[68] Veki', *Ahbârü'l-Kudât*, 2/426.
[69] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 8/373; İbn Asâkir, *Tarîhu Dimeşk*, 25/428.
[70] Ebû Zurʿa ed-Dimeşkî, *Târîh*, 294; Veki', *Ahbârü'l-Kudât*, 2/426; İbn Asâkir, *Tarîhu Dimeşk*, 60/434.
[71] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 8/373; Halîfe b. Hayyât, *Tabakât*, 266; Veki', *Ahbârü'l-Kudât*, 2/426-427.

yeri olan bir insandı" demiştir. Sonra İbn Sîrîn'e gitmiş o da aynı şeyleri söylemiştir.[72]

[72] Veki', *Ahbârü'l-Kudât*, 2/425.

BİRİNCİ BÖLÜM

ŞA‘BÎ’NİN İSLÂM TARİHİ RİVAYETLERİNİ NAKLETTİĞİ HOCALARI, BU RİVAYETLERİNİ AKTARAN ÖĞRENCİLERİ VE TAKİP ETTİĞİ USÛL

Hicrî 1. asırda (623) Kûfe’de yaşamış olan Şa‘bî’nin ilim elde etme isteği, üstün zekası ve güçlü hafızası birçok ilim dalında ehil olmasını sağlamıştır. Onun yetkin olduğu ilim dallarından birisi de siyer ilmidir. Nitekim Hz. Peygamber’in hayatı ile alakalı birçok rivayet nakletmiş, alana olan ilgisini ve alakasını bu rivayetler vesilesiyle göstermiştir. Bunun yanında o, peygamberler tarihinden kendi yaşadığı döneme kadar olan zaman dilimiyle alakalı tarihî rivayetler de nakletmiştir. Bu bölümde Şa‘bî’nin İslâm tarihiyle alakalı rivayetlerinin tamamı göz önünde bulundurularak bu rivayetleri aldığı hocaları, ondan nakleden öğrencileri; isnad kullanımı, vesika kullanımı, şiir kullanımı, tarih kullanımı, mekân kullanımı, âyet kullanımı, fıkhî hükümlere yer vermesi, biyografik bilgiler vermesi ve Şa‘bî’nin rivayetlerinde ilkler gibi başlıklar altında incelenmektedir.

1. ŞA‘BÎ’NİN İSLÂM TARİHİ RİVAYETLERİNİ ALDIĞI HOCALARI

Şa‘bî, genellikle naklettiği siyer ve tarih rivayetlerinin kaynağını belirtmemiştir. Bunun yanında kaynağını belirttiği rivayetler de bulunmaktadır. Bunların sayısı 245’e yakındır. Bu rivayetleri birçok farklı hocasından almıştır. Rivayetleri aldığı hocalarının sayısı 55’e yakındır. Burada Şa‘bî’nin çok rivayette bulunduğu hocalarından bir kaçı zikredilip diğer hocaları ise liste olarak verilecektir.

1.1. Mesrûk b. el-Ecda‘ (ö. 63/683 [?])

Aslen Yemenli olan Mesrûk, hicretin ilk yıllarında dünyaya gelmiştir.[73] Daha sonra Kûfe’ye yerleşen Mesrûk, çalınıp sonradan bulunduğu için bu ismi almıştır. Babası Hz. Peygamber’in vefatından önce Müslüman olmuştur.[74] Hz. Ömer, Mesrûk’un adını sorduğunda babasının adının Ecda‘ olduğunu öğrenmiş, Hz. Peygamber’in "*Ecda*‘ şeytandır" dediğini hatırlayarak adını Mesrûk b. Abdurrahman

[73] Bünyamin Erul, “Mesrûk b. el-Ecda‘” (Ankara: TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 2004), 29/336-337.
[74] Mizzî, *Tehzîbü’l-Kemâl*, 27/452.

olarak değiştirmiştir. Divana da bu şekilde kaydedilmiştir.[75] Mesrûk kaynaklarda âlim, âbid ve sika şeklinde nitelenmiştir.[76]

Mesrûk, Hz. Aişe'den çokça rivayette bulunmuştur. Şa'bî'nin Mesrûk'tan aldığı rivayetlerin çoğu da Hz. Aişe'den gelmektedir. Şa'bî kaynağını zikrettiği rivayetler arasında en çok rivayeti Mesrûk'tan almıştır. Aldığı rivayetlerin sekizi Mekke, 42'si Medine, iki tanesi ise Hz. Ebû Bekir dönemleriyle alakalıdır.

1.2. Câbir b. Abdullah (ö. 78/697)

En çok hadis rivayet eden sahâbîlerden birisi olan Câbir b. Abdullah hicretten on altı yıl önce Medine'de doğmuştur.[77] Babasıyla beraber ikinci akabe biatine katılmış ve yetmiş kişilik grubun en küçüğü olmuştur.[78] Hz. Peygamber hayattayken çeşitli gazvelere katılmıştır. Hz. Peygamber vefat ettikten sonra da bazı savaşlara katıldığı bilinmektedir.[79] Hayatının sonlarına doğru gözlerini kaybetmiş ve Medine'de 78/697 yılında vefat etmiştir.[80] Câbir'in hac ile ilgili rivayetlerini içeren bir sahifesinin olduğundan bahsedilmektedir.[81] *Kitâbu'l-Menâsık* adlı bu sahifesini Şa'bî'nin de rivayet ettiği belirtilmiştir.[82] Şa'bî'nin Câbir b. Abdullah'tan naklettiği rivayet sayısı yaklaşık 10 tanedir. Bu rivayetlerin tamamı Medine dönemiyle alakalıdır.

1.3. Muharrir b. Ebû Hureyre (ö. 100/719)

Muharrir hakkında çok bilgi bulunmamaktadır. Az hadis rivayet ettiği ve sika ravilerden sayıldığı belirtilmiştir.[83] Halife Ömer b. Abdülazîz döneminde (99-101/717-720) Medine'de vefat etmiştir.[84] Şa'bî Muharrir'den yaklaşık 12 adet rivayet almıştır. Bu rivayetlerin tamamı Medine dönemiyle alakalıdır.

1.4. Berâ b. Âzib (ö. 71/690 [?])

[75] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 8/197.
[76] Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 27/454-456.
[77] M. Yaşar Kandemir, "Câbir b. Abdullah" (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 1992), 6/530-532.
[78] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 4/382.
[79] Kandemir, "Câbir b. Abdullah", 6/530-532.
[80] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 4/392; Fellâs, *et-Târîh*, 276; Taberî, *Târîh*, 11/526.
[81] İbn Hacer el-ʿAskalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 4/215.
[82] İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Taʿdîl*, 136.
[83] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 7/250; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 27/276.
[84] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 7/250.

Künyesi Ebû Umâre olan Berâ, Medine'nin Evs kabilesindendir.[85] Bedir Savaşı'na katılma talebi, yaşının küçük olması sebebiyle Hz. Peygamber tarafından reddedilmiştir. Ancak on beş yaşlarında iken Uhud Savaşı'na katılmış ve bu tarihten itibaren bütün savaşlarda yer almıştır.[86] Hz. Peygamber ile toplamda on dört veya on sekiz savaşa katılmıştır. Ayrıca Cemel, Sıffîn ve Nehrevan vakalarına da şahit olmuştur.[87] Mus'ab b. Zübeyr'in (ö. 72/691) emirliği zamanında da vefat etmiştir.[88] Şa'bî'nin ondan naklettiği rivayet sayısı toplam dokuz tanedir. Bunun altı tanesi Medine dönemiyle, üç tanesi de Hz. Ebû Bekir dönemiyle alakalıdır.

1.5. Şa'bî'nin Rivayet Aldığı Diğer Hocaları

Şa'bî'nin rivayetlerinin az olduğu diğer hocaları ise harf sırasına göre aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Bu tabloda Şa'bî'nin rivayetlerini hangi dönemde hangi hocasından aldığı görülebilmektedir.

Tablo 1.1.

	RİVAYETLERİN DÖNEMLERİ						
HOCALARI	**PT[89]**	**CA[90]**	**MK[91]**	**ME[92]**	**HU[93]**	**EM[94]**	**TOPLAM**
Abdu Hayr el-Hemedânî (ö. 81/701)				7			7
Abdullah b. Abbâs (ö. 68/687-88)	1		1	3	1		6
Abdullah b. Amr b. As (ö. 63/682)	1						1
Abdullah b. Cafer b. Ebû Tâlib (ö.85/704)			1	1			2

[85] Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 4/35.
[86] Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-Gâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, thk. Âdil Ahmed er-Rufâ'î (Beyrût: Dâru İhyâ'i't-Turâsi'l-Arabî, 1996), 1/258.
[87] İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, 1/258.
[88] Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 4/35.
[89] Peygamberler tarihi.
[90] Câhiliye.
[91] Mekke.
[92] Medine.
[93] Hulefâ-yi Râşidîn.
[94] Emevîler.

Abdullah b. Halîl el-Hadramî (ö. 81/701)				9			9
Abdullah b. Mutî‘ (ö. 74/693)				7			7
Abdullah b. Yezîd el-Hatmî (ö.69/688)				1			1
Abdullah b. Zübeyr (ö.73/ 692)				1		1	2
Abdurrahman b. Ebzâ (ö.70/689)				7	1		8
Abdurrahman b. Haris b. Hişâm (ö.43/664)	1						1
Abdurrahman b. Zeyd (ö. 71/690)			1				1
Adî b. Hâtim et-Tâî (ö.68/688)				4			4
Ahnef b. Kays (ö. 67/686-87)					1		1
Alkame b. Kays en-Nehaî (ö. 62/682)			6		1		7
Âmir b. Şehr el-Hemedânî (ö.?)			2	2			4
Câbir b. Semure (ö. 74/693)				5			5
Cerir b. Abdullah el-Becelî (ö. 51/671)				6	2		8
Ebû Cuhayfe Vehb b. Abdullah es-Süvaî (ö. 74/694)				1	1		2
Ebû Hureyre Abdurrahman b. Sahr (ö.58/678)	2						2

Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf (ö.94/713)			1				1
Esmâ bint Umeys (ö.40/661)			4				
Eymen b. Hureym (ö. 80/699 [?])				2		2	4
Eş‘as b. Kays el-Kindî (ö. 40/661)				1			1
Fâtıma bint Kays (ö.54/674)				1			1
Hâris b. Abdullah el-A‘ver (ö. 65/685)					3		3
Hâris b. Mâlik İbnü’l-Bersâ (60/680)				7			7
Hubşî b. Cünâde (61/681)				1			1
Ka‘b b. Ucre (ö.51/671)				2			2
Merhab (ö.?)				6			6
Muâviye b. Ebû Süfyân (ö. 60/680)				1	1		2
Muhammed b. Sayfî el-Ensârî (ö.?)				2			2
Muğîre b. Şu’be es-Sekafî (ö.50/670)				5	2		7
Saîd b. Zeyd b. Amr b. Nüfeyl (ö.51/671)				1			1
Süveyd b. Ğafele (ö. 80/699)					1		1
Urve b. Mudarris (ö.?)				5			5
Yezîd b. Rûmân (ö. 130/747-48)					1		1
Şurayh b. Hânî (ö.78/698)					1		1

Şa‘bî’nin rivayetlerini aldığı hocalarına bakıldığında yarıdan fazlasının sahâbî olması dikkat çekicidir. Tâbiînin büyüklerinden olan Şa‘bî’nin tarihi rivayetleri olayın içinde veya olaya tanık olanlara yakın kişilerden almış olması rivayetlerin sıhhati için kendi içinde ayrı bir öneme haizdir. Şa‘bî’nin rivayet naklettiği toplam iki kadın hocası bulunmaktadır. Bunlar da sahâbeden olan Esmâ bint Umeys ve Fâtıma bint Kays’tır. Ayrıca yukarıdaki listede sadece Şa‘bî’nin rivayet naklettiği sahâbîler de yer almaktadır. Bunlar, Âmir b. Şehr el-Hemedânî ve Urve b. Mudarris’tir.[95] Şa‘bî’nin rivayetlerinin genelinde siyasi olayların hakim olduğu görülmektedir. Tabloya bakıldığında en çok Medine dönemine dair rivayet aldığı anlaşılmaktadır. Medine döneminde siyasi olayların Mekke dönemine göre fazla olması Şa‘bî’nin rivayetlerine de yansımıştır, denilebilir.

2. ŞA‘BÎ’NİN RİVAYETLERİNİ NAKLEDEN ÖĞRENCİLERİ

Tâbiînin büyüklerinden olan Şa‘bî, birçok sahâbîye ulaşmış ve onlardan ilim öğrenme imkanı yakalamıştır. Böylece döneminde ilmî konularda temayüz etmiş, bu sebeple farklı bölgelerden insanlar onu ziyaret edip talebelik yapmışlardır. Onun seksenli yaşlara kadar yaşamış olması ilmî birikimini birçok talebeye aktarmasına olanak sağlamıştır. Bu birikim içerisinde önemli bir yer tutan İslâm tarihi rivayetlerini aktardığı talebelerinin sayısı da oldukça fazladır. Bu çalışmanın çerçevesinde tespit edildiği kadarıyla 60 civarı talebesi bu rivayetleri nakletmiştir. Burada rivayetleri fazla olan birkaç talebesi, çok olandan az olana doğru zikredilip kalanı da liste halinde verilmektedir.

1.1. Mücâlid b. Sa‘îd el-Hemdânî (ö. 144/761)

Kûfe ehlinden olan Mücâlid b. Sa‘îd hakkında kaynaklarda, “sika,[96] zayıf,[97] leyse bi-şey,[98] lâ yuhteccü bi-hadîsihî[99]” gibi vasıflar zikredilmektedir. Mücâlid, ahbâr, ensâb ve şiir alanındaki nakilleriyle bilinmektedir.[100] Onun mürsel rivayetleri

[95] Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *et-Takrîb ve’t-Teysîr li Maʿrifeti Süneni’l-Beşîr en-Nezîr fî Usûli’l-Hadîs* (Beyrût: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1985), 99.
[96] Yahyâ b. Maʿîn, *Târîh*, 1/228.
[97] İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, 2001, 8/468.
[98] İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-Taʿdîl*, 361.
[99] İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-Taʿdîl*, 361.
[100] Ebü’l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya‘kūb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm, *el-Fihrist*, thk. İbrahim Ramadân (Beyrût: Dâru’l-Maʿrife, 1997), 119; Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkūt el-Hamevî,

merfû yaptığı da ifade edilmiştir.[101] Ayrıca Mücâlid'e nispet edilen bir siyer eserinin olduğu ve bu eserin Vehb b. Cerîr'in elinde bulunduğu nakledilmiştir.[102] Muhammed Mustafa el-A'zamî (ö. 2017) bu eserin Şa'bî'ye ait olduğunu ve Mücâlid'in bazı eklemeler yaptığını iddia etmektedir.[103]

Mücâlid, Şa'bî'den en çok rivayet eden râvidir. 153 rivayet nakletmiştir. Peygamberler tarihiyle alakalı 1, cahiliye dönemiyle alakalı 4, siyer dönemiyle alakalı 49, Hulefâ-yi Râşidîn dönemiyle alakalı 89, Emevîler dönemiyle alakalı ise 10 rivayet nakletmiştir. Ayrıca Hz. Hasan dönemine dair rivayetlerin tamamını Mücâlid nakletmiştir.

1.2. Dâvud b. Ebû Hind (ö. 139/757)

Dâvud b. Ebû Hind hakkında kaynaklarda "sika,[104] sâlih bir kişi[105]" gibi vasıflar zikredilmektedir. Künyesinin Ebû Bekir olduğu ve Kuşeyr kabilesinden bir kadının kölesi olduğu ifade edilmiştir.[106] Sahâbeden Enes b. Mâlik'i görmüştür. Mekke yolunda veya Basra'da 139/757 yılında vefat etmiştir.[107]

Dâvud, Şa'bî'nin rivayetlerini en çok nakleden ikinci râvidir. 91 rivayet nakletmiştir. Bu rivayetlerin dördü peygamberler tarihi, biri cahiliye dönemi, 65'i siyer dönemi, 19'u Hulefâ-yi Râşidîn dönemi, ikisi ise Emevîler dönemiyle alakalıdır.

1.3. İsmâil b. Ebû Hâlid (ö.136/754)

İsmâil b. Ebû Hâlid hakkında kaynaklarda "sika,[108] sâlih bir kişi[109]" gibi vasıflar zikredilmektedir. Künyesi Ebû Abdullah olan İsmâil, Becîle kabilesinin bir

---

Muʿcemü'l-Udebâ İrşâdü'l-Erîb ilâ Maʿrifeti'l-Edîb, thk. İhsân Abbâs (Beyrût: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1993), 5/2271.

[101] Ebû'l-Ferec Zeynuddîn Abdurrahmân b. Ahmed İbn Receb, *Şerhu İleli't-Tirmîzî*, thk. Humâm Abdurrahîm Saʿîd (Zerkâ: Mektebetü'l-Menâr, 1987), 419.

[102] İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Taʿdîl*, 361; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 27/222; İbn Hacer el-ʿAskalânî, *Tehzîbü't-Tehzîb*, 10/40.

[103] el-A'zamî, *Dirâsât fi'l-hadîsi'n-Nebevî ve Târîhi Tedvînih*, 2/301.

[104] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 9/254; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 8/465.

[105] Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 8/465.

[106] Halîfe b. Hayyât, *Tabakât*, 375.; Fellâs, *et-Târîh*, 345.

[107] Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 8/466.

[108] İclî, *es-Sikât*, 224.

[109] İclî, *es-Sikât*, 224.

kölesidir.[110] Aralarında Enes b. Mâlik'in de bulunduğu altı sahâbeye ulaştığı nakledilmektedir.[111] Süfyân es-Sevrî, (ö. 161/778) onu hadis hafızları[112] arasında zikretmektedir.[113] Şa'bî ise İsmâil için "*İlmi su gibi içti.*[114]", "*İlmi yutuveriyor.*[115]*", "İlmi yudumluyor.*[116]*"* gibi ifadeler kullanmaktadır.

İsmâil b. Ebû Hâlid Şa'bî'den yaklaşık olarak 85 rivayet nakletmiştir. Bu rivayetlerin biri peygamberler tarihi, 65'i siyer dönemi, 13'ü Hulefâ-yi Râşidîn dönemi, 6'sı ise Emevîler dönemiyle alakalıdır.

1.4. Zekeriyyâ b. Ebû Zâide (ö.147/765)

Zekeriyyâ b. Ebû Zâide için kaynaklarda "sika,[117] leyse bihi be's,[118] sâlih bir kişi[119]" gibi vasıflar zikredilmektedir. Bunun yanında tedlîs[120] yapmakla itham edilmiştir.[121] Zekeriyyâ'nın Şa'bî'den naklettiği rivayetlerinin sayısı yaklaşık olarak 76'dır. Bu rivayetlerin 62'si siyer dönemi, 14'ü ise Hulefâ-yi Râşidîn dönemi ile alakalıdır.

1.5. Şa'bî'nin Rivayetlerini Nakleden Diğer Öğrencileri

Şa'bî'den az rivayet nakleden diğer öğrencileri ise harf sırasına göre aşağıdaki tabloda gösterilmiştir. Bu tabloda Şa'bî'nin rivayetlerini hangi dönemde hangi öğrencisinin naklettiği görülebilmektedir.

Tablo 2.1.

	RİVAYETLERİN DÖNEMLERİ						
ÖĞRENCİLERİ	**PT**	**CA**	**MK**	**ME**	**HU**	**EM**	**TOPLAM**

[110] Yahyâ b. Maʿîn, *Târîh*, 1/303.
[111] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 8/463.
[112] Hadis hafızı, Hadis nakil ve rivayetini meslek edinip çok miktarda hadisi ezbere bilen kimseye denir. Bkz. M. Yaşar Kandemir, "Hâfız" (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 1997), 15/78-80.
[113] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 8/464.
[114] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 8/463.
[115] Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 3/73.
[116] Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 3/73.
[117] İclî, *es-Sikât*, 370.
[118] Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 9/360.
[119] Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 9/361.
[120] Tedlîs, râvinin, hocasından işitmediği bir hadisi ondan duymuş gibi nakletmesi anlamında kullanılmıştır. Bkz. Bünyamin Erul, "Tedlîs" (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 2011), 40/262-264.
[121] Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 9/362.

Abdullah b. Avn (ö. 151/768)				2			2
Abdullah b. Berîde (ö.115/734)				1			1
Abdullah b. Ebu's-Sefer (ö.121/739)				5	3		8
Amr b. Mansûr el-Meşrıkî (ö.?)				3			3
Âsım b. Süleyman el-Ahvel (ö.142/760)				10	2		12
Ata b. es-Sâib (ö.136/753)	1		4	22	1		28
Bükeyr b. Âmir el-Becelî (ö. ?)					2		2
Câbir b. Yezîd el-Cu'fî (ö. 127/745)	1		1	24	22	3	51
Dâvud b. Yezîd el-Evdî (ö. 151/768)				1			1
Ebû Bekir el-Hüzelî (ö. ?)				2			2
Ebû Bişr Beyân b. Bişr (ö.131/749)	4				2		6
Ebû Seleme el-Hemedânî (ö. ?)				1			1
Eclâh b. Abdullah (ö. 145/763)			3	15	2		20
Eş'as b. Sevvâr (ö.136/754)				2	5		7
Firâs b. Yahya el-Hemedânî (ö. 129/747)	1			29	5		35
Hâlid b. Seleme el-Mahzûmî el-Fa'fâ (ö.132/750)					2		2
Husayn b. Abdurrahman es-Sülemî (ö.136/754)			2	2			4
Mâlik b. Miğvel (ö. ?)				1			1
Mansûr b. Abdurrahman el-Ğudânî (ö. 131/749)				1	5		6
Muhammed b. Ebû Leylâ (ö. ?)				1	1		2
Muhammed b. Kays el-Esedî (ö.141/759)					3		3

Muhammed b. Sâlim (ö. 141/759)				2	1		3
Muhammed b. Sevka (ö. 141/759)					2		2
Mutarrif b. Tarîf (ö.133/751)				14	4		18
Muğîre b. Muksim ed-Dabbî (ö.136/754)			2	20		2	24
Ömer b. Ebû Zâide (ö.150/767)			2				2
Saîd b. Amr b. Eşva‘ (ö. 120/738)			3				3
Seleme b. Küheyl (ö. 121/739)				1			1
Serî b. İsmâil (ö. 141/759)					3		3
Yahyâ b. İsmail el-Becelî (ö. ?)						2	2
Yûnus b. Ebû İshâk es-Sebîî (ö.152/769)	1			9		1	11
İsâ b. Ebû İzze el-Kûfî (ö. ?)				1			1

Şa‘bî’nin rivayetlerini nakleden öğrencilerine bakıldığında, meşhur öğrencilerinin daha çok siyer ve Hulefâ-yi Râşidîn dönemlerinden nakillerde bulunduğu görülmüştür. Bunun sebebi zikredilen iki dönemin sonrasında kendilerinin de hayatta olması olabilir. Yani bir hocaya ihtiyaç duymadan olaylar aktarılmış olabilir. Bu tabloda da Şa‘bî’nin rivayetlerinin Medine döneminde yoğunlaştığını görmek mümkündür.

3. İSNAD KULLANIMI

Şa‘bî’nin isnad kullanımını doğru anlamak için o dönemin isnad algısının bilinmesi gerekmektedir. Aksi takdirde oturmuş isnad sistemi açısından bakıldığında Şa‘bî’nin çok güvenilir bir râvi olmadığı görüşü akla gelebilir. Tespit edilen rivayetler çerçevesinde Şa‘bî’nin mürsel[122] ve münkatı‘[123]rivayetlerinin çok fazla olduğu görülmüştür. Bundan sonraki bahsedilen rivayetler ile kastedilen Şa‘bî’nin İslâm tarihiyle alakalı olan rivayetleridir.

[122] Tabiînin doğrudan Hz. Peygamber’den naklettiği hadis demektir. Bkz. Abdullah Aydınlı, *Hadis Tespit Yöntemi Hadis Usulü* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2017), 96.
[123] Senedinde sahâbeden sonra bir veya, peş peşe olmayarak, birkaç râvi atlanmış olan hadise denir. Bkz. Aydınlı, *Hadis Tespit Yöntemi Hadis Usulü*, 97.

Şa‘bî’nin muttasıl olmayan rivayetleri hadis usulü açısından sorun teşkil ediyormuş gibi gözükse de bu durum o dönemin isnad algısıyla doğrudan bağlantılıdır. Nitekim o dönemde oturmuş bir isnad sisteminden bahsetmek mümkün değildir. Bu sebepledir ki insanlar bir rivayette bulunurken onun kaynağını merak etmemişlerdir. Çünkü rivayeti aldıkları kişiler sahâbîler olmuştur.[124] Sahâbîler Hz. Peygamber’den duymuş oldukları hadisleri akranlarına ve sonraki nesile doğrudan aktardıkları için âdil kabul edilmişler ve tenkit dışı tutulmuşlardır. Bu durum da o dönemki râvilerin rivayetlerinin kimden aldığının merak edilmemesine yol açmıştır. Muhammed b. Sîrîn el-Basrî (ö. 110/729) bu durumu şu sözlerle ifade etmiştir: “*Önceden isnad sormazlardı. Fitne meydana gelince râvilerinizin isimlerini bize söyleyin demeye başladılar. Ehl-i sünnete bakılır onların hadisleri alınır, ehl-i bid’ate bakılır onların hadisleri ise alınmazdı.”*[125] İbn Sîrîn’in sözlerindeki fitne ile ne kastettiği tam olarak anlaşılmamaktadır. Kendisinin yaşadığı 34/654 ile 110/729 yılları arasında meydana gelen birçok fitneden söz edilebilir. Ancak şu kesin olarak anlaşılır ki isnad kullanımı o dönemde yaygınlaşmamıştır.

Kaynaklarımızda bazı muhaddislerin mürsel rivayetlerinin fazla olmasıyla alakalı bilgiler mevcuttur. Mesela Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014) mürsel rivayetleriyle meşhur birkaç muhaddisi zikretmiştir. Bunlar, Medine halkından Saîd b. el-Müseyyeb el-Mahzûmî (ö. 94/713), Mekke halkından Atâ b. Ebî Rebâh Eslem el-Kureşî (ö. 114/732), Şam halkından Mekhûl ed-Dımaşkî (ö. 113/731), Basra halkından Ebû Saîd el-Hasen b. Yesâr el-Basrî (ö. 110/728), Kûfe halkından İbrâhîm b. Yezîd b. Esved en-Nehaî el-Kûfî (ö. 96/714)’dir.[126] Sonraki dönem âlimlerimizin geneli mürsel rivayetin sahih olmayacağını ifade etmiş olsalar bile hicrî 1. asırda bazı muhaddislerin mürsel rivayetlerinin sahih olduğu zikredilmiştir. Mesela Hâkim en-Nîsâbûrî, Saîd b. el-Müseyyeb’in mürsel rivayetlerinin sahih olduğunu vurgulamıştır.[127] Aynı şekilde Şa‘bî’nin de mürsel rivayetleri sahih olarak kabul

[124] Salahattin Polat, “Mürsel” (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 2006), 32/52-54.
[125] İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve’t-Taʿdîl*, 28.
[126] Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbûrî, *Ma‘rifetü Ulûmi’l-Hadîs*, thk. Seyyid Muazzam Hüseyin (Beyrût: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1966), 25.
[127] Hâkim en-Nîsâbûrî, *Ma‘rifetü Ulûmi’l-Hadîs*, 1966, 25.

edilmiştir.[128] Bu durum bize o dönemde rivayetlerin senedlerinin zikredilmemesinin normal olduğunu göstermektedir. Şa'bî de rivayetlerin bazılarında kaynağını zikretse de çoğu zaman kaynağını zikretmemiştir. Bu Şa'bî için bir tenkit vesilesi olsa da yukarıda bahsettiğimiz nedenlerden dolayı bu durum Şa'bî'nin ve o dönemki bazı muhaddislerin bir metodu olarak gözükmektedir.

3.1. Tahammül Yolları

Şa'bî naklettiği rivayetlerin çoğunda tahammül sigasına yer vermemiştir. İçerisinde mürsel, münkatı' rivayetlerin de olduğu toplam 784 rivayetten 25 rivayeti semâ yoluyla almıştır. Bu rivayetlerden; iki rivayette "haddesenâ/حدثنا"[129], 10 rivayette "haddesenî/حدثني"[130], iki rivayette "kâle/قال"[131], beş rivayette "ahberanî/اخبرني"[132], üç rivayette "semi'tü/سمعت"[133], iki rivayette "ahberanâ/اخبرنا"[134], bir rivayette "ekraenî/اقراني"[135] tahammül sigaları kullanılmıştır.

Bunun dışında bugünün şartlarında muteber olmayan yollarla alınmış rivayetleri de bulunmaktadır. Mesela bir rivayette "uhbirtu/اخبرت"[136] sigası kullanılmıştır. Bu ifade Şa'bî'nin rivayeti hocasından kesin bir yolla alıp almadığı konusunda şüphe uyandırmaktadır. 223 rivayette ise "an/عن" sigası kullanılmıştır. İlk dönemlerde muteber tahammül ve edâ sigaları yaygınlaşmadığı için "an/عن" sigası

---

[128] Ebû Abdillah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *Tezkiretü'l-Huffâz* (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998), 1/63.
[129] Ebû Abdillâh Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Heyet (Cemʿiyyetu'l-Meknez, 2010), 8/22.
[130] Ebû Bekr b. Hemmâm Abdürrezzâk, *el-Musannef*, thk. Heyet (Kahire: Dâru't-Te'sîl, 2015), 3/371; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 3/522, 2/262; Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa'd, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed ʿAbdulkâdir ʿAtâ (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990), 4/69; Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, thk. Saʿd b. Nâsır eş-Şetrî (Riyad: Dâru Kunûzi İşbîliyâ, 2015), 19/132; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 7/647; Ebû ʿAbdullâh Muḥammed b. İsmâʿîl el-Buhârî, *el-Câmiʿü'l-Müsnedü's-Sahîhu'l-Muhtasar*, thk. Muhammed Zuheyr en-Nâsır (Beyrût: Dâru Tavki'n-Necât, 2001), 4/14; Ebû ʿAbdullâh Muḥammed b. İsmâʿîl el-Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, thk. Hâşim en-Nedvî (Beyrût: Dâru'l-Fikr, t.y.), 7/31; Ebû Bekr Ahmed İbn Ebû Hayseme, *et-Târîhu'l-Kebîr*, thk. Salâh b. Fethî (Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 2006), 1/393.
[131] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 2/135; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/2873.
[132] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1990, 2/229; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2015, 18/166; Ebü'l-Hüseyn b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, *el-Müsnedü's-Sahîhu'l-Muhtasar bi Nakli'l-Adl ani'l-Adl ilâ Rasûlillâh*, thk. Heyet (Kahire: Dâru't-Te'sîl, 2014), 5/77; Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *el-Müctebâ, es-Sünenü's-Suğrâ*, thk. Heyet (Kahire: Dâru't-Te'sîl, 2012), 6/93; Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî Ebû Ya'lâ el-Mevsılî, *Müsnedü Ebû Yaʿlâ*, thk. Huseyn Selîm Esed (Dimeşk: Dâru'l-Meʾmûn, 1984), 3/19.
[133] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 2/162; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/514, 7/2297.
[134] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1990, 3/27; Ebû Caʿfer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiʿü'l-Beyân an Teʾvîli Âyi'l-Kurʾân*, thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî (Dâru Hicr, 2001), 11/313.
[135] Taberî, *Târîh*, 3/346.
[136] İbn Ebû Hayseme, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 3/170.

sıkça kullanılmıştır.[137] Bu durum yine o dönemin ilmi geleneğiyle alakalı olarak karşımıza çıkmaktadır. Rivayetler değerlendirilirken bu ilmi gelenek göz önüne alınarak değerlendirilmelidir.

3.2. Telfîk

Telfîk, İslâm ilim geleneğinde farklı manalarda kullanılmıştır. Siyer ve hadis ilminde ise, farklı senedlerden gelen ve farklı lafızlarla rivayet edilen bir hadisin sened ve metinlerinin birleştirilmesi manasına gelmektedir.[138] Bu şekilde yapılan telfike telfîku'r-rivâyât adı verilir. Böylece telfîk musannife rivayetin sened ve metin açısından karşılaştırılmasında kolaylık sunmaktadır. Aynı zamanda musannifin birçok kaynaktan rivayet aldığını ve bu rivayetlerin tariklerini bildiğini göstermektedir. Bazı rivayetlerde eksik aktarılan noktaların bir başka rivayetle takviye edilip o eksikliğin giderilmesi telfîkin diğer faydalarındandır. Özellikle meğâzî anlatılarında daha faza kullanılmış, olayların bir bütünlük içerisinde anlatılmasına katkıda bulunulmuştur. Rivayetlerle alakalı kusurların kapatılması söz konusu olması da telfîk yönteminin olumsuz yanlarındandır.[139]

Siyer âlimleri ellerinde parça parça bulunan rivayetleri mekân ve zaman odaklı bir bütün haline getirerek sunmuşlardır. Bu vesileyle okuyucu bilgiyi kronolojik sıra dahilinde okuyabilmiştir. Bu durum siyeri usul açısından hadisten ayıran en önemli özelliklerden biridir. Şa'bî'nin ise İslâm tarihi rivayetlerinde telfîk yöntemini kullanmadığı tespit edilmiştir.

Şa'bî telfîk yöntemini kullanmamış olsa da onun rivayetleri başka kişiler tarafından telfîk yöntemi kullanılarak nakledilmiştir. Tespit edildiği kadarıyla altı rivayette telfîk yöntemi kullanılmıştır. Bu rivayetlerden bir tanesi Hz. Âdem'in yaratılışı ve meleklerin ona secde edişini aktaran rivayettir.[140] Burada telfîki yapan kişi Ebû Hâlid Süleyman b. Hayyân'dır. O, rivayeti dört farklı senedle dört farklı

[137] Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Tağlîkü't-Taʿlîk ala Sahîhi'l-Buhârî*, thk. Saʿîd Abdurrahmân Mûsâ el-Kazakî (Amman: el-Mektebü'l-İslâmî, 1984), 2/9.
[138] Bünyamin Erul, "Telfîk" (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 2011), 40/401-402.
[139] Erul, "Telfîk", 40/401-402.
[140] Taberî, *Târîh*, 1/96.

hocasından alarak ve hepsinde de "haddeseni/حدثني" sigasını kullanarak tek bir metin halinde nakletmiştir. Bu tarz senedlerin metinleri ya benzer ya da aynı kabul edilir.[141]

Başka örnekte Hz. Peygamber'in Bedir Gazvesi'ne giderken İbn Ümmü Mektûm'u (ö. 15/636) yerine bıraktığı rivayeti İbn Sa'd telfîk yaparak nakletmiştir.[142] İki senedle telfîk yapılmış ve bu iki sened birbirinden tahvîl ha'sıyla[143] ayrılmıştır. Bu durum rivayetin metninin aynı veya benzer olduğu anlamına gelmektedir. İbn Sa'd iki senedi de Şa'bî kanalıyla nakletmiştir. Aynı zamanda iki hocasından da aynı tahammül yolunu (ahberanâ/اخبرنا) kullanarak rivayeti nakletmiştir.

Başka örnek ise Hz. Peygamber'in vefatı sonrası kabrine girenlerle alakalıdır.[144] Bu rivayet de yine İbn Sa'd tarafından telfîkle aktarılmıştır. Rivayeti iki senedde aynı hocasından alan İbn Sa'd tercih ettiği metni önce vermiş, sonra diğer senedle gelen ve önceki metinde eksik olan "*Gerçekten de ölünün ardından sadece yakın akrabaları gelir*" ifadesine yer vermiştir. Birinci senedde "ahberanâ/اخبرنا" sigası kullanılırken ikinci senedde "kâle/قال" sigası kullanılmıştır.

Hz. Peygamber'in Hudeybiye günü (6/628) Kâ'b b. Ucre b. Ümeyye el-Ensârî (ö. 52/672) ile karşılaştığı ve ona "*Öyleyse üç gün oruç tut veya altı yoksula her biri için bir miktar hurma ver; her iki yoksul arasında bir sa' miktarı olsun*" dediği rivayet[145], Ebû Dâvûd tarafından telfîkle nakledilmiştir. O iki senedi farklı hocalardan almış ve ikisinde de "haddesenâ/حدثنا" sigasını kullanmıştır. Aynı zamanda iki senedi tahvîl ha'sı ile birbirinden ayırmıştır. Bu durum da iki rivayetin metninin benzer veya aynısı olduğu anlamına gelmektedir.

3.3. Mürsel Rivayetler

İrsâl kelimesinden ism-i mef'ûl olan mürsel kelimesi sözlükte, sevk edilen, gönderilen, salıverilen gibi manalara gelmektedir. Hadis terimi olarak ise tâbiîlerin,

---

[141] Erul, "Telfîk", 40/401-402.
[142] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 4/192.
[143] En yaygın şekliyle isnadların her birinde bulunan ortak râviden sonra senedler arasına konulan ve "hâü't-tahvîl" yahut "hâü'l-havâle" olarak adlandırılan noktasız bir hâ (ح) harfiyle gösterilir. Bkz. Emin Âşıkkutlu, "Tahvil" (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 2010), 39/440.
[144] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1990, 2/229.
[145] Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünenü Ebû Dâvûd*, thk. Adil Muhammed, Ammâr Abbâs (Kahire: Dâru't-Te'sîl, 2015), 3/605.

sahâbenin ismini atlayarak doğrudan Hz. Peygamber'den naklettiği hadistir.[146] Mürsel kavramının ilk defa ne zaman kullanıldığı belli değildir. Hicrî 1. yüzyılda yaşanan olumsuz olaylar insanları hadislerin kimden alındığı sorusunu sormaya mecbur etmiştir. Sahâbe adil olduğu için sahâbeye bu soruların sorulması ihtiyacı hissedilmemiştir. Ancak tâbiîn dönemine gelindiğinde durum değişmektedir. Tâbiîler hadisleri hem tâbiî olanlardan hem de sahâbeden almışlardır. Sahâbe olmayan kişilerin araya girmesi hadislerin nakli konusunda ihtimam gösterilmesini gerekli kılmıştır. Bu nedenle hadisçilerin kullandığı manadaki mürsel hadis, terim anlamını hicrî 1. asrın sonlarında almıştır. Mürsel hadis nakleden ve onların naklettiği mürsellerin makbul olup olmadığı konusundaki tartışmalar genelde tâbiîler üzerinde cereyan etmiş olup bu durum konu hakkında yukarıda ifade edilenleri destekler niteliktedir.[147]

Hadis kaynaklarında mürsel hadislerin bulunması ve ilk dönem hadis bilginlerinin bazılarının mürsel hadis rivayetleriyle ün kazanması, hadis tarihçileri tarafından tartışılmış ve irsâle başvurmanın çeşitli nedenleri olduğu öne sürülmüştür. Buna göre hadisin kaynağının güvenilir olmaması, isnada önem vermeyen bir kişi tarafından aktarılmış olması ya da hadisi aktaran kişinin genç olması nedeniyle râvi adının gizlenmesi amacıyla hadis mürsel olarak nakledilebilir. Ayrıca, siyasi veya ideolojik baskılar nedeniyle râvinin adı belirtilmemiş olabilir. Hadisin yaygın veya çok fazla rivayet edilmesi nedeniyle râvi adının belirtilmesine gerek duyulmayabilir. Ayrıca, hadisin yazılı metinlerinden izinsiz olarak nakledilmesi, hadis metnine atıfta bulunmanın yeterli olması gibi nedenlerle de kişi isimleri belirtilmeyebilir. İsnad sisteminin gelişim sürecinde, sened zikretme alışkanlığı henüz tam anlamıyla yerleşmediği için hadisler mürsel olarak nakledilmiş olabilir.[148] Dolayısıyla yukarıda da değinildiği gibi o dönemin insanları oturmuş bir hadis usulü sistemine göre rivayetlerde bulunmamışlardır.

Muhaddisler, mürsel hadis rivayetiyle tanınan râvileri mürseli kabul edilebilir olanlar ve edilemeyecek olanlar diye sınıflandırmışlardır. Ancak bu konuda tam bir

[146] Aydınlı, *Hadis Tespit Yöntemi Hadis Usulü*, 13.
[147] Polat, "Mürsel", 32/52-54.
[148] Polat, "Mürsel", 32/52-54.

birlik sağlayamamışlardır. Temelde, her bir rivayeti ayrı ayrı değerlendirmek daha doğru olmakla birlikte, bunun mümkün olmadığında mürsel rivayetleri makbul olan râvilerin tanınması, ön değerlendirme yapma açısından faydalı olabilir. Şa'bî de mürsel rivayetleri makbul sayılan râviler arasında zikredilmiştir.[149]

Şa'bî'nin siyer rivayetlerine sened açısından bakıldığında mürsel rivayetlerinin azımsanmayacak sayıda olduğu görülmüştür. Siyer dönemiyle alakalı yaklaşık 424 rivayetinden 166 tanesi mürsel olarak nakledilmiştir. Bu rivayetlerde Şa'bî, Hz. Peygamber döneminde gerçekleşen olayları bizzat şahit olmuş gibi aktarmaktadır. Ancak Şa'bî'nin yaşı itibariyle siyer olaylarına tanıklık etmesi mümkün değildir. Şa'bî bu rivayetleri olaya şahit olmuş sahâbîlerden veya başka yollardan elde etmiş olmalıdır.

Mürsel teriminin tanımı itibariyle ele aldığımız rivayetler, Hulefâ-yi Râşidîn ve Emevîler dönemini kapsamamaktadır. Bu iki dönemde, mürsel tanımına uymayan ancak senedinde kopukluk bulunan rivayetler ayrı bir başlık altında incelenmiştir. Siyer dönemine ait rivayetler Şa'bî'nin öğrencileri olan ve aşağıdaki tabloda belirtilen raviler yoluyla nakledilmiştir.

Tablo 3.1.

RÂVİ	RİVAYET SAYISI
Amr b. Mansûr el-Meşrıkî (ö.?)	1
Âsım b. Süleyman el-Ahvel (ö.142/760)	1
Atâ b. es-Sâib (ö.136/753)	12
Câbir b. Yezîd el-Cu'fî (ö. 127/745)	12
Dâvud b. Ebû Hind (ö. 139/757)	19
Ebû İshâk Süleyman b. Ebû Süleymân eş-Şeybânî (ö.128/746)	1
Eclâh b. Abdillah (ö. 145/763)	7
Eş'as b. Sevvar (ö.136/754)	3
Husayn b. Abdurrahman es-Sülemî (ö.136/754)	1

[149] Zehebî, *Teẕkiretü'l-Huffâz*, 1/63.

İsâ b. Ebû Izze el-Kûfî (ö.?)	1
İsmâil b. Ebû Hâlid (ö.136/754)	22
Mücâlid b. Saîd (ö.144/762)	16
Muhammed b. Sâlim (ö. 141/759)	2
Mutarrif b. Tarîf (ö.133/751)	8
Muğîre b. Muksim ed-Dabî (ö.136/754)	7
Ömer b. Ebû Zâide (ö.150/767)	1
Yûnus b. Ebû İshâk es-Sebîî (ö.152/769)	3
Zekeriya b. Ebû Zâide (ö.147/765)	32

Burada en çok rivayette bulunan 32 rivayet ile Zekeriya b. Ebû Zâide'dir. İsmâil b. Ebû Hâlid, Dâvud b. Ebû Hind ve eser sahibi olan öğrencisi Mücâlid b. Saîd en çok mürsel rivayet aktaran talebeler arasında yer almışlardır. Bu isimler sadece mürsel rivayetlerin naklinde değil diğer rivayetlerin naklinde de önemli rol oynamaktadır. Dolayısıyla Şa'bî'den fazla rivayet nakleden raviler arasında yer almaktadırlar. Şa'bî'nin mürsel rivayetlerinin tamamını burada ele almak mümkün değildir. Ancak bazı mürsel rivayetlerini örnek olarak zikretmek istiyoruz.

Şa'bî müşriklerin mucize istemesiyle alakalı bir rivayette şunları nakletmiştir: "*Kureyş, Allah'ın elçisine dedi ki: 'Eğer iddia ettiğin gibi bir peygamber isen, Mekke'nin iki dağını aralarında dört veya beş gün yol olacak şekilde birbirinden uzaklaştır. Çünkü şu anda dar gelir, ekin yetiştiremez ve hayvan otlatamayız. Ve ölmüş atalarımızı dirilt ki bize seslensinler ve senin gerçekten bir peygamber olduğunu bildirsinler. Senin iddia ettiğin ve yaptığın gibi bizi de Şam'a, Yemen'e veya Hira'ya bir gecede götürüp getir. Bunun üzerine Allah şu ayeti indirdi: Eğer okunan bir Kitapla dağlar yürütülseydi veya onunla yer parçalansaydı, yahut onunla ölüler konuşturulsaydı…"*[150]

Rivayet Âmir - Mücâlid - Ebû Üsâme tarikiyle nakledilmiştir. Rivayetin başka tarikleri araştırıldığında ise tek bir tarikle aktarıldığı tespit edilmiştir. Bu

[150] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2015, 20/368.

tariklerde sahâbî râvisi yer almamaktadır. Kaynaklarda bu rivayetin mürsel olarak nakledildiğine dair bilgiler de bulunmaktadır.[151]

Şa'bî'nin kadınların biatiyle alakalı rivayetlerinden bir tanesi şu şekildedir: "*Resûlullah kadınlardan, elinin üzerine koyduğu Katar malı bir hırka ile biat almıştır. Çoğu âlim, Peygamber'in kadınlarla tokalaşmama tavrını benimsemiştir."*[152]

Şa'bî - Muğire - Şu'be tarikiyle gelen bu rivayet, farklı sened ve metinlerle de nakledilmiştir. Ancak nakledilen bu senedlerde sahâbî râvisi yer almamaktadır. Kaynaklar bu rivayeti, Ebû Dâvûd'un mürsel rivayetler arasında naklettiğini belirtmektedir.[153]

Şa'bî, Bedir savaşında cereyan eden Hz. Peygamber'in Ukbe b. Ebû Muayt'ı öldürme isteğiyle alakalı olayı şöyle anlatmaktadır: " *Hz. Peygamber Bedir Savaşı sırasında Ukbe'ye şöyle dedi: 'Andolsun, seni öldüreceğim.' Bunun üzerine, 'Onu Kureyş'in önünde mi öldüreceksin?' denildi. Hz. Peygamber, 'Evet, zira o, ben secde halindeyken boynuma basıp beni öylece tuttu. Hatta gözlerimin düşmüş olduğunu düşündüm. Bir gün yine secde halindeyken, başıma bir koyunun işkembesini attı."*[154]

Bu rivayet Şa'bî - Atâ b. es-Sâib - Hammâd b. Seleme kanalıyla mürsel olarak nakledilmektedir. Şa'bî'nin bu konuyla alakalı nakilleri tek senedle aktarılmış olup bu sened de zikredilen seneddir. Dolayısıyla herhangi bir sahâbe ismi zikredilmemektedir. Ancak rivayet Enes b. Mâlik kanalıyla da nakledilmiştir.[155] Enes b. Mâlik Şa'bî'nin hocası olduğuna göre Şa'bî bu rivayeti ondan duymuş olabilir.

Şa'bî'nin mürsel olarak naklettiği rivayetlerden birisi Ca'fer b. Ebû Tâlib'in Habeşistan'dan dönüşünü anlatan şu rivayettir: "*Resulullah Hayber'den dönen Ca'fer*

---

[151] Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdullāh b. Yûsuf b. Muhammed ez-Zeylaî, *Tahrîcü'l-Ehâdîs ve'l-Âsâri'l-Vâkiʿati fî Tefsîri'l-Keşşâf li'z-Zemahşerî*, thk. Abdullâh b. Abdurrahman es-Saʿd (Riyad: Dâru İbn Hüzeyme, 1993), 2/191.
[152] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 10/5.
[153] Zeylaî, *Tahrîcü'l-Ehâdîs*, 3/464; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Fethü'l-Bârî Şerhü Sahîh el-Buhârî*, thk. Muhibbuddîn el-Hatîb (Beyrût: Dâru'l-Maʿrife, 1959), 8/636.
[154] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/148.
[155] İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Taʿdîl*, 426.

b. Ebî Tâlib'i karşıladı. Ona sarıldı ve onun alnını öptü, sonra şöyle dedi: Ca'fer'in gelişine mi Hayber'in fethine mi daha çok sevinirim bilmiyorum."[156]

Şa'bî - Eclâh b. Abdillah - Abdullah b. Nümeyr tarikiyle aktarılan bu rivayet mürsel olarak nakledilmiştir. Ancak bu rivayetin Şa'bî'nin de içinde bulunduğu muttasıl senedlerle nakledilen versiyonları da bulunmaktadır. Ca'fer b. Ebû Tâlib - Abdullah b. Ca'fer - Şa'bî - Mücâlid b. Saîd[157] kanalıyla nakledilen muttasıl bir senedde Şa'bî, hocası olan Abdullah b. Ca'fer'den bu rivayeti aldığı gözükmektedir. Dolayısıyla yukarıda zikredilen rivayeti de Abdullah b. Ca'fer'den almış olduğu söylenebilir.

Şa'bi'nin mürsel olarak aktardığı bir başka rivayet de şudur: "*Hz. Peygamber, Ebû Bekir ile Ömer'i kardeş ilan etti. İkisi de birbirinin elini tutarak yanına geldiklerinde, O, 'Peygamberler ve Resuller hariç, önceki ve sonraki ümmetlerden Cennet ehli gençlerle ihtiyarların iki efendisine bakmayı arzulayan kişi, gelen bu iki zata baksın!' dedi."*[158]

Rivayet Şa'bî - Mâlik b. Miğvel – Ahmed b. Abdullah b. Yûnus kanalıyla mürsel olarak aktarılmıştır. Rivayetin başka tarikleri bulunmamaktadır. Dolayısıyla sahâbe râvisi de tespit edilememiştir.

3.4. Münkatı' Rivayetler

Münkatı' kelimesi sözlükte "kesilmiş, koparılmış" gibi manalara gelmektedir. Terim olarak ise farklı tarifler yapılmıştır. Hadis terimlerinin tam olarak yerleşmediği dönemde genel manada "senedinde kopukluk olan hadis" şeklinde kullanılmıştır. Bundan dolayı o dönemin hadis bilginleri senedde oluşan kopukluktan kaynaklanan mürsel, mu'dal ve muallak türü hadisleri münkatı' kelimesiyle ifade etmişlerdir.[159]

Müteahhirîn devrinde, hadis terimlerinin tanımları yapılmış ve önce mürsel, sonra mu'dal ve muallak kavramları münkatı'dan ayrılmıştır. Zira Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014), münkatı' kelimesini "*Sahâbeye ulaşmadan önceki tek bir*

[156] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1990, 4/26.
[157] İbn Ebû Hayseme, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 4/18.
[158] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 3/160.
[159] Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed İbn Abdilberr, *et-Temhîd li mâ fi'l-Muvattaʾ mine'l-Meʿânî ve'l-Esânîd*, thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî, Muhammed Abdulkebîr el-Bekrî (Mağrib: Vezâratü Umûmi'l-Evkâf ve'ş-Şuʾûni'l-İslâmiyye, 1967), 1/21.

râvinin düştüğü hadis"[160] şeklinde tanımlamış, mürsel ile münkatı'nın farklı terimler olduğunu vurgulamış ve bunu bilen hadisçilerin nadir olduğunu ifade etmiştir.[161] İbnü's-Salâh eş-Şehrezûrî (ö. 643/1245) de Hâkim'in bu tanımını benimsemiştir.[162] Dolayısıyla müteahhirîn dönemi hadisçileri münkatı' terimini *"İsnadında sahâbîye varmadan önce bir râvisi veya peş peşe olmamak kaydıyla birden fazla râvisi düşen ya da senedinin baş tarafından bir veya birkaç râvisi atlanan yahut senedi hiç zikredilmeyen hadis"* şeklinde tanımlayarak yine seneddeki kesintiden kaynaklanan mürsel, mu'dal ve muallak hadisleri kapsam dışı bırakmışlardır.[163]

Münkatı' hadisin senedindeki inkita' râvinin hocasına muasır olup olmaması, muasır olsa da görüşüp görüşmemesi, görüşse bile hadis alıp almaması gibi durumların tespitiyle anlaşılabilmektedir. Ancak her zaman kolayca anlaşılması mümkün olmayabilir. Zira seneddeki bu kesiklik bazen gizli olabilir. Bu sorunu ise hadisin senedlerine ve senedlerdeki illetlere vakıf olan hadis bilginleri anlayabilmektedir.[164] Bu sebeple râvilerin hayatlarını ele alan eserler ve hadislerde bir kusurun olup olmadığını inceleyen eserler önem kazanmaktadır.

Şa'bî'nin münkatı' rivayetleri tespit edildiği kadarıyla 18 civarındadır. Bu rivayetleri çağdaşı olan şahıslardan aldığı gibi çağdaşı olmayan şahıslardan da alabilmektedir. Çağdaşı olan bazı kişilerle hoca talebe ilişkisi bulunsa da hadis işitmediği olmuştur.

Şa'bî, tespit edilen münkatı' rivayetlerin çoğunu Hz. Aişe'den almıştır. Öyle ki 18 kadar rivayetten yedi tanesini Hz. Aişe'den nakletmiştir. Hz. Ebû Bekir'den üç, Abdullah b. Mes'ûd'dan (ö. 32/652-53) iki, Hâlid b. el-Velîd'den (ö. 21/642) iki, Abdullah b. Ömer'den (ö. 73/693) iki; Hz. Ali ve Zeyd b. Erkam'dan (ö. 68/688) da birer rivayet nakletmiştir.

---

[160] Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân el-Irâkī, *Şerhu't-Tabsıra ve't-Tezkira*, thk. Abdullatîf el-Hemîm, Mâhir Yâsîn Fahl (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002), 1/215.
[161] Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbûrî, *Ma'rifetü Ulûmi'l-Hadîs*, thk. es-Seyyid Muʿzam Huseyn (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1977), 27.
[162] Irâkī, *Şerhu't-Tabsıra ve't-Tezkira,* 1/215.
[163] Mehmet Efendioğlu, "Münkatı'" (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 2006), 32/12-13.
[164] Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *Nuzhetü'n-Nazar fî Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser*, thk. Abdullâh b. Dayfillâh er-Rahîlî (Riyad: Matbaʿatu Sefîr, 2001), 103.

Şa'bî'nin talebelerinden olan Dâvud b. Ebû Hind (ö. 139/757) rivayetlerin beş tanesini, eser sahibi olan talebesi Mücâlid b. Saîd (ö.144/762) dört tanesini nakletmiştir. Diğer talebeleri Amr b. Mansûr el-Meşrıkî (ö.?) ve İsmâil b. Ebû Hâlid (ö. 136/754) ikişer rivayet nakletmişler; Amr b. Muhammed (ö.?), Ebû İshâk Süleyman b. Ebû Süleymân eş-Şeybânî (ö. 128/746), Câbir b. Yezîd el-Cu'fî (ö. 127/745), Firâs b. Yahya el-Hemedânî (ö. 129/747) ve Zekeriya b. Ebû Zâide (ö.147/765) birer rivayet nakletmişlerdir. Bu rivayetlerin tamamını burada inceleyemesek de birkaç tanesini ele almak istiyoruz.

Şa'bî Hz. Aişe'den münkatı' olarak şu rivayeti nakletmiştir: "Eğer *Rasûlüllal bir âyeti gizlemek isteseydi şu âyeti gizlerdi: 'Hani Allah'ın nimet verdiği, senin de kendisine iyilik ettiğin kimseye, eşini yanında tut, Allah'tan kork! diyordun. Allah'ın açığa vuracağı şeyi, insanlardan çekinerek içinde gizliyordun… '"*[165]

Hz. Aişe, Şa'bî'nin hocaları arasında zikredilmiş olsa da Şa'bî ondan hadis işitmemiştir.[166] Bu sebeple zikredilen rivayet münkatı'dır. Şa'bî Hz. Aişe'den aldığı hadisleri genelde Mesrûk b. el-Ecda' el-Kûfî (ö. 63/683 [?]) aracılığıyla nakletmiştir. Çünkü Şa'bî'nin Hz. Aişe'den aldığı rivayetlerin çoğunun senedinde Mesrûk yer almaktadır.[167] Yukarıda zikredilen rivayetin de Mesrûk'tan nakledilmiş hali bulunmaktadır.[168] Bununla birlikte Ebû Dâvûd'a "*Şa'bî, Hz. Aişe'den hadis işitti mi?"* diye sorulduğunda o "*evet"* cevabını vermiştir.[169]

Şa'bî, Hâlid b. el-Velîd'den (ö. 21/642) münkatı' olarak şu rivayeti nakletmiştir: *"Rasûlüllah Hayber günü insanlara yemek ve ekmek verdi. İnsanların boğazından bu yediklerinden başka bir şey geçmemişti."*[170]

---

[165] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 9/1534.
[166] Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed İbn Ebû Hâtim, *el-Merâsîl*, thk. Şükrullâh Niʿmetullâh Kucânî (Beyrût: Müessesetür-Risâle, 1998), 159; Hâkim en-Nîsâbûrî, *Ma'rifetü Ulûmi'l-Hadîs*, 1966, 173.
[167] Bkz. İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 10/67; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 2/173; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 9/1278.
[168] Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *es-Sünen*, thk. Heyet (Kahire: Dâru't-Te'sîl, 2015), 4/332; Ebû Osmân Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, thk. Heyet (Riyad: Dâru'l-Elûke, 2012), 7/74.
[169] Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvûd, *Suʾâlâtü Ebû Ubeydi'l-Acurrî li-Ebî Dâvûd*, thk. Muhammed b. Alî el-Ezherî (Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 2010), 60.
[170] Taberî, *Târîh*, 3/357.

Bu rivayet Hâlid b. el-Velîd - nakleden bir kişi (عمن حدث) - Şa'bî kanalıyla gelmiştir. Şa'bî ile Hâlid arasına mübhem bir kişi girmiştir. Hâlid ile Şa'bî'nin çağdaş olmamaları sebebiyle Şa'bî'nin rivayeti çağdaş olan birisinden alması gerekir. Bu kişi de mübhem olarak zikredildiği için rivayet münkatı' olmaktadır. Zira mübhem olarak zikredilen râvi atlanmış olarak kabul edilir.[171]

Şa'bî'nin Abdulah b. Ömer'den (ö. 73/693) münkatı' olarak naklettiği rivayetlerden birisi şudur: "*Hz. Peygamber'e Tebük seferinde bir parça peynir getirildi. Sonra bir bıçak istedi, besmele çekip peyniri kesti*."[172]

Abdullah b. Ömer, Şa'bî ile muasır olup hocaları arasında zikredilmiştir.[173] Ancak Şa'bî ondan hadis işitmemiştir.[174] Dolayısıyla zikredilen rivayet münkatı' olmaktadır.

Şa'bî, Hz. Ebû Bekir'den (ö. 13/634) şu rivayeti nakletmiştir: *"Hz. Ebû Bekir, Hz. Ali'ye 'benim emirliğimden hoşlanmadın mı?' dedi. Hz. Ali 'hayır' dedi. Bunun üzerine Hz. Ebû bekir 'bu işte ben senden öndeyim' dedi."*[175]

Şa'bî, Hz. Ebû Bekir ile çağdaş değildir. Dolayısıyla Şa'bî'nin ondan rivayet nakletmesi mümkün değildir. Bu sebeple yukarıda zikredilen rivayet münkatı' olmaktadır.

Şa'bî, Hz. Ali'den (ö. 40/661) şu rivayeti nakletmiştir: *"Hz. Ali, Fırat'ın kenarındayken kendi kendine, 'Sabır ey Ebû Abdullah! Sabır!' dedi. Sonra dedi ki: Rasûlüllah'ın yanına girdim gözlerinden yaş akıyordu 'Bir şey mi oldu ey Allah'ın Resûlü?' dedim. Rasûlüllah, 'Cebrâîl, bana Hüseyin'in Fırat nehrinin kenarında öldürüleceğini söyledi." dedi. Sonra bana, 'Onun öldürüleceği toprağı görmek ister misin?' dedi. Ben de 'Evet' dedim. Rasûlüllah o topraktan biraz aldı ve benim avucuma koydu. O anda gözyaşlarıma hâkim olamadım."*[176]

[171] Aydınlı, *Hadis Tespit Yöntemi Hadis Usulü*, 98.
[172] Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, 6/112.
[173] Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 14/30.
[174] İbn Ebû Hâtim, *el-Merâsîl*, 159.
[175] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 10/54.
[176] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 6/419.

Bu rivayet "Hz. Ali - Şa'bî - bir adamdan" tarikiyle nakledilmiştir. Şa'bî'den sonraki halkada yer alan "bir adamdan" ifadesi mübhemdir. Hz. Ali'den sonraki râvinin de düşmesiyle, peş peşe bir düşme olmadığı için rivayet münkatı' olmuştur. Ayrıca Şa'bî'nin Hz. Ali'yi gördüğü hatta dış görünüşüne dair bir takım tariflerde bulunduğu nakledilmiştir.[177] Ancak ondan hadis işitmemiştir.[178]

3.5. Kaynaksız Rivayet Edilenler

Şa'bî'nin mürsel rivayetlerinin çok oluşundan bahsedilmiş olup mürsel teriminin tanımı itibariyle Hulefâ-yi Râşidîn ve Emevîler dönemine ait kaynağı belirtilmeyen rivayetler mürsel olarak değerlendirilmemiştir. Bu sebeple Hulefâ-yi Râşidîn ve Emevîler ile alakalı rivayetlerin bu başlıkta ele alınması uygun görülmüştür.

Şa'bî'nin ve dönemin rivayet metodu olarak görülen, isnadın tam manasıyla oturmadığı rivayet algısı burada da kendisini göstermektedir. Şa'bî siyer döneminde olduğu gibi sonraki dönemlerde de kaynağını zikretmeyebilmektedir. Bu durum rivayetin nereden ve nasıl alındığının tespitini zorlaştırmaktadır.

Şa'bî, aynı mürsel rivayetlerde olduğu gibi burada da kaynağını belirtmeyip olayı görmüş gibi anlatmaktadır. Bu şekilde nakledilen rivayetlerin sayısı yaklaşık olarak 120 kadardır. Bu rivayetlerin yaklaşık 42 tanesini Şa'bî'nin talebesi olan Mücâlid b. Sa'îd el-Hemdânî (ö. 144/761) nakletmektedir. Dâvud b. Ebû Hind (ö. 139/757) ve İsmâil b. Ebû Hâlid (ö.136/754) de çokça rivayet nakleden isimler arasındadır. Bu rivayetlerden bazılarını örnek olarak zikretmek istiyoruz.

Şa'bî Farslıların sarıklarıyla alakalı şu bilgiyi vermektedir: *"Farslılar sarıklarını ailedeki konumlarına göre sararlardı. Kimin şerefi tamam olursa sarığının kıymeti 1000 olurdu. Hürmüz de bu şerefi tamam olanlardandı ve kıymeti de 1000 idi. Ebû Bekir onun bu değerini ganimet dışı (nefel) olmak üzere Hâlid'e verdi. Bu sarık da mücevherle süslüydü."*[179]

---

[177] Fellâs, *et-Târîh*, 208.
[178] Hâkim en-Nîsâbûrî, *Ma'rifetü Ulûmi'l-Hadîs*, 1966, 173; Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 14/30.
[179] Taberî, *Târîh*, 3/349.

Taberî'nin (ö. 310/923) *et-Târîh* adlı eserinde geçen bu rivayeti Şa'bî'nin kimden aldığı bilinmemektedir. Ayrıca rivayetin sadece Şa'bî tarafından aktarıldığı tespit edilmiştir. Şa'bî'nin aktardığı tariklere bakıldığında ise rivayeti kimden aldığı konusunda bir bilgiye rastlanılmamıştır.[180]

Şa'bî, *"Ömer, Ebû Mûsâ'nın, kendisi vefat ettikten sonra bir sene görevde bırakılmasını tavsiye etti."* demiştir.[181] Öğrencisi Mücâlid b. Sa'îd'in aktardığı bu rivayetin tek bir tarikle sadece Şa'bî'den nakledildiği tespit edilmiştir. Bu tarikler Şa'bî'nin rivayeti kimden aldığı konusunda bilgi sunmamaktadır.

Şa'bî, Kâdisiye Savaşı'ndaki (15/636) ordu komutanlığıyla alakalı şu rivayeti nakletmiştir: *"Sa'd b. Ebû Vakkâs, Kâdisiye savaşında ordu komutanlığına Hâlid b. Urfuta'yı, sağ tarafın başına Cerîr b. Abdullah el-Becelî'yi, sol tarafın başına da Kays b. Mekşûh'u tayin etti."*[182] Şa'bî'den gelen bu rivayet tespit edebildiğimiz kadarıyla sadece İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *et-Tabakât* adlı eserinde geçmektedir. Orada zikredilen senedde de rivayetin kimden alındığına dair bir bilgi bulunmamaktadır.

3.6. Şa'bî'nin İlk Râvi Olduğu Rivayetler

Şa'bî'nin tarih ile alakalı rivayetlerinin bir kısmı kendi yaşadığı döneme denk gelmektedir. Dolayısıyla olaylara bizzat şahitlik edebileceği gibi olayların herkes tarafından bilinmesinin mümkün olacağından, direkt olarak naklettiği rivayetler de bulunmaktadır. Bu rivayetler tespit edebildiğimiz kadarıyla Hz. Osman döneminden (23-35/644-656) başlayıp, Emevîler'in altıncı halifesi Velîd b. Abdülmelik dönemine (86-96/705-715) kadar devam etmektedir. Ancak bu dönemlerde nakledilen rivayetlerin tamamı bu başlık altına girmemektedir. Çünkü Şa'bî'nin başka ravilerden aldığı rivayetler de bulunmaktadır.

Bu başlık ile alakalı olan rivayetlerin toplamı yaklaşık olarak 50 tanedir. Bu rivayetlerin 12 tanesini Mücâlid b. Sa'îd el-Hemdânî (ö. 144/761) nakletmektedir. Dört rivayet ile Câbir b. Yezîd el-Cu'fî (ö. 127/745), üç rivayet ile de İsmâil b. Ebû

[180] Taberî, *Târîh*, 3/349.
[181] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 4/102.
[182] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 6/298.

Hâlid (ö.136/754) en çok rivayet edenler arasındadır. Rivayetlerden birkaçını örnek olarak aktarmak istiyoruz.

Şa'bî, Kâdî Şüreyh b. el-Hâris (ö. 80/699 [?]) ve oğluyla arasında geçen bir olayı şöyle nakletmektedir: "*Şüreyh'in bir oğlu babasına, 'Bir aile ile aramda bir husumet var. Bu duruma bak. Eğer ben haklıysam gidip onları mahkemeye vereceğim. Şayet haksız isem bu durumdan vazgeçeyim.' dedi. Şüreyh oğlunu dinledikten sonra, 'Git onları mahkemeye ver.' dedi. Şüreyh hükmü verirken oğlunun aleyhine karar verdi. Oğlu eve döndüğünde babasına, 'Sana danışmadan mahkemeye gitseydim seni kızmazdım ancak sen beni rezil ettin.' dedi. Şüreyh, 'oğulcuğum sen benim için dünya kadar değerlisin. Fakat Allah'ı senden daha çok severim. Senin haksız olduğunu bildiğim halde onu sana söylemedim. Haksız olduğunu bilip mahkemeye başvurmasaydın, o ailenin hakkına tecavüz etmenden korktum.' dedi.*"[183] Şa'bî bu olayı hocası ve hadis işittiği[184] Kâdî Şüreyh'ten doğrudan işitmiş veya olaya şahit olmuş olmalıdır. Dolayısıyla rivayeti ilk aktaran kişi Şa'bî'dir, denilebilir.

Şa'bî, *"Selmân b. Rebîa kâdı olarak tayin edildi. Hz. Osman'ın halifeliği zamanında Saîd b. el-Âs'ın valiliği sırasında Belencer'e bir sefer düzenledi ve orada şehit oldu. Selmân sika fakat hadisi az olan birisiydi. Allah rahmet eylesin."*[185] demiştir. Kûfe'de kâdılık yapmış olan Selmân, Şa'bî'nin hocaları arasında zikredilmese de Şa'bî'nin Kûfe'de yaşamış olması nedeniyle onu tanıma ihtimali yüksektir. Aktarılan rivayetin başka nakillerine bakıldığında ise Şa'bî'nin rivayeti tek aktaran kişi olduğu görülmüştür.

4. ŞA'BÎ'NİN RİVAYETLERİNİN YER ALDIĞI ESERLER

Şa'bî'nin İslâm tarihi ile alakalı rivayetleri, hicrî 310 (miladi 923) yılına kadar yazılmış olan İslâm tarihi, hadis, tefsir ve fıkıh eserlerinden tespit edilmiştir. Rivayetlerin yer aldığı eserlerin sayısı yaklaşık olarak 50'dir. Tahmin edileceği üzere rivayetlerin çoğu İslâm tarihi ve hadis eserlerinde yer almaktadır.

Şa'bî'nin rivayetlerinin en fazla yer aldığı eser İbn Sa'd'ın (ö. 230/845) *et-Tabakât* adlı eseridir. Bu eserde yaklaşık olarak 180 adet rivayet bulunmaktadır. Bu

[183] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 8/255.
[184] Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 14/29.
[185] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 8/252.

rivayetlerin ikisi peygamberler tarihiyle, ikisi de cahiliyeyle alakalıdır. Rivayetlerin çoğunluğu ise siyer dönemiyle alakalı olup 21'i Mekke dönemi, 102'si de Medine dönemiyle ilgilidir. Ayrıca Hulefâ-yi Râşidîn döneminin tamamıyla alakalı rivayetler bulunmaktadır. Bunların sayısı ise 40 civarındadır. Son olarak Emevîler döneminde Muâviye b. Ebî Süfyân (41-60/661-680) ve Yezîd b. Muâviye (60-64/680-684) dönemleriyle alakalı rivayetler de yer almaktadır.

Rivayetlerin fazla olduğu bir başka eser Taberî'nin (ö. 310/923) *Târîh* adlı eseridir. Yaklaşık 100 adet rivayet bulunan bu eserde, peygamberler tarihiyle alakalı sekiz rivayet, siyer ile alakalı 16 rivayet bulunmaktadır. Rivayetlerin çoğu Hulefâ-yi Râşidîn dönemiyle alakalıdır. Öyle ki Hz. Ebû Bekir dönemiyle alakalı 17, Hz. Ömer dönemiyle alakalı 39, Hz. Osman dönemiyle alakalı 6, Hz. Ali dönemiyle alakalı ise 13 rivayet yer almaktadır. Emevîler dönemiyle alakalı da bir rivayet bulunmaktadır.

Bir hadis eseri olan İbn Ebû Şeybe'nin (ö. 235/849) *el-Musannef* adlı eserinde Şa'bî'nin İslâm tarihiyle alakalı 96 adet rivayeti bulunmaktadır. Bu rivayetlerin 71 tanesi siyer dönemiyle alakalıdır. 22 tane ise Hulefâ-yi Râşidîn dönemiyle alakalı rivayet yer almaktadır. Peygamberler tarihi, cahiliye ve Emevîler ile alakalı da birer rivayet zikredilmiştir.

Şa'bî'nin, Belâzürî'nin (ö. 279/892-93) *Ensâbü'l-eşrâf* adlı eserinde yaklaşık 85 adet rivayeti yer almaktadır. Bu rivayetlerin 25 tanesi siyer, 41 tanesi Hulefâ-yi Râşidîn, 18 tanesi ise Emevîler ile alakalıdır.

Şa'bî'nin rivayetinin fazla olduğu diğer hadis eseri Ahmed b. Hanbel'in (ö. 241/855) *el-Müsned* adlı eseridir. Burada dördü Mekke, 33'ü Medine dönemiyle alakalı toplam 37 rivayet yer almaktadır.

Temel siyer eserlerinden sayılan İbn İshâk'ın (ö. 151/768) *es-Sîre* adlı eserinde biri Mekke, sekizi Medine dönemiyle alakalı toplam dokuz adet rivayet bulunup, bu rivayetlerin tamamı İbn İshâk'ın râvisi olan Yûnus b. Bükeyr'in (ö. 199/814) ziyadesidir. Bir diğer temel eser olan İbn Hişâm'ın (ö. 218/833) *es-Sîretü'n-nebeviyye* adlı eserinde Şa'bî'nin çok az rivayeti bulunmaktadır. Toplam altı adet olan rivayetlerin tamamı Medine dönemiyle alakalıdır.

Şa‘bî’nin rivayetlerinin yer aldığı diğer eserler ise vefat sırasına göre aşağıda belirtilmiştir.

Tablo 4.1.

MÜELLİF	ESER	RİVAYET SAYISI
Ebû Yûsuf (ö. 182/798)	*Kitâbü’l-Harâc*	9
Ebû İshâk el-Fezârî (ö. 188/804 [?])	*Kitâbü’s-Siyer*	1
Yahyâ b. Âdem (ö. 203/818)	*Kitâbü’l-Harâc*	6
Tayâlisî (ö. 204/819)	*el-Müsned*	3
Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San‘ânî (ö. 211/826-27)	*el-Musannef fi’l-hadîs*	13
Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San‘ânî (ö. 211/826-27)	*et-Tefsîr*	2
Nasr b. Müzâhim (ö. 212/827-28)	*Kitâbü Vakʿati Sıffîn*	18
İbn Hişâm (ö. 218/833)	*Kitâbü’t-Tîcân fî mülûki Himyer*	2
Abdullah b. ez-Zübeyr el-Humeydî (ö. 219/834)	*el-Müsned*	4
Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838)	*Kitâbü’l-emvâl*	20
Saîd b. Mansûr (ö. 227/842)	*es-Sünen*	6
Alî b. el-Ca‘d el-Cevherî (ö. 230/844-45)	*el-Müsned*	3
İshak b. Râhûye (ö. 238/853)	*Müsned*	9
Halîfe b. Hayyât (ö. 240/854-55)	*et-Târîh*	16
Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)	*el-Esâmî ve'l-Kunâ*	4
Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)	*Kitâbü Fezâʾili’s-sahâbe*	2

Fellâs (ö. 249/864)	*et-Târîh*	1
Ezrakî (ö. 250/864 [?])	*Ahbâru Mekke*	1
İbn Zenceveyh (ö. 251/865)	*Kitâbü'l-Emvâl*	14
Buhârî (ö. 256/870)	*el-Câmiʿu's-sahîh*	8
Buhârî (ö. 256/870)	*et-Târîhu'l-evsat*	4
Buhârî (ö. 256/870)	*et-Târîhu'l-kebîr*	3
Müslim (ö. 261/875)	*el-Câmiʿu's-sahîh*	14
Ömer b. Şebbe (ö. 262/876)	*Târîhu'l-Medîneti'l-münevvere*	27
İbn Mâce (ö. 273/887)	*es-Sünen*	4
Ebû Dâvûd (ö. 275/889)	*es-Sünen*	11
İbn Kuteybe (ö. 276/889)	*el-Maʿârif*	4
Ya'kūb b. Süfyân el-Fesevî (ö. 277/890)	*el-Maʿrife ve't-târîh*	6
Fâkihî (ö. 278/891-92 [?])	*Ahbâru Mekke*	13
Belâzürî (ö. 279/892-93)	*Fütûhu'l-büldân*	19
İbn Ebû Hayseme (ö. 279/892-93)	*et-Târîhu'l-kebîr*	18
Tirmizî (ö. 279/892)	*es-Sünen*	3
Ebû Zür'a ed-Dımaşkî (ö. 281/894)	*et-Târîh*	3
Nesâî (ö. 303/915)	*es-Sünen*	15
Nesâî (ö. 303/915)	*es-Sünenü'l-kübrâ*	18
Vekî' ed-Dabbî (ö. 306/918)	*Ahbârü'l-kudât*	10
Ebû Ya'lâ el-Mevsılî (ö. 307/919)	*el-Müsned*	13
Taberî (ö. 310/923)	*Câmiʿu'l-beyân*	10

Tabloda görüldüğü üzere rivayetlerin yer aldığı eserlerin çoğu tarih ve hadis eserleridir. Tarih eserlerinde yer alan rivayetler hadis eserlerine nispetle daha fazladır. Bu durum Şa'bî'nin rivayetlerinin tarihçiler açısından belli bir yerinin olduğunun göstergesidir. Hadis eserlerinde fazlaca rivayet bulunmasının sebebi ise

Şa'bî'nin esas itibariyle bir muhaddis olması olabilir. Ayrıca farklı alanlarda yazılmış eserlerde bulunan Şa'bî rivayetleri, onun İslâm tarihi adına konumunu belirleme noktasında önemli ip uçları vermektedir. Bu durum Şa'bî'nin çok yönlü bir âlim olduğunun da göstergesidir. Zira hayatı kısmında ele alındığı üzere birçok ilim dalıyla ilgilenmiştir.

5. VESİKA KULLANIMI

Vesikalar, yazılı arşiv materyallerinden olup tarih çalışmaları için önemli ve güvenilir bir kaynak konumundadır. Vesikalar sayesinde pek çok tarihi olayın anlaşılması ve hakkında daha sağlam kanaatlere varılması mümkündür. Bir toplumdaki vesikaların bolluğu, o toplumun okuma yazma ve kültür seviyesiyle alakalıdır. İslâm öncesi Arap toplumunda vesikaların az olması, onların okuma yazma oranıyla alakalıdır.[186] İslâm'dan sonra bu vesikaların arttığı söylenebilir. Her ne kadar şifahi aktarımlar söz konusu olsa da önceye nispetle yazının daha fazla kullanıldığı görülmektedir.[187] Mektuplar, anlaşma metinleri, divan kayıtları ve ilmî kayıtlar gibi evraklar, vesika olarak değerlendirilmektedir.[188]

Şa'bî'nin rivayetlerinde vesikaların söz konusu olduğu rivayetlerin toplamı tekrarlarla beraber yaklaşık 44'tür. Ancak Şa'bî'nin, zikredilen vesikaları doğrudan görüp görmediğine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Onun en azından bu vesikalar hakkındaki bilgileri naklettiği söylenebilir. Ayrıca vesikalarla ilgili rivayetleri, diğer rivayetlerinden ayıran veya onlara özel bir önem atfeden herhangi bir kayda rastlanılmamıştır.

Rivayetlerde tespit edilen vesikalar şunlardır:

1- Hz. İbrahim'in sahifelerinde son peygamberin müjdelendiğini ifade eden vesika,[189]
2- Hz. Peygamber'in Kisrâ'ya ve Bâzân'a mektup yazığını ifade eden rivayet,[190]
3- Hz. Peygamber'in Akk Zû Hayvân için yazdırdığı eman,[191]

[186] Şaban Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri* (İstanbul: İSAR Vakfı Yayınları, 2008), 32.
[187] Muhammed Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu*, çev. Mehmet Yazgan (İstanbul: Beyan Yayınları, 2019), 26-63.
[188] Öz, *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*, 34-36.
[189] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1990, 1/129-130.
[190] Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Abbâs el-Fâkihî, *Ahbâru Mekke fî Kadîmi'd-Dehri ve Hadîsihi*, thk. Abdülmelik Abdullah Dehîş (Beyrût: Dâru Hadar, 1993), 5/206.

4- Hz. Peygamber'in Ri'ye es-Sühaymî'ye gönderdiği İslâm'a davet mektubu,[192]
5- Hz. Peygamber'in, Necran Hristiyanlarına gönderdiği davet mektubu,[193]
6- Hz. Peygamber'in Yemen ahalisine uşûr vergisi ile alakalı yazdığı mektup,[194]
7- Hz. Ebû Bekir'in Hâlid b. Velîd'e görev tayini için yazdığı mektuplar,[195]
8- Hâlid b. Velîd'in yazdığı mektuplar,[196]
9- Hz. Ömer'in Kûfe valisi Muğire b. Şu'be'ye bazı şairleri toplaması için gönderdiği mektup,[197]
10- Hz. Ömer'in, Cerîr b. Abdullah ve el-Müsennâ b. Hârise'ye, Sa'd b. Ebû Vakkâs'a katılmaları için gönderdiği mektup,[198]
11- Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın Amr b. Ma'dîkerib'e yazdığı övgü mektubu,[199]
12- Ebû Ubeyde b. Cerrâh ile Hz. Ömer arasında, Kâdisiye savaşına sonradan katılanların ganimet alıp almamasıyla alakalı geçen yazışma,[200]
13- Hz. Ömer'in Sa'd b. Ebû Vakkâs'a yazığı Hindistan'a adam göndermesini konu edinen bir mektup,[201]
14- Hz. Ömer'in Alâ b. Hadramî'ye mektubu,[202]
15- Hz. Ömer'in kâdılara yazdığı mektup,[203]
16- Hz. Ömer'in Şam valisiyken Muâviye b. Ebî Süfyân'a yazdığı mektup,[204]
17- Hz. Ömer'in Mısır veya Şam ehline yazdığı mektupta evlatlarına biniciliği, yüzmeyi ve şiiri öğretmelerini istemesi,[205]

---

[191] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 8/151.
[192] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2015, 20/416; İbn Ebû Hayseme, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 1/229.
[193] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2015, 21/124.
[194] Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Âdem, *el-Harâc* (Lahor: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1974), 139.
[195] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 5/38-39, 6/296, 9/400-401; Ebû Ya'lâ el-Mevsılî, *el-Müsned*, 1984, 13/146; Taberî, *Târîh*, 3/343, 392.
[196] Yahyâ b. Âdem, *el-Harâc*, 54; el-Kāsım b. Sellâm Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, thk. Ebû Enes Seyyid b. Receb (Riyad: Dâr'ul-Fadîle, 2007), 1/182; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 6/296, 9/400-401; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2015, 18/495, 19/11; Ebû Ya'lâ el-Mevsılî, *el-Müsned*, 1984, 13/146; Taberî, *Târîh*, 3/346-348.
[197] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 6/192.
[198] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 6/298.
[199] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 10/21.
[200] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2015, 19/25; Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd el-Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân* (Beyrût: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 1988), 253.
[201] Taberî, *Târîh*, 3/487-489.
[202] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 5/279.
[203] İbn Ebû Hayseme, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 5/150; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 10/376, 389-390.
[204] Veki', *Ahbârü'l-Kudât*, 1/74.
[205] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 10/359.

18- Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin Hz. Ömer'e tarihlendirme ile alakalı yazdığı mektup,[206]
19- Hz. Osman'ın Muâviye b. Ebî Süfyân'a yardım için gönderdiği mektup,[207]
20- Muâviye b. Ebî Süfyân'ın Ziyâd b. Ebîh'e gönderdiği tehdit mektubu,[208]
21- Muâviye b. Ebî Süfyân'ın Kûfe valisine mektubu,[209]
22- Muâviye b. Ebî Süfyân ve Ziyâd b. Ebîh'in mektuplaşmaları,[210]
23- Muhammed b. Ali'nin İbrahim b. Eşter'e gönderdiği iddia edilen mektup,[211]
24- Abdullah b. Ömer'in Abdulmelik b. Mervân'a biat için gönderdiği mektup.[212]

Mektuplar incelendiğinde göze çarpan en önemli hususlardan bir tanesi Şa'bî'nin mektupların içeriği hakkında bilgi verip vermediği konusudur. Bazı rivayetlerde mektubun sadece kime yazıldığını ifade etmiş ve içeriğine dair bir bilgi vermemiştir. Mesela Şa'bî'den nakledilen bir rivayette Hâlid b. Velîd'in Fars kralına yazdığı bir mektuptan bahsedilmektedir.[213] Ama mektubun içeriğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Aynı konuyla alakalı başka bir rivayette ise mektubun tam metni verilmektedir.[214]

Mektuplara dönemsel olarak bakıldığında Hz. Peygamber'in yazdığı mektupların geneli İslâm'a davet ile alakalı mektuplardır. Hz. Ebû Bekir dönemindeki mektupların çoğunluğunu fetihlerle alakalı mektuplar oluşturmaktadır. Burada Hz. Ebû Bekir'in ve Hâlid b. Velîd'in yazdığı mektuplar öne çıkmaktadır. Hz. Ömer dönemindeki mektuplar biraz daha çeşitlenmekte ve fetihlerin yanında devlet yönetimiyle alakalı mektuplar da ön plana çıkmaktadır. Hz. Osman dönemiyle alakalı mektup ise çok bulunmamaktadır. Muâviye b. Ebû Süfyân'ın döneminde

[206] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2015, 19/132; Ebû Amr Halîfe b. Hayyât, *Târîhu Halîfe b. Hayyât*, thk. Ekrem Dîyâ el-Umerî (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1977), 51; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 10/320-321.
[207] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 5/562.
[208] Taberî, *Târîh*, 5/170.
[209] Abbâs b. Bekkâr ed-Dabbî, *Ahbâru'l-Vâfidât mine'n-Nisâ' alâ Muâviye b. Ebû Süfyân*, thk. Sükeyne eş-Şehâbî (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1983), 27.
[210] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 5/84, 215.
[211] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 6/385-387.
[212] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 7/204.
[213] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2015, 18/495.
[214] Taberî, *Târîh*, 3/346.

yazılan mektupların çoğu devlet yönetimiyle ilgili resmi yazışmalar ve kişisel mektuplardır.

6. ŞİİR KULLANIMI

Şiir, Araplar için en güçlü ifade araçlarından biri olmuş ve sıklıkla hayatlarının çeşitli alanlarında kullanılmıştır. Bu yoğun ilişkinin sonucunda, zengin bir edebiyat geleneği ortaya çıkmıştır. Arapların şiirle olan sıkı bağı, İslâm'ı benimsemelerinden sonra da devam etmiş ve İslâm, belirli koşullar altında şiir geleneğinin devam etmesine olanak tanımıştır.[215]

Siyer ve İslâm tarihiyle ilgili birçok olayı konu alan şiirler, ilk siyer ve İslâm tarihi kaynakları aracılığıyla günümüze ulaşmıştır. Bu nedenle, Resûlullah döneminde yaşanan olayları konu alan şiirler, siyerin önemli bir kaynağı haline gelmiştir.[216]

Şa'bî'nin şiiri çok bildiğini ama az rivayet ettiğini söylemesi[217] İslâm tarihi rivayetlerinde de kendini göstermiştir. Yaklaşık olarak 13 rivayette şiir nakletmiştir. Onun naklettiği bu şiirler genel olarak istişhad amaçlı olmayıp, anlatılan olayla bağlantılı şiirlerdir.

Şa'bî'nin naklettiği şiirler:

İlk Müslümanın kim olduğuyla alakalı Hassân b. Sâbit'in şiiri:

Güvenilir bir kardeşinin çektiği sıkıntıları anacağında,
Kardeşin Ebû Bekir'in yaptıklarından dolayı çektiklerini an.
O ki Peygamber'den sonra yaratılmışların en iyisi, en takvalısı ve en âdilidir.
Taşıdığı sorumluluğu en iyi şekilde ifa edendir.
Takındığı tavırla övgüye mazhar olan ikinci kişidir.
Ve insanlar içinde Resûlü ilk tasdik edendir.[218]

Hz. Ali'nin Bedir günü söylediği beyit:

---

[215] Osman Nedim Yektar, "Hadîs Rivayetleri ve Hz. Peygamber'in Şiire Bakışı", *EKEV Akademi Dergisi* 65 (2016), 405-432.
[216] Topal, *Siyer-Hadis İlişkisi*, 244.
[217] İbn Asâkir, *Tarîhu Dimeşk*, 25/389-392.
[218] Taberî, *Târîh*, 2/314.

Bundan sonra kurban etlerini yiyemeyecekler Mekke'de,

Karşılıklı savaş olmadan.[219]

Eş'as b. Kays'ın Nüceyr kalesinde öldürülenler için söylediği şiir:

Yemin olsun ki, ölenlerin ardından yaşamak kolay değil,

Ölenlerin kadın ve çocuklarının paylaşıldığı gün, acılı bir gündür; ondan sonra geçen zaman, benim için güvenli değildir.

Durumum, ölmüş yavrusunun derisine saman doldurulmuş dişi deveye benziyor; bu deve yavrusuna kavuşma arzusuyla ona yönelir ve bu esnada sevgisinden sütler akmaya başlar,

Cömert Yezid b. Emânat ve kahraman Beşîr'den sonra, gözyaşları dökülsün...[220]

Cemel vakasında (36/656) Leys kabilesinden bir adamın söylediği şiir:

Ezd kabilesiyle karşılaştığımız gün bize soran kişi,

Kırmızı atlar koşarken,

Göğsünün ortasını ve kolunu kestiğimiz zaman,

Cehenneme kadar yolları var.[221]

Hz. Ali'nin Tahkim (36/656) olayında okuduğu beyit:

Benim Gaziyye ile olan meselem şudur,

Eğer o azarsa ben de azarım, doğru yola gelirse ben de gelirim.[222]

Hâricîler'in önderlerinden olan Zeyd b. Hısn et-Tâî'nin Hz. Ali'ye söylediği beyit:

Gerçekten kılıçların kenarıyla savundum,

Sıffîn ve Cemel günlerinde…[223]

Sıffîn savaşı esnasında sağ tarafın kumandanı olan Abdullah b. Büdeyl'in Sıffîn savaşında söylediği şiir:

Sabır ve tevekkülden başka bir şey kalmadı,

---

[219] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf,* 2/121.
[220] Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân,* 108-109.
[221] Taberî, *Târîh,* 4/512.
[222] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf,* 2/338-339.
[223] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf,* 2/356.

Keskin kılıç ve kalkanı almak da,

Sonra öncülerle develerin su yolundaki yürüyüşü gibi yürümek…

Ve Allah istediğini takdir eder ve yapar.[224]

Muâviye'nin Sıffîn savaşı öncesindeki konuşmasından sonra Yemenli muhadram Zülkelâ' el-Himyerî'nin söylediği şiir:

Biz sabır ve kerem sahibiyiz,

Husumet hâlinde geri adim atmayız,

Büyük hükümdarların oğullarıyız,

Zeka ve rüşt sahibiyiz,

Günahlara asla bulaşmayız.[225]

Hz. Ali'nin vefatıyla alakalı şair Necâşî'nin söylediği şiir,

Bizler, bir yılan efsunlamaktan yorulup da içine dişlerinden zehir damlayan bir kese getirince,

Sakladık onun için İbn Mülcem'i, toz duman altında bir nefse eceli geldiği güne doğru koşar adımlarla…[226]

Kâbe'nin mancınıkla taşlanmasıyla alakalı Emevîler devri Arap şairi A'şâ Hemdân'ın söylediği beyit,

(Husayn b. Nümeyr) Kâbe'ye mancınıkla taş fırlattı,

Allah ise Zübeyr'in mancınığını yaktı.[227]

Abdullah b. Zübeyir'e karşı savaşması teklif edilince Şair sahâbî Eymen b. Hureym'in söylediği şiir:

Savaşacak değilim, namaz kılan birisiyle Kureyş'ten başka bir hükümdarın hatırına,

Hükümdarlığı ona, günahım da bana kalacak, Allah'a sığınırım ahmaklıktan ve akılsızlıktan,

---

[224] Ebü'l-Fazl Nasr b. Müzâhim b. Seyyâr el-Minkārî, *Vakʿatü Sıffîn*, thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn (Kahire: el-Müessesetü'l-Arabiyyetü'l-Hadîse, 1962), 245.
[225] Minkārî, *Vakʿatü Sıffîn*, 295-296.
[226] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf,* 2/507-509.
[227] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf,* 5/340-342.

Öldüreceğim suçsuz yere bir Müslüman'ı Bana fayda vermez o zaman yaşadığım hayat.[228]

Abdülmelik b. Mervan ve Şa'bî'nin, İbn Kamîe ve Lebîd'in şiirlerini okuyarak yaptıkları atışma:

Abdülmelik:

Allah, İbn Kamîe'nin hayrını versin! şöyle demiş:

Doksan yıl yaşamış gibiyim adeta Nice yular eskittim hayatta,

Zaman görülmedik şeyler getirdi başıma,

Ya nicedir biçarelerin hali sakınırdım onlardan, eğer ok atsalardı fakat ne yazık ki oksuz vuruyorlar beni!

Şa'bî:

Lebîd de çok güzel söyler:

Doksan yıl yaşamış gibiyim adeta,

Omuzlarımdan düşmüş de ridam (kalakalmışım) gibi…[229]

Şiirlerin birçoğu Belâzürî'nin *Ensâbu'l-Eşrâf* adlı eseri aracılığıyla bize aktarılmıştır. Bunun yanında Taberî'nin *et-Târîh* adlı eserinde, Nasr b. Müzâhim'in *Vakʿatu Sıffîn* adlı eserinde ve Ebû Ya'lâ el-Mevsılî'nin *el-Müsned* adlı eserinde az da olsa şiir rivayeti vardır. Bu şiirler Şa'bî'nin başkasından duyduğu şiirler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca İslâm tarihinin konularına kıyasla şiirlerin konuları da çok küçük bir kısmı temsil etmektedir.

7. TARİH KULLANIMI

Geçmişteki olayların tarihlendirilmesi, tarihçilerin geçmişte yaşanan olayları kronolojik olarak sıralama ve zaman çerçevesine oturtma sürecidir. Bu süreç, tarih biliminin temel taşlarından biridir. Olayların zamanının belirlenmesi, ilgili olayın daha iyi anlaşılmasına yardımcı olur. Bir olayın tarihi bilinmiyorsa o olayla ilgili birçok detayın anlaşılması zorlaşabilir. Bu nedenle tarih boyunca insanlar, zamanı belirlemek için çeşitli takvimler oluşturmuş ve kullanmışlardır. Takvimler,

[228] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 6/267-268; Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî Ebû Ya'lâ el-Mevsılî, *Müsnedü Ebû Yaʿlâ*, thk. Heyet (Dâru't-Te'sîl, 2017), 2/58.
[229] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 7/240-241.

geçmişteki olayların kronolojik olarak sıralanmasını sağlayarak tarihi olayları daha net bir şekilde çözümlenmesine olanak tanımıştır.[230]

Yukarıda anlatılan durumlar İslâm tarihi için de geçerlidir. İslâm tarihçileri yaşanan olayların tarihlerini zikretmeye özen göstermişlerdir.[231] Bu tarihlendirmeleri yaparken gün, ay sene ve dönem gibi tarih ifade eden terimler kullanılmıştır. Şa'bî de yaklaşık 34 rivayette tarih ifade eden kelimeler kullanmıştır. Ancak rivayetlerin tamamına bakıldığında, çoğunda tarih zikretmeyip 30 küsür rivayette tarih zikretmesi, Şa'bî'nin tarih kullanımını çok önemsemediğini göstermektedir. Zira verilen tarihlerin birçoğu da net bir tarihe işaret etmemektedir.

Şa'bî'nin tarihlendirmeyle alakalı naklettiği rivayetler bulunmaktadır. Bunlara örnek olarak şu rivayetler zikredilebilir:

Bir rivayette, Hz. Âdem'in oğullarının, Hz. Âdem'in cennetten inişini tarih başı yaptığını ve Hz. Nuh gelene kadar bu tarihin kullanıldığını, sonra da Hz. Nuh'un gelişinin tarih başı olduğu ifade edilmiştir.[232]

Diğer bir rivayette, İsmailoğulları'nın tarih başı yaptıkları olaylar anlatılmıştır.[233]

Başka bir rivayette, Ebû Mûsâ el-Eş'arî'nin mektupların tarihlerinin bilinmemesinden dolayı Hz. Ömer'den bir tarih ikame etmesini istediği zikredilmiştir.[234]

Şa'bî'nin tarihsel açıdan dönem ifade eden rivayetleri bulunmaktadır. Mesela, cahiliye dönemindeki bir kişiden bahsettiği rivayette dönem olarak cahiliyeyi işaret

[230] Detaylı bilgi için Bkz. Kasım Şulul, *Siyer Usûlü*, ed. Cevher Şulul (İstanbul: Siyer Yayınları, 2021), 393-418.
[231] Ramazan Topal, "Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde Yer Alan Medine Dönemi ile Alâkalı Siyer Rivayetlerinde Olayların Tarihlendirilmesi", *Hadis ve Siyer Araştırmaları Dergisi* 8/1 (2022), 12.
[232] Taberî, *Târîh*, 1/192-193.
[233] Taberî, *Târîh*, 2/390-391.
[234] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2015, 19/132; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 10/320-321; Taberî, *Târîh*, 2/388.

etmiştir.[235] Bir başka örnekte Zeyneb bt. Cahş'ın Hz. Ömer zamanında vefat ettiğini ifade etmiştir.[236]

Şa'bî'nin tarih olarak zikrettiği ifadelerden en çoğu gün, ay ve yıl kelimeleridir. Bunların içinde ise en çok gün ifadesi kullanılmıştır. Mesela, âşûrâ günü (يوم عَاشُورَاء),[237] Bedir günü (يوم بدر),[238] fetih günü (يَوم الفَتح),[239] Celûlâ'nın fethedildiği gün (يَوْم فُتِحَتْ جَلُولاءُ)[240] gibi örnekler zikredilebilir. Şa'bî, bazı olayların senesini zikretmiştir. Mesela, Hâlid b. Velîd'in Fars kralına mektup yazdığı zamanı 12/633 yılı olarak vermiştir.[241] Başka örnekte Hâricîler'in 39/659 yılında hac yapmalarından söz edilmektedir.[242] Şa'bî'nin bazı olayların gerçekleştiği ayın bilgisini verdiği de görülmektedir. Mesela, Hz. Peygamber'in Zilkade ayında umre yaptığı belirtilmiştir.[243] Diğer örnekte şûranın Muharrem ayının üçüncü günü gerçekleştiği ifade edilmiştir.[244]

8. MEKÂN KULLANIMI

Mekân, tarihsel olayların anlaşılmasında ve yorumlanmasında kritik bir rol oynamıştır. Çünkü coğrafi faktörler, insan davranışlarını, toplumların gelişimini ve ilişkilerini önemli ölçüde etkilemektedir. Ayrıca mekânın, tarihî olaylara etkisi sadece fiziksel boyutta değil, kültürel, sosyal ve ekonomik boyutları da bulunmaktadır. Dolayısıyla, tarihçiler mekânı inceleyerek geçmiş olayların nedenlerini ve sonuçlarını daha iyi anlamak için derinlemesine analizler yapma imkanına sahip olurlar. Mekânın tarihî anlatılarda merkezi bir rol oynaması, tarih biliminin geniş bir perspektiften değerlendirilmesine ve çeşitli tarihsel olayların bağlamının anlaşılmasına katkı sağlar. Bu durum İslâm tarihi için de geçerlidir.

Şa'bî'nin olayların tarihlerini belirtirken olduğu gibi mekân kullanımına da pek önem vermediği gözlemlenmektedir. Çünkü tarihî rivayetlerin çoğunda mekân

[235] Ebû Zeyd Ömer İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, thk. Alî Muhammed Dendel, Yâsin Saʿdu'd-Dîn Beyân (Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1996), 1/238.
[236] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 10/107.
[237] İbn Ebû Hayseme, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 5/34.
[238] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 2/121.
[239] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 2/135.
[240] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1990, 4/69.
[241] Taberî, *Târîh*, 3/346.
[242] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 2/487-488.
[243] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 2/155.
[244] Taberî, *Târîh*, 4/194.

zikretmemiştir. Tespit edilebildiği kadarıyla sekiz rivayette mekân ismi kullanmıştır. Bu rivayetlerde isim vermeden zikrettiği yerler, isim verip açıklama yapmadan zikrettiği yerler ve isim verip açıklama yaptığı yerler bulunmaktadır. İsim vermeden zikrettiği yere örnek olarak "Hz. İbrahim'in Hacerülesved'in bulunduğu yere gelmesi" gösterilebilir.[245]

İsim verip açıklama yapmadığı mekanlar ise Şa'bî'nin en çok zikrettiği mekanlardır. Mesela, Şa'bî'nin "*Safâ'da İsâf adında bir put, Merve'de ise Nâile adında bir put bulunurdu*" sözü[246] Zeyd b. Amr'ın din arayışındayken "*Şam ve civarında bulunuyordum*" sözü,[247] Hz. Aişe'nin "*Cibrîl'i hücremde at üzerinde gördüm*" sözü,[248] Şa'bî'nin "*Cibrîl, Peygamber'e 10 sene Mekke'de, 10 sene de hicret ettiği Medine'de vahiy getirdi*" sözü,[249] Şa'bî'nin "*Ca'fer b. Ebû Tâlib, Mu'te gününde Belkâ'da öldürüldü*" sözü,[250] Hz. Ali ve Muaviye'nin gönderdiği heyetlerin Dûmetülcendel'de karşılaşması[251] bu bölüme örnek olarak verilebilir.

İsim verip açıklamasını yaptığı mekanlara örnek ise sadece bir tanedir. Bu da Şa'bî'nin, Bedir isminin, oranın sahibi olan Bedir isimli bir kişiden geldiğini söylediği rivayettir.[252]

9. ÂYET KULLANIMI

Âyetler, İslam tarihinde önemli olaylara ve Hz. Peygamber'in hayatına kaynaklık eder niteliktedir. Bu açıdan siyerin en önemli kaynağıdır. Şa'bî de az da olsa bu kaynaklığı kullanmış, rivayetlerinde ayetlere yer vermiştir. Tespit edilebildiği kadarıyla 35 rivayette âyet zikredilmiştir. Bu rivayetlerin büyük çoğunluğu bahsi geçen âyeti açıklamak ve sebeb-i nüzûlüne dair bilgi vermek suretiyle nakledilmiştir.

Şa'bî, âyetleri açıklarken genellikle o âyetin neyi ifade ettiğini ve müphem olan durumları açıklamayı amaçlamıştır. Bu açıklamaları bazen kendisi yapmış,

---

[245] Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed el-Ezrakî, *Ahbâru Mekke ve mâ Câe fîhâ mine'l-Âsâr*, thk. Ruşdî es-Sâlih Mulahhas (Beyrût: Dâru'l-Endelüs, 1983), 1/62.
[246] Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, 5/142.
[247] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1990, 1/128-129.
[248] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 10/67.
[249] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 1/161.
[250] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 4/36.
[251] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 5/77.
[252] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 2/24.

bazen de sahâbeden gelen nakilleri nakletmiştir. Bu rivayetlerden bazılarını örnek olarak aktarmak istiyoruz.

Şa'bî, "*Bir zamanlar Rabbi İbrahim'i bir takım kelimelerle sınamış*"[253] ayetindeki sınamalardan birinin de sünnet olduğunu ifade etmiştir.[254] Şa'bî, Mesrûk'tan nakille "*Sonra (Muhammed'e) yaklaştı, derken daha da yaklaştı. O kadar ki (birleştirilmiş) iki yay arası kadar, hatta daha da yakın oldu*"[255] ayetini Hz. Aişe'nin "Cebrail genellikle bir erkek suretinde gelirdi, ancak bu sefer gerçek suretinde geldiğinde ufku kapladı" sözleriyle açıklamıştır.[256]Şa'bî, *"Sizi temizlemek, için üzerinize gökten bir su (yağmur) indiriyordu"*[257] ayetinden kastedilen yağmurun Bedir günü yağan yağmur olduğunu ifade etmiştir.[258] Şa'bî'nin Mesrûk'tan aldığı rivayette, Hz. Peygamber'in eşlerine yaklaşmama yemini ettiği ve bunun üzerine "*Allah, (gerektiğinde) yeminlerinizi bozmanızı size meşru kılmıştır*"[259] âyetiyle "*Ey Peygamber! Eşlerinin rızasını gözeterek Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi niçin kendine haram ediyorsun?"*[260] ayetinin indiği ifade edilmiş ve burada bahsedilen haramın, aslında helal olan bir şey olduğu zikredilmiştir.[261]

Şa'bî bazı âyetlerin iniş sebebini aktarmıştır. Rivayetlerin bazıları şunlardır;

Şa'bî, *"Onu (vahyi) çarçabuk almak için dilini kımıldatma. Şüphesiz onu, toplamak (senin kalbine yerleştirmek) ve onu okutmak bize aittir."*[262] ayetinin Hz. Peygamberin vahye olan sevgisinden dolayı hızlıca konuşması ve acele etmesi üzerine indiğini ifade etmiştir.[263]

Şa'bî, Âl-i İmrân sûresinin 125. Âyetiyle ilgili şu sözleri etmiştir: "Bedir savaşı sırasında Müslümanlar Kurz b. Câbir'in müşrikleri desteklemesinden bahsettiler ve bu onları çok üzdü. Bunun üzerine şu âyet nazil oldu '*Evet, siz sabır*

[253] Bakara 2/124.
[254] Taberî, *Târîh*, 1/284.
[255] Necm 53/8-9.
[256] Buhârî, *es-Sahîh*, 2001, 4/115.
[257] Enfâl 8/11.
[258] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2015, 20/432; Taberî, *Câmiʿü'l-Beyân*, 11/63.
[259] Tahrîm 66/2.
[260] Tahrîm 66/1.
[261] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 10/177, 202.
[262] Kıyâmet 75/16-17.
[263] Taberî, *Câmiʿü'l-Beyân*, 23/498.

gösterir ve Allah'tan sakınırsanız, onlar (düşmanlarınız) hemen şu anda üzerinize gelseler, Rabbiniz, nişanlı beş bin melekle sizi takviye eder'[264] Allah şunu demek istiyor: Eğer Kurz onları desteklediyse ben de sizi bu meleklerle destekledim. Kurz'un onlara desteği bir şey ifade etmedi."[265]

Başka rivayette Şa'bî, "*Eğer ceza verecekseniz, size yapılan işkencenin misliyle ceza verin. Ama sabrederseniz, elbette o, sabredenler için daha hayırlıdır*"[266] âyetinin Uhud savaşında Müslümanların kardeşlerine yapılan müslenin intikamını almak istemeleri üzerine nazil olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Hz. Peygamber'in tavsiyesinin de sabretmek olduğunu ifade etmiştir.[267]

Şa'bî, Ahzâb sûresinin 37. Âyetinin nüzûl sebebine dair şu rivayeti nakletmiştir; "Zeyd b. Hârise hastalandığında, Hz. Peygamber onu ziyaret etti ve ona şifa diledi. Zeyd'in hanımı Zeyneb bt. Cahş, Zeyd'in başında oturuyordu. Zeynep, bir iş için kalktığında, Hz. Peygamber ona baktı sonra başını öne eğdi ve 'kalpleri ve gözleri döndüren Allah'ı tesbih ederim.' dedi. Zeyd, 'onu senin için boşayayım mı, ey Allah'ın Resulü?' dedi. Hz. Peygamber 'Hayır' dedi.[268] Bunun üzerine şu âyet nâzil oldu: "(*Resûlüm!) Hani Allah'ın nimet verdiği, senin de kendisine iyilik ettiğin kimseye: Eşini yanında tut, Allah'tan kork! diyordun. Allah'ın açığa vuracağı şeyi, insanlardan çekinerek içinde gizliyordun. Oysa asıl korkmana lâyık olan Allah'tır. Zeyd, o kadından ilişiğini kesince biz onu sana nikâhladık ki evlâtlıkları, karılarıyla ilişkilerini kestiklerinde (o kadınlarla evlenmek isterlerse) müminlere bir güçlük olmasın. Allah'ın emri yerine getirilmiştir."*[269]

Hz. Peygamber dönemiyle alakalı rivayetlerin naklinde sebeb-i nüzûl ve âyeti açıklama ağırlıklı olan rivayetler, sonraki dönemlerde ise olaylardaki kullanımları veya râvinin olayı aktarırken âyet zikretmesi nedeniyle nakledilmişlerdir. Şa'bî'nin buna dair iki rivayeti bulunmaktadır. Birincisi, Hz. Ömer'in yağmur duası esnasında okuduğu *"Dedim ki: Rabbinizden mağfiret dileyin; çünkü o çok bağışlayıcıdır"*[270]

[264] Âl-i İmrân 3/125.
[265] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2015, 20/432.
[266] Nahl 16/126.
[267] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2015, 20/464.
[268] Ebû Abdillâh Muhammed İbn İshâk, *es-Sîre*, thk. Süheyl Zekkâr (Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1978), 262.
[269] Ahzâb 33/37.
[270] Nûh 71/10.

âyeti ile *"Ve Rabbinizden mağfiret dilemeniz, sonra da ona tevbe etmeniz…"*[271] âyetidir.[272] İkincisi de şudur; Mesrûk'a Hz. Ali'nin yanında hiçbir savaşa katılmadığı söylenince Mesrûk, *"Ey iman edenler! Karşılıklı rızaya dayanan ticaret olması hali müstesna, mallarınızı, bâtıl (haksız ve haram yollar) ile aranızda (alıp vererek) yemeyin. Ve kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah, sizi esirgeyecektir"*[273] âyetini hatırlatmıştır. Daha sonra da "*Vallahi, Allah semadan bir kapı açtı ve peygamberinizin diliyle size bir melek gönderdi. Vallahi, bu âyet mushaflarda muhkem bir âyettir ve nesh edilmemiştir*" dedi.[274]

10. FIKHÎ HÜKÜMLERE YER VERMESİ

Hz. Peygamber'in hayatında yaşanan olaylar ve uygulamalarıyla ilgili rivayetler, fıkıh alimlerinin hüküm bina ederken başvurdukları temel kaynaklardan biridir. Hükümlerin daha net anlaşılabilmesi için siyer rivayetlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü olayın geçtiği zamanı, mekânı ve oradakilerin psikolojilerini anlamak siyer ilmi vesilesiyle gerçekleşmektedir. Dolayısıyla fıkha dair bir rivayet, Hz. Peygamber'in hayatında gerçekleşmişse doğal olarak siyerin alanına girmektedir. Fıkhî hükümlerin belirlenmesi ve İslâm'ın günlük hayatta nasıl yaşanacağı konusu, siyer ve fıkıh ilişkisi temelinde ele alınmalıdır. Böylece bu ilişki, İslâm'ın hem teorik hem de pratik boyutlarını anlamak ve uygulamak için de önemli bir bağlantı noktası haline gelmektedir.

İslâm'ın erken döneminde, sahâbe nesline yakın yaşayan Şa'bî'nin fıkıhçı kimliği de bulunmaktadır. Onun fıkıh bilgisi, çevresindekiler tarafından taktirle karşılanmış, önemli fıkıh alimlerine hocalık yapmıştır. Onlardan birisi Hanefî mezhebinin kurucusu Ebû Hanîfe'dir.[275] Şa'bî'nin fıkıh alanında önemli bir şahsiyet olması, fıkhî hüküm içeren rivayetlerini daha kıymetli kılmaktadır. Ayrıca onun fıkıhçı kimliği fıkhî hüküm bildiren rivayetlerinin niceliğine de yansımaktadır. Öyle ki yaklaşık olarak 70 rivayette fıkha dair bilgiler bulunmaktadır. Bu rivayetler Hz. Peygamber'in uygulamalarını konu aldığı gibi, sonraki dönemlerde halifeler

[271] Hûd 11/3.
[272] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1990, 3/243-244.
[273] Nisâ 4/29.
[274] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 8/199.
[275] Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 14/33.

tarafından nasıl uygulandığını da gösterir niteliktedir. Dolayısıyla fıkha dair bu rivayetler ister siyer döneminde olsun ister diğer dönemlerde olsun İslâm tarihinin alanına girmektedir. Aşağıda bu rivayetlerden bazıları zikredilecektir.

Şa'bî, cin gecesiyle[276] alakalı rivayetinde İbn Mesûd'un cin gecesinde Hz. Peygamberle yaşadıklarına yer vermiştir. Rivayete göre Hz. Peygamber, Mekke'de bir gece aralarında İbn Mesûd'un da bulunduğu sahâbe topluluğunun yanından kaybolmuş ve sahâbe onu gece boyu aramıştır. Nihayet Hz. Peygamber gelmiş ve cinlerle beraber olduğunu, onlara Kur'an okuduğunu söylemiştir. Daha sonra Hz. Peygamber, cinlere kemikleri, hayvanlarına ise deve pisliklerini azık olarak verdiğini ifade etmiştir. Ardından "*Bu iki şeyle taharetlenmeyin, çünkü onlar sizin kardeşlerinizin yiyeceğidir*" buyurmuştur.[277] Bu durum bir hüküm olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şa'bî, Hz. Peygamber'in elinin üzerine koyduğu katar malı bir hırkayla kadınlardan biat aldığını ifade etmiştir. Buna binaen çoğu alimin kadınlarla musafaha yapmadığını söylemiştir.[278] Başka rivayetinde İfk hadisesine karışanların bazılarının isimlerini zikretmiş ve Hz. Aişe'nin durumunu bildiren ayetin nâzil olmasının ardından Hz. Peygamber'in o kişilere had cezası uygulandığını ifade etmiştir.[279] Bir diğer rivayetinde ise Tebûk gazvesinde (9/630) Hz. Peygamber'e bir peynir getirildiğini ve bu peyniri Farslıların yaptığını söylemiştir. Oradaki insanların, peynirin içinde ölü eti olabileceği için yemek istememeleri üzerine Hz. Peygamber'in "*Bismillah deyin ve yiyin*" dediğini ifade etmiştir.[280]

Namazın farz kılınmasıyla alakalı Şa'bî'nin Hz. Aişe'den münkatı' olarak naklettiği rivayette şu ifadelere yer verilmektedir; Hz. Aişe, "*Üç rekat olan akşam namazı dışında diğer namazlar ikişer rekat olarak farz kılınmıştır. Resûlullah sefere çıktığında akşam namazı hariç namazları bu ilk haliyle kılmıştır. Sonra Medine'de sabah ve akşam namazları hariç ikişer rekât daha eklenmiştir. Sabah namazına*

[276] Cin gecesi, Hz. Peygamber'in o gecede cinlerle buluşmasından dolayı bu isimle anılmıştır.
[277] Müslim, *es-Sahîh*, 2/198.
[278] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 10/5.
[279] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/342-343.
[280] Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 4/276; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2015, 13/415.

eklenmemesinin sebebi kıraatin uzun tutulmasıdır." diyerek namazın farz kılınması ve rekatların artışındaki durumu bize özetlemiştir.[281]

Yukarıda da vurgulandığı gibi Hulefâ-yi Râşidîn dönemiyle (11/632-41/661) alakalı nakledilen ve fıkıh ile alakalı bilgiler içeren İslâm tarihi rivayetleri de bulunmaktadır. Bu rivayetlerin neredeyse tamamı Hz. Ömer dönemiyle (13/634-24/644) alakalı rivayetlerdir. Sadece bir rivayet Hz. Ali dönemiyle alakalıdır.[282] Bunlara örnek olarak birkaç rivayet zikredilecektir.

Şa'bî, Hz. Ömer'in Ebû Ubeyde'ye yazdığı bir mektupta şöyle dediğini nakletmiştir: "*Kays b. Mekşûh'u onunla birlikte gitmek isteyenlerle beraber Kâdisiye'ye gönder*." Kays ile birlikte 700 kişi gitmek istedi ve yola çıktılar. Ancak oraya vardıklarında Sa'd fethi gerçekleştirmişti. Kays ile gelenler, Sa'd'dan ganimetten kendilerine hisse vermesini istediler. Bunun üzerine o, bu hususu Hz. Ömer'e bir mektup yazarak sordu. Hz. Ömer ona şu cevabı yazdı: "*Eğer Kays, ölüler gömülmeden önce geldiyse ona da hissesini ver*."[283]

Şa'bî Hz. Ömer'in toprak vergisine dair şu bilgileri vermektedir: "*Hz. Ömer her üzüm bağına 10, hurma bağına 5, her sulu tarlaya ister ekilsin ister ekilmesin 1 dirhem haraç koydu. Yağmur suyuyla sulanan hurma tarlasına öşür, kova ile sulanan tarlaya ise yarım öşür haraç koydu. Ayrıca tarlası ekilen hurmalığın, sadece mahsulünden öşür alır, hurmasından bir şey almazdı*."[284]

Para bulan bir adamın Hz. Ali'ye getirilmesiyle alakalı Şa'bî şunları söylemektedir: "*Hz. Ali'ye Sevâd'da harap bir yerde 1500 dirhem bulan birisi getirildi. Hz. Ali, bu konuda âdil bir hüküm vereceğim dedi ve şöyle diyerek ekledi; 'eğer bu parayı, haracını mamur bir köy halkı yüklenmiş mamur olmayan bir arazide bulmuşsan bu para arazinin haracını yüklenenlerindir. Eğer parayı bulduğun*

[281] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 9/1280, 1521; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2015, 20/187.
[282] Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 1/467.
[283] Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 253.
[284] Ya'kūb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, thk. Tâhâ Abdurraʾûf Saʿd, Saʿd Hasen Muhammed (Kahire: el-Mektebetü'l-Ezheriyye, 2010), 47.

arazinin haracını yüklenmiş kimse yoksa, paranın beşte dördü senin, beşte biri de bizimdir."[285]

11. BİYOGRAFİK BİLGİLER VERMESİ

Şa'bî'nin rivayetlerinde biyografik bilgilere rastlamak mümkündür. Bu bilgilerin neredeyse tamamı sahâbe ile alakalıdır. Dolayısıyla hem İslâm tarihi açısından hem de biyografik açıdan önem arz eden rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlerde yer alan biyografik bilgilerin içerik olarak vefat tarihi, vefat yeri ve Müslüman olma gibi konularda yoğunlaştığını söylemek mümkündür.

Şa'bî'nin vefat bilgileriyle alakalı naklettiği rivayetlerde; Hz. Peygamber'in oğlu İbrahim'in 16 aylıkken vefat ettiği,[286] Zeyneb bt. Cahş'ın Hz. Ömer döneminde vefat ettiği,[287] Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'in vefat yaşı olan 63 yaşında vefat ettikleri,[288] Selmân b. Rebîa'nın, Hz. Osman döneminde Belencer'e düzenlenen sefer sırasında şehit düştüğü,[289] Selmân el-Fârisî'nin Hz. Osman döneminde Medâin'de vefat ettiği,[290] Mutî' b. Esved'in Hz. Osman döneminde Medine'de vefat ettiği,[291] Hz. Ali'yi Hâricî olan İbn Mülcem'in öldürdüğü,[292] Mus'ab b. Zübeyr'in öldürülmesi,[293] gibi bilgiler zikredilebilir. Bu rivayetlerin kimisinde vefat tarihi, kimisinde de vefat yeri ile alakalı bilgi bulunmamaktadır. Bazı rivayetlerde ise nasıl vefat ettiğine dair bilgi verilmiştir.

Müslüman olma ile alakalı naklettiği rivayetlerde ise; Adî b. Hâtim'in Müslüman olması,[294] Cerîr b. Abdullah'ın Müslüman olması,[295] Vâsile b. el-Eska''nın Müslüman olması,[296] Temîm ed-Dârî'nin müslüman olması[297] ve Abde b. Müshir'in Müslüman olması,[298] gibi örnekler zikredilebilir.

---

[285] Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 1/467.
[286] Ebû Ya'lâ el-Mevsılî, *el-Müsned*, 2017, 2/326.
[287] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 10/107.
[288] Ebû Zurʿa ed-Dimeşkî, *Târîh*, 149.
[289] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 8/252.
[290] İbn Ebû Hayseme, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 1/263; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/487.
[291] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 6/101.
[292] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 2/489.
[293] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 7/86.
[294] Ebû Muḥammed ʿAbdulmelik b. Hişâm el-Ḥimyerî İbn Hişâm, *es-Sîretu'n-Nebeviyye*, thk. Muṣṭafâ es-Saḳḳâ v.dğr. (Mısır: Mektebetu Muṣṭafâ el-Bâbî'l-Ḥalebî, 1375/1955), 287.
[295] İbn İshâk, *es-Sîre*, 291.
[296] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1990, 1/232.

12. ŞA‘BÎ’NİN EVÂİLE DAİR RİVAYETLERİ

Müslümanların erken dönemden itibaren bir işi kimin ilk yaptığına dair merakları olmuştur. Bunları öğrenmek için görgü tanıklarına veya olayı bilen kişilere sorular sormuşlardır.[299] Bu durum bir ihtisas alanı haline gelmiş ve “evvel” kelimesinin çoğulu “evâil” ismini almıştır. Sözlükte “ilkler, birinciler” gibi manalara gelen evâil kelimesi, terim olarak “ilk yapılan işler ve onu yapanlar”[300] veya “tarihte ilkler üzerine yazılmış eserler”[301] gibi manalara gelmektedir.[302]

Şa‘bî, evâil uzmanları arasında sayılmış ve evâil ile ilgili rivayetlerin senetlerinde Şa‘bî’nin ismi de zikredilmiştir.[303] Onun evâil rivayetlerinin fazla olması, ilklere olan ilgisinin fazla olduğunu göstermektedir. Rivayetlerin genel özelliklerine bakıldığında ise hem Hz. Peygamber dönemine ait ilkleri hem de Hz. Peygamber sonrası döneme ait ilkleri naklettiği görülmektedir. Ancak rivayetler, Hz. Peygamber’den sonraki dönemlerde yoğunlaşmaktadır.

Şa‘bî’nin İslâm tarihiyle alakalı naklettiği evâil rivayetleri şu şekilde sıralanabilir;

Tabutla cenaze kaldırılmasını ilk tavsiye eden kişi Esmâ bt. Umeys’tir.[304]

Hudeybiye gününde ilk biat eden kişi Ebû Sinân el-Esedî’dir.[305]

Hz. Peygamber’in ailesinden Hz. Peygamber’e erişecek ilk kişi Hz. Fâtıma’dır.[306]

Hz. Ebû Bekir Kur'an-ı Kerîm’i ilk Mushaf haline getiren kişidir.[307]

Hz. Peygamber vefat ettikten sonra ilk vefat eden eşi Zeyneb bt. Cahş’tır.[308]

Hâlid b. Velîd’in Hîre’de aldığı 100.000 dirhem, İslâm’da ilk cizyedir.[309]

---

[297] Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, 6/477.
[298] İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, 1990, 1/256.
[299] Mahmut Yazıcı, “Sahâbe Evâili ve İlk Dönem Uzmanları”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/25 (2014), 126.
[300] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2015, 20/119.
[301] Alparslan Açıkgenç, “Evâil” (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 1995), 513-514.
[302] Detaylı bilgi için bkz. Zeynep Orhan, *Evâil Türü Rivayetlerin Hadis İlmine Katkısı* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), 2-4.
[303] Yazıcı, “Sahâbe Evâili ve İlk Dönem Uzmanları”, 131.
[304] İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, 2001, 10/267.
[305] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2015, 18/197.
[306] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2015, 20/184.
[307] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2015, 20/153.
[308] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2015, 19/132.
[309] İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, 2001, 9/400-401.

Basra'nin ilk kâdısı Kâ'b b. Sûr'dur.[310]

Irak'ın ilk kâdısı Selmân b. Rebîa'dır.[311]

Kûfe'nin ilk kâdısı Urve b. Ca'de'dir.[312]

Öşürü ilk koyan Hz. Ömer'dir.[313]

Hz. Osman'a ilk vuran kişi Neyyâr b. el-Eslemî'dir.[314]

İslâm'da ihtilaftan dolayı kesilen ilk baş, Amr b. Hamık'ın başıdır.[315]

İnsanların atıyyelerini ilk arttıran Hz. Osman'dır.[316]

Arazileri iktâ eden ve satan ilk kişi Hz. Osman'dır.[317]

Hz. Ali'ye ilk biat eden Eşter'dir.[318]

Hz. Hüseyin'in başı, İslâm'da ilk taşınan baştır.[319]

[310] Veki', *Ahbârü'l-Kudât*, 1/275.
[311] Veki', *Ahbârü'l-Kudât*, 2/184-185.
[312] Veki', *Ahbârü'l-Kudât*, 2/184.
[313] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2015, 20/136.
[314] İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, 2/302.
[315] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 6/283.
[316] Taberî, *Târîh*, 4/245.
[317] İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, 2/133.
[318] Taberî, *Târîh*, 4/433.
[319] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 6/446.

İKİNCİ BÖLÜM

ŞA‘BÎ’NİN PEYGAMBERLER TARİHİ, CÂHİLİYE VE SİYER DÖNEMİ RİVAYETLERİNİN MUHTEVASI

Bu bölümde ele alacağımız Şa‘bî’nin rivayetleri, ilk bölümün aksine onun râviliğine vurgu yapmadan rivayetlerin muhtevasını yansıtma amacında olacaktır. Ancak gerektiğinde rivayetlerin içeriğine dair dikkat çeken hususlarla ilgili değerlendirmelerde bulunulacaktır. Şa‘bî’nin kendi rivayetleri arasındaki farklılık ve başka rivayetlerle olan ayrılıklarına dikkat çekilecektir. Bunların dışında bölümün kapsamını aşmamak amacıyla rivayetlerin genel hatlarıyla içeriklerinin verilmesiyle yetinilecektir. Bu tarz yaklaşımla, konulara daha fazla odaklanmayı ve teknik ayrıntılarınla metnin okunmasını zorlaştırmamayı amaçlamaktayız. Böylece Şa‘bî’nin rivayetlerinde ağırlık verdiği konuların öne çıkması sağlanacak, ayrıca nakillerinin azaldığı alanlar da gün yüzüne çıkacaktır.

1. PEYGAMBERLER TARİHİ

Hz. Âdem ile başlayıp Hz. Peygamber’de son bulan peygamberler tarihi, İslâm tarihinin bir cüzü olması vesilesiyle İslâm tarihçilerinin dikkatini çekmiştir. Böylece yaratılış ve peygamberlerin hayatları konusu, Müslüman tarihçilerin rivayetleri arasında yerini almıştır. Rivayetlerinin içeriği incelendiğinde Şa‘bî’nin de bu konuya önem verdiği söylenebilir. Nitekim onun rivayetleri yaratılıştan başlayıp, İslâm tarihinin diğer evreleriyle devam etmektedir.

Şa‘bî’nin yaratılışla alakalı naklettiği iki rivayet Taberî’nin *Târîh*’inde yer almaktadır. Rivayetlere göre Allah, Hz. Âdem’i kendi eliyle yaratmış ve ona ruhundan üflemiştir.[320] Taberî’de Hz. Âdem’in cuma günü yaratıldığına dair bilgiler de bulunmaktadır.[321] Ancak Şa‘bî bu konuya dair herhangi bir bilgi vermemiştir. Şa‘bî’nin rivayetinin devamında Allah’ın melekler topluluğunun Hz. Âdem’e secde etmesini emrettiği ve onların da secde ettiği bilgisi yer almaktadır. Bundan sonra Hz. Âdem’in meleklerin yanına gittiği ve onları selamladığı ifade edilmiştir. Bu selamlaşma Hz. Âdem’in soyundan gelenlerin kendi arasındaki selamlaşması olarak

[320] Taberî, *Târîh*, 1/96, 155-156.
[321] Taberî, *Târîh*, 1/114, 117.

aktarılmıştır. Bu noktadan sonra Şa'bî'nin iki rivayeti birbirinden farklılık göstermektedir. İlk rivayet İblis'in isyanından bahsederken ikinci rivayet Hz. Âdem'in, Allah'ın elinde kendisinden gelen insanların suretlerini ve ömürlerini gördüğünden bahsetmektedir. Şa'bî'nin Hz. Âdem ile ilgili rivayetleri arasında cennetten kovulmanın nasıl olduğuna dair bir bilgi yer almamaktadır. Sadece Hz. Âdem'in imtihan edildiği ağacın üzüm ağacı olduğu ve bu ağacın onun evlatları için de imtihan vesilesi olduğu ifade edilmiştir.[322]

İnsanların yaratılıştan itibaren hayatlarını bir tarihe göre tanzim ettikleri anlaşılmaktadır. Çünkü Şa'bî yaratılıştan itibaren tarih başlarını nakletmiştir. Taberî'de yer alana rivayete göre, Hz. Âdem'in cennetten çıkması oğulları tarafından tarih başı yapılmıştır. Hz. Nûh'un gelmesine kadar bu tarih geçerli olmuş, daha sonra Hz. Nûh'un gelişi tarih başı olmuştur. Sonraki dönemlerde Tufan hadisesi, Hz. İbrahim'in ateşe atılması, Hz. Yûsuf'un peygamberliği, Hz. Mûsâ'nın peygamberliği, Hz. Süleyman'ın peygamberliği ve Hz. Îsâ'nın peygamberliği tarih başı olarak seçilmiştir. Taberî, Şa'bî'nin bu tarihleri Yahudi tarihine göre söylemiş olabileceğini ifade etmektedir. İslâm'dan önce tarihlerin önemli olaylara göre belirlendiğini de eklemektedir.[323]

Şa'bî, Hz. İbrahim ile ilgili bazı bilgilere yer vermiştir. Bu bilgiler çok fazla olmayıp bir anlatı oluşturmayacak biçimdedir. Bunlardan bir tanesi, Hz. İbrahim'in ateşe atılırken söylediği "*Allah bana yeter o, ne güzel vekildir*" sözüdür.[324] Diğer rivayette Hz. İbrahim'e oğlu İsmail'in kurban edilmesine karşılık bir kurban verildiği ifade edilmiştir.[325] Hz. İbrahim'e bir beyt inşa etmesi emredilince o, oğlu Hz. İsmail'den bir taş istemiş ancak getirilen taşı beğenmemiştir. Bunun üzerine Hz. İbrahim'e bir taş verilmiştir.[326] Tavafın bu taştan başlayacağı ifadesine bakılırsa bu taş Hacerülesved'dir. Son olarak Hz. İbrahim'in sahifelerinde yer alan, Allah'ın Hz.

[322] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 1/17.
[323] Taberî, *Târîh*, 1/192-193.
[324] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2015, 20/143.
[325] Taberî, *Târîh*, 1/267, 268, 269.
[326] Ezrakî, *Ahbâru Mekke*, 1/62.

İbrahim'e "*Senin soyundan birçok millet gelecektir. Hatta nebilerin sonuncusu olan ümmi Peygamber de gelecektir*" dediğini nakletmektedir.[327]

Şa'bî'nin rivayetleri arasında Hz. Âdem ile Hz. Musa'nın görüşmesi ve bu görüşmede neler konuştuklarına dair bilgiler bulunmaktadır.[328] Ebû Hüreyre'nin Hz. Peygamber'den naklettiğine göre Hz. Âdem ve Hz. Musa karşılaşmışlar, birbirlerine kendi peygamberlikleri hakkında bazı sorular sormuşlardır. Soruların sonunda Hz. Âdem'in Hz. Musa'ya galip geldiği ifade edilmiştir. Bu rivayet İslâm âlimleri tarafından İslâmî ilimlerin hemen hemen her alanında ele alınmıştır. Hadis kaynaklarında sahih senedlerle zikredilmesi sebebiyle hadis-şerh literatüründe, kaderle alakalı bazı bilgiler içermesi sebebiyle kelam ilminde, son olarak tefsir ve fıkıh ilimlerinde de ele alınmıştır. Bu olayın nerede, ne zaman yaşandığı, kadere dair neler ifade ettiği gibi hususlar tartışılmıştır.[329]

Şa'bî'nin peygamberler tarihine dair naklettiği rivayetler, ağırlıklı olarak Taberî'nin *Târîh*'inde yer almaktadır. Bu rivayetler yukarıda da görüldüğü üzere birçok boşluk içermektedir. Dolayısıyla Şa'bî'nin bu rivayetlerinden yola çıkarak bir peygamberler tarihi anlatımı mümkün gözükmemektedir.

2. CÂHİLİYE DÖNEMİ

İslâm öncesi dönemdeki Arapların tarihini ifade eden câhiliye dönemi, Hz. Peygamber'in de içinde yaşadığı bir dönem olması hasebiyle İslâm tarihçilerinin ilgi odağı haline gelmiştir. Zira İslâm'ın toplum üzerindeki etkisini görebilmek için câhiliye dönemini iyi bilmek ve anlamak gerekmektedir.

Şa'bî, ilk Arapça yazanın Ebû Süfyân'ın babası Harb b. Ümeyye olduğunu ifade etmiştir. Harb'a kimden öğrendiği sorulduğunda Irak'ta bulunan Hîre halkından öğrendiğini söylemiştir. Hîre halkının nereden öğrendiği sorulunca da Irak'ta Fırat Nehri'nin yakınında bulunan Enbâr halkından öğrendiklerini ifade etmiştir.[330] Bu konu hakkında Cevâd Ali, *el-Mufassal* adlı eserinde Harb b. Ümeyye'nin Irak'a

[327] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 1/137.
[328] Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Heyet (Kahire: Dâru't-Tesîl, 2012), 13/143.
[329] Detaylı bilgi için bkz. Taha Çelik, "Kutbuddinzâde İznikî'nin Hz. Âdem-Hz. Musa Münazarası İle İlgili RisalesininTahlil ve Tahkiki", *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 3/2 (2020), 503-504.
[330] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 6/7.

ticaret için gittiğini ve Dûmetülcendel emiri Ükeydir b. Abdülmelik'in (ö. 12/633) kardeşi Bişr b. Abdülmelik (ö. ?) ile tanışıp yazıyı ondan öğrendiğini ifade etmiştir.[331] Ayrıca Bişr b. Abdülmelik'in Mekke'ye gelerek Harb b. Ümeyye'nin kızıyla evlendiğini ve Mekke ahalisine yazmayı öğrettiğini de söylemektedir.[332]

Şa'bî'nin rivayetine göre câhiliye döneminde yaşamış olan ve Abs kabilesinin mensubu olan Hâlid b. Sinân adında birisi bulunmaktadır. Hâlid, kendisinin peygamber olduğunu iddia etmekte ve kavmini dinine çağırmaktadır. Ancak kavmi onun peygamberliğini tasdik etmemektedir. O sırada Abs kabilesine yakın bir yerde yanan ateş bulunmaktadır. Hâlid, kavmine ateşi söndürdüğü taktirde peygamberliğini tasdik edip etmeyeceklerini sormuş, onlar da tasdik edeceğiz demişlerdir. Bunun üzerine Hâlid, nemli bir hurma dalıyla ateşe girmiş ve ateşi söndürmüştür. Ancak kavmi yine de onu tasdik etmemiştir. Şa'bî rivayetin sonunda Hâlid'in soyundan gelen birisinin Hz. Peygamber'e Hâlid'i sorduğunu, Hz. Peygamber'in de "*Kavmi tarafından terk edilmiş bir peygamberdir*" dediğini ifade etmektedir.[333] Ancak onun peygamber olup olmadığı tartışmalı bir konudur. Peygamber olduğunu iddia edenler olduğu gibi olmadığını iddia edenler de bulunmaktadır.[334] Ayrıca ne zaman yaşadığına dair de farklı rivayetler bulunmaktadır.[335]

Şa'bî, Safâ'da İsâf, Merve'de ise Nâile adında putların olduğundan bahsetmektedir. Câhiliye döneminde insanlar bu iki put arasında gidip gelmişlerdir. Ancak İslâm gelince bu putlar kırılmıştır. Rivayette "*Şüphe yok ki, Safa ile Merve Allah'ın koyduğu nişanlardandır*"[336] âyetinin bu olay üzerine indiği ifade edilmektedir. Ayrıca âyette Safâ isminin müzekker, Merve isminin ise müennes zikredilmesi üstlerindeki putların cinsiyetiyle alakalı olduğu belirtilmiştir.[337]

---

[331] Cevâd Ali, *el-Mufassal fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm* (Beyrût: Dâru's-Sâkî, 2001), 15/158.
[332] Cevâd Ali, *el-Mufassal*, 15/163.
[333] İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, 1/238.
[334] Ebü'l-Kāsım Abdurrahmân b. Abdillâh İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısr ve'l-Mağrib* (Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1994), 137; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer İbn Kesîr, *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*, thk. Sâmî b. Muhammed Selâme (Riyad: Dâru Tayyibe, 1999), 3/70.
[335] Detaylı bilgi için bkz. Bekir Tatlı, "Muhyiddin İbn Arabî'nin Fusûsu'l-hikem'de İşaret Ettiği Hâlid b. Sinân'ın Peygamberliği Hakkındaki Rivayetin Değerlendirmesi", *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 21 (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı) (2008), 353-362.
[336] Bakara 2/158.
[337] Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, 2/229.

Rivayetlerden anlaşıldığı üzere Şa'bî câhiliye dönemine pek ilgi duymamıştır denilebilir. Nitekim câhiliye döneminin önemli olayları, rivayetleri arasında yer almamıştır. Peygamberler tarihine dair rivayetlerine kıyasla câhiliye dönemi ile alakalı rivayetleri hem içerik olarak hem de sayı olarak daha azdır.

3. MEKKE DÖNEMİ

3.1. Peygamberlik Öncesi

3.1.1 Peygamberliğin Müjdelenmesi

Hz. Peygamber'in nübüvvetine yakın bir zamanda Mekke'de putperestlik yaygın bir inanıştır. Ancak hala tevhit inancına sahip insanların yaşadığı da bilinmektedir. Hanif adı verilen bu kişiler putperestlikten, Yahudilikten ve Hristiyanlıktan uzak durmaya çalışmışlar, bilebildikleri ölçüde Hz. İbrahim'in dinini yaşamaya çalışmışlardır.[338] Şa'bî'nin rivayetinde bahsettiği Zeyd b. Amr b. Nüfeyl de bu kimselerdendir. Rivayete göre Zeyd, Yahudilik ve Hristiyanlığı araştırmış ama bu dinler kendisini tatmin etmemiştir. Şam ve civarında bulunurken oradaki bir manastıra gidip bir rahip ile konuşmuş, puta tapmaktan, Yahudilikten ve Hristiyanlıktan hoşlanmadığını söylemiştir. Bunun üzerine rahip "*Ey Mekkeli kardeş! Öyle bir din arıyorsun ki, bugün onun tâbiîleri yoktur. O, senin baban İbrahim'in dinidir. İbrahim Hanîf idi; Yahudi veya Hristiyan değildi. O namaz kılar ve senin memleketindeki Kâbe'ye yönelirdi. Hak, senin memleketindedir. Kuşkusuz, senin kavminden bir peygamber çıkacak ve İbrahim'in Hanîf dinini getirecektir. O Allah'ın yanında mahlukatın en şereflisidir*" demiştir.[339] Şa'bî'nin başka rivayetinde Hz. Peygamber'e Zeyd b. Amr sorulmuş o da "*Kıyamet gününde tek bir ümmet olarak dirilecektir*" buyurmuştur.[340]

Kaynaklarda ifade edilenlere göre, insanların o zamanlarda bir peygamberin geleceği beklentisi içinde oldukları anlaşılmaktadır. Bunun bariz örneklerinden birisi de Zeyd b. Amr'dır. Zeyd b. Amr'ın, Şa'bî'nin zikretmediği ancak başka rivayetlerde yer alan, gelecek peygamber ile ilgili ifadeleri bulunmaktadır. Zira o İsmail'in neslinden, Abdülmuttalib'in oğullarından Ahmed adında birisinin peygamber olarak

[338] Adnan Demircan, *Câhiliye Arapları* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2019), 116.
[339] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 1/136.
[340] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 10/468.

geleceğinden bahsetmektedir.[341] Ayrıca boyunun ne uzun ne kısa olacağı, saçlarının ne az ne çok olacağı ve sırtında bir nübüvvet mührünün olacağı gibi bilgiler de vermektedir.[342]

Şa'bî'nin buradaki rivayetleri Hz. Peygamber'in peygamberlik öncesi hayatına dair doğrudan bir bilgi içermemekle beraber Allah Resûlü'nün doğduğu ortamdaki dini anlayış hakkında önemli ipuçları vermektedir. Fakat bu rivayetlerde Resûlullah'ın doğumu, annesinin vefatı, kimlerin himaye ettiği, gençliği ve evliliği gibi önemli konular hakkında herhangi bir bilgi tespit edilememiştir. Kaynaklarda, yukarıda zikredilen Zeyd b. Amr'ın nübüvvetten önce Hz. Peygamber ile karşılaştığı ve peygamberlikten önce Mekke'de yaşadığı ifade edilmiştir.[343] Bu sebeple "peygamberlik öncesi" başlığı altında ele alınmıştır.

3.2. Peygamberlik Sonrası

3.2.1. Vahyin Gelişiyle Alakalı Rivayetler

Kaynaklardaki rivayetler mütalaa edildiğinde peygamberliğin Hz. Peygamber'e verilmesinin aşamalı olarak gerçekleştiği anlaşılmaktadır. O, bu görev öncesinde bir hazırlık ile muhatap olmuştur. Sâdık rüyalar görmesi ve yalnızlığın sevdirilmesi gibi durumlar buna misal olarak verilmektedir.[344] Şa'bî'nin rivayetleri arasında da Hz. Peygamber'in vahye alıştırılması hususunda dikkat çekici bilgiler bulunmaktadır. O, Hz. Peygamber'e önce üç sene süreyle İsrâfil'in geldiğini ve vahye alıştırdığını sonra Cebrâil'in vahyi getirdiğini ifade etmektedir. Cebrâil'in 10 sene Mekke'de 10 sene de Medine'de vahiy getirdiğini söylemiş ve Hz. Peygamber'in 40 yaşında vahiy aldığını vurgulamıştır.[345] Başka bir rivayetinde İsrâfil'i hissettiğini ama görmediğini belirtmiş, ondan vahye dair bir şey almadığını da ifade etmiştir.[346] Abdürrezzak'ın *el-Musannef* adlı eserinde yer alan Şa'bî'nin

[341] Ahmed b. Abdillâh b. İshâk Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Delâ'ilü'n-Nübüvve*, thk. Muhammed Ravâs Kal'acî, Abdulberr Abbâs (Beyrût: Dâru'n-Nefâ'is, 1986), 1/100.
[342] Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Delâ'ilü'n-Nübüvve,* 1/100.
[343] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf,* 10/468.
[344] Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, thk. Mustafa es-Sakkâ v.dğr. (Kahire: Mektebetü Mustafa el-Bâbî'l-Halebî, 1955), 1/234.
[345] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* 2001, 1/161.
[346] Taberî, *et-Târîh*, 2/386-387.

rivayetinde ise İsrâfil yerine Mîkâil'in Hz. Peygamber'e geldiği ifade edilmektedir.[347]

Şa'bî'nin bu rivayeti genel kabule aykırı bir içeriğe sahiptir. Nitekim İbn Sa'd, Vâkıdî'ye bu olayı sormuş Vâkıdî, beldelerindeki ilim ehlinin İsrâfil'in Hz. Peygamber'e geldiği konusunu bilmediğini; siyer âlimlerinin, Hz. Peygamber vefat edene kadar Cebrâil'den vahiy aldığını söylediğini ifade etmiştir.[348] Vâkıdî de bu olayı hocası Muhammed b. Sâlih'e sormuş o da "*Vallahi Ey kardeşimin oğlu! Abdullah b. Ebû Bekir b. Hazm ve Âsım b. Ömer b. Katâde'yi mescitte konuşurlarken işittim. Iraklı birisi bu olayı onlara anlatıyordu. Onlar bunu inkâr ettiler ve biz Hz. Peygamber'e peygamberliğinden vefatına kadar Cebrâil'den başka kimsenin vahiy getirdiğini ne işittik ne de biliyoruz dediler*" demiştir.[349]

Şa'bî, ilk vahyin ne zaman ve ne şekilde geldiğine yer vermese de Hz. Peygamber'in ilk vahiy geldiğindeki halini zikretmiştir. Rivayete göre Hz. Peygamber vahye olan sevgisinden dolayı okumakta acele etmiş, bunun üzerine *"Onu (vahyi) çarçabuk almak için dilini kımıldatma. Şüphesiz onu, toplamak (senin kalbine yerleştirmek) ve onu okutmak bize aittir"*[350] âyeti inmiştir.[351]

Şa'bî'nin Mesrûk'tan rivayet ettiğine göre Hz. Âişe Cebrâil'i odasında at üzerindeyken görmüştür. Şa'bî'nin başka rivayetinde Hz. Peygamber'in eli atın üstündedir.[352] O sırada Hz. Peygamber Cebrâil ile konuşmuş, Hz. Âişe de kiminle konuştuğunu sormuştur. Hz. Peygamber onu görüp görmediğini sorunca Hz. Âişe gördüğünü ve güzelliğiyle bilinen sahâbîlerden Dihye el-Kelbî'ye benzediğini söylemiştir. Bunun Üzerine Hz. Peygamber ona, çok hayırlı bir şey gördüğünü söylemiştir. Aradan fazla zaman geçmemeden de Cebrâil'in Hz. Âişe'ye selam söylediğini bildirmiştir.[353] Hz. Peygamber'in amcası Hz. Abbas, oğluyla beraber Hz. Peygamber'in yanına girmiş ve kendisi bir şey görmemesine rağmen oğlu Abdullah

[347] Abdürrezzâk, *el-Musannef,* 3/447.
[348] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* 2001, 1/161.
[349] Taberî, *Târîh,* 2/386-387.
[350] Kıyâmet 75/16-17.
[351] Taberî, *Câmiʿü'l-Beyân,* 23/498.
[352] Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr b. Îsâ el-Kureşî el-Humeydî, *el-Müsned*, thk. Hasen Selîm Esed ed-Dârânî (Dimeşk: Dâru's-Sekâ, 1996), 1/298.
[353] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* 2001, 10/67.

bir adam görmüştür. Hz. Abbas, Hz. Peygamber'e oğlunun bir adam gördüğünü söyleyince Hz. Peygamber de o kişinin Cebrâil olduğunu söylemiştir.[354]

Şa'bî, Mesrûk'tan nakille Hz. Aişe'nin "*Sonra (Muhammed'e) yaklaştı, derken daha da yaklaştı. O kadar ki (birleştirilmiş) iki yay arası kadar, hatta daha da yakın oldu*" âyetini Cebrâil'in genelde bir adam suretiyle geldiğini ancak bu sefer kendi suretiyle geldiğini ve ufku kapladığını söyleyerek açıklamıştır.[355] Başka bir rivayette Hz. Peygamber'in Cebrâil'in göğe indiğini, ufku kapladığını ve üzerinde incilerin asılı olduğu bir ipek kıyafetiyle gördüğünü bildirmiştir.[356] Başka bir rivayette ise yeşil bir kıyafetle gördüğünü söylemiştir.[357] Ayrıca Hz. Âişe, Hz. Peygamber'in Cebrâil'i iki defa kendi suretinde gördüğünü bunlardan birisinin de bu bahsedilen olduğunu ifade etmiştir.[358]

Şa'bî, ilk Müslüman olanların kimler olduğu konusunda da bazı bilgiler sunmaktadır. Hz. Peygamber'in kızı Zeyneb'in babasıyla beraber Müslüman olduğunu ifade etmiş, ancak bu konuya dair detaylı bilgi vermemiştir.[359] Ayrıca Şa'bî, İbn Abbas'a kimin ilk Müslüman olduğunu sormuş, o da Hassân b. Sâbit'ten şu şiiri duyduğunu söylemiştir:

"Güvenilir bir kardeşinin çektiği sıkıntıları anacağında,
Kardeşin Ebû Bekir'in yaptıklarından dolayı çektiklerini an.
O ki Peygamber'den sonra yaratılmışların en iyisi, en takvalısı ve en âdilidir.
Taşıdığı sorumluluğu en iyi şekilde ifa edendir.
Takındığı tavırla övgüye mazhar olan ikinci kişidir.
Ve insanlar içinde Resûlü ilk tasdik edendir"[360]

Buradan ilk Müslümanın Hz. Ebû Bekir olduğu anlaşılmaktadır. Fakat kaynaklarda onun ilk Müslüman olup olmadığıyla alakalı farklı rivayetler yer

[354] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 6/323.
[355] Buhârî, *es-Sahîh*, 2001, 4/115.
[356] Ebû Yaʿkûb İshâk b. İbrâhîm el-Mervezî İshâk b. Râheveyh, *Müsnedü İshâk b. Râheveyh*, thk. Heyet (Kahire: Dâru't-Te'sîl, 2016), 2/132.
[357] Ebü'l-Haccâc Mücâhid b. Cebr, *Tefsîru Mücâhid*, thk. Muhammed Abdu's-Selâm Ebû'n-Nîl (Mısır: Dâru'l-Fikri'l-İslâmî, 1989), 709.
[358] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 9/1278.
[359] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 5/8, 10/33.
[360] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2015, 19/90, 20/380; Taberî, *Târîh*, 2/314.

almaktadır.[361] Ancak ilk Müslüman olmasa da ilk Müslümanlardan birisi olduğu bizzat Hz. Peygamber tarafından belirtilmiştir. Zira o "*Allah beni size peygamber olarak gönderdiğinde hepiniz bana yalancısın dediniz. Ancak Ebû Bekir bana iman edip tasdik etti ve bana canı ve malıyla yardımda bulundu*" demiştir.[362]

Şa'bî'nin ilk vahiy ve vahyin geliş şekilleriyle ilgili verdiği bilgiler yukarıdaki konulardan ibarettir. Hz. Peygamber'in vahiy öncesi sâdık rüyalar görmesi, ilk vahyin gelmesi, vahiy geldikten sonra gizli ve açık davet gibi konular Şa'bî'nin rivayetleri arasında yer almamaktadır.

3.2.2. Habeşistan Hicreti

Bi'setin 5. yılında müşriklerin işkence ve baskılarının artması üzerine Müslümanlar Habeşistan'a hicret etmiştir. Şa'bî bir rivayetinde bu işkenceye işaret etmektedir. Rivayete göre müşrikler Habbâb b. Eret'i (ö. 37/657) yere yatırıp dayanacak gücü kalmayıncaya kadar üzerine taş koymuşlardır.[363] Şa'bî'nin başka rivayetinde ise Hz. Ömer'in halifeliği döneminde, onunla Habbâb b. Eret arasında şu konuşma geçmiştir: "*Hz. Ömer, dünyada bir kişi hariç bu makama senden daha layık olan bir kimse yoktur." deyince Habbâb "Ey Müminlerin Emiri! Kimdir o?" diye sordu. Hz. Ömer "Bilâl." dedi. Bunun üzerine Habbâb ona şöyle dedi: "Ey Müminlerin Emiri! o, benden daha layık değildir. Bilâl için müşrikler arasında Allah'ın vasıtasıyla ona işkence edilmesine engel olan birileri vardı. Ama beni işkenceden koruyacak kimse yoktu. Bir gün kendimi şu hâlde buldum: Beni yakalayıp benim için bir ateş yaktılar. Sonra beni o ateşin içine sırtüstü yatırdılar. Bir adam ayağıyla göğsüme bastırdı."* Rivayetin sonunda bu olay yaşanırken Habbâb'ın toprağın serinliğini arzu ettiği ifade edilmiştir. Ayrıca Habbâb sırtını açtığında o yanığın lekelerinin hala bulunduğu zikredilmektedir.[364]

Müslümanlara yapılan işkenceler artınca Hz. Peygamber bir çıkış yolu aramış ve Müslümanlara Habeşistan'a gitmelerini tavsiye etmiştir. Şa'bî'nin naklettiği rivayetlerde Habeşistan hicreti ve sonrasına dair pek bilgi bulunmamaktadır. O,

---

[361] Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb el-Câhiz, *el-Osmâniyye*, thk. ? (Beyrût: Dâru'l-Cîl, 1991), 5.
[362] Ebû ʿAbdullâh Muḥammed b. İsmâʿîl el-Buhârî, *el-Câmiʿü'l-Müsnedü's-Sahîhü'l-Muhtasar*, thk. Muhammed Fuʾâd Abdulbâkî (Riyad: Dâru's-Selâm, 1998), 196.
[363] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/176.
[364] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/177-178.

Necâşî ile Ca‘fer b. Ebû Tâlib’in aralarında geçen konuşmayı bize nakletmektedir. Abdullah b. Ca‘fer babasından nakille olayı şu şekilde anlatmaktadır: “*Necâşî, Ca‘fer b. Ebû Tâlib’e dedi ki: ‘Arkadaşınız, Meryem oğlu Îsâ hakkında ne diyor?’ Biz de Dedik ki: ‘O, bakire Meryem’e verilen Allah’ın ruhu ve kelimesidir.’ Necâşî dedi ki: ‘Falanca râhip ve papazı bana çağırın!’ Onlar gelince şöyle dedi: ‘Meryem oğlu Îsâ hakkında ne dersiniz?’ Onlar dediler ki: ‘Sen bizden daha iyi biliyorsun, sen ne dersin?’ Necâşî dedi ki: ‘Îsâ haricinde kimse böyle bir şey söylemez.’ Ca‘fer dedi ki: Resûlullah Medine’ye hicret edince biz tekrar Necâşî’nin yanına geldik ve şöyle dedik: ‘Arkadaşımız Medine’ye hicret etti ve sana bahsettiklerimizi öldürdü. Şimdi biz de senin yardımınla oraya gitmek istiyoruz. Necâşî, tamam dedi ve bize yiyecek-içecek verdi.’ Necâşî, sonra şöyle dedi: ‘Arkadaşına benim size ne yaptığımı anlat ve elçimi de yanına al. Ben Allah’tan başka ilah olmadığına, Hz. Peygamber’in de onun kulu ve elçisi olduğuna şahitlik ederim. Ona benim için dua etmesini söyle.’ Ca‘fer şöyle dedi: ‘Hayber’in fethedildiği yıl yola çıktık ve Medine’ye ulaştık. Hz. Peygamber beni karşıladı ve bana sarıldı ardından şöyle dedi: ‘beni en çok sevindirecek olan Hayber’in fethi mi yoksa Ca‘fer’in gelişi mi bilmiyorum!’ Sonra Necâşî’nin elçisi şöyle dedi: ‘Ca‘fer’e sorun bakalım kralımız ne yaptı?’ Bunun üzerine Ca‘fer şöyle dedi: ‘'Bize yardım etti, yiyecek ve içecek verdi, bizi destekledi. Şahadet getirerek Müslüman oldu ve sizden (Hz. Peygamber’den) dua istedi.’ Ca‘fer sözlerine şöyle devam etti: ‘Hz. Peygamber abdest aldı ve üç kere Allah’ım Necâşî’yi bağışla dedi. Müslümanlar da bu duaya âmin dediler. Sonra Necâşî’nin elçisinin yanına gittim ve Resûlullah’tan gördüklerini Necâşî’ye anlat dedim*.”[365]

Şa‘bî’nin rivayetleri arasında Müslümanlara yapılan işkencelerle alakalı sadece Habbâb b. Eret’e yapılan işkenceden bahsedilmektedir. O dönemde insanların yaşadığı sıkıntılar bu örnek hâricinde tam manasıyla yansıtılmamıştır. Habeşistan hicretinin öncesi ve sonrasına dair de bilgi bulunmamaktadır. Habeşistan hicretine dair elde edilen bilgi yukarıdaki rivayetten ibarettir.

[365] Ebû Abdillâh Ahmed b. Hanbel, *el-Esâmî ve’l-Kunâ*, thk. Muhammed b. Alî el-Ezherî (Kahire: Dâru’l-Fârûk, 2015), 5/7.

3.2.3. Ebû Tâlib'in Vefatı

İbn Ebû Şeybe'nin *el-Musannef* adlı eserinde geçen Şa'bî'nin rivayetine göre Hz. Peygamber'in amcası Ebû Tâlib vefat edince Hz. Ali Hz. Peygamber'e gelerek "*Kâfir yaşlı amcan öldü. Bu konuda ne diyorsun?"* diye sormuştur. Bunun üzerine Hz. Peygamber ona "*Onu yıkayıp kefenlemelisin*" diye karşılık vermiştir.[366] Bu rivayette Hz. Ali'nin babası için "kâfir" ifadesini kullanması dikkat çekicidir. İfadeden anlaşılacağı üzere Ebû Tâlib'in iman etmeden vefat ettiği vurgulanmaktadır. Ancak bu konu tartışmalı bir konudur. İman etmediğini söyleyenler olduğu gibi iman ettiğini söyleyenler de olmuştur.[367]

3.2.4. Cin Gecesi

Abdullah b. Mes'ûd'un öğrencisi, Şa'bî'nin de hocası olan Alkame b. Kays, İbn Mes'ûd'a cin gecesinde Hz. Peygamber ile beraber olup olmadıklarını sormuştur. İbn Mes'ûd da beraber olmadıklarını ancak bir gece sahâbeden birkaç kişiyle Hz. Peygamber ile oturduklarını ve Hz. Peygamber'in ortadan kaybolduğunu ifade etmiştir. Hz. Peygamber'i aramışlar ancak bulamayıp geceyi o şekilde geçirmişlerdir. Sabah Hz. Peygamber gelmiş, sahâbe ise ona nerede olduğunu sormuştur. Bunun üzerine Hz. Peygamber, cinlerle beraber olduğunu onlara Kur'an okuduğunu anlatmıştır. Sonra sahâbeyi de yanına alıp cinlerden kalma ateş izlerini onlara göstermiştir. Daha sonra cinlerin kendisinden azık istediğini, kemikleri cinlere, deve pisliğini de hayvanlarına azık olarak verdiğini ifade etmiştir. Ayrıca bunlarla taharetlenmeyi de yasaklamıştır.[368] Şa'bî'nin başka rivayetinde bu cinlerin Cezîre bölgesi cinleri olduğu ifade edilmiştir.[369]

İbn Mes'ûd'un Hz. Peygamber'le beraber cinlerin olduğu bölgeye gittiğine dair rivayetler de bulunmaktadır. Hz. Peygamber'in sahâbeden birisinin kendisiyle

---

[366] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2015, 7/149.
[367] Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*, thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî (Kahire: Dâru Hicr, 2008), 12/392-401; Cumhur Demirel, "Peygamberlerin İman Etmeden Ölen Akrabaları ile İlgili Âyetlere Dair Mülahazalar", *Şırnak Üniversitesi Şırnak University İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2022), 90-91.
[368] Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd et-Tayâlisî, *el-Müsned*, thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Turkî (Mısır: Dâru Hicr, 1999), 1/225; Ebû Bekr Abdullāh b. Muhammed İbn Ebî Şeybe, *el-Musned*, thk. Âdil b. Yûsuf el-Azzâzî, Ahmed b. Ferîd el-Mezîdî (Riyad: Dâru'l-Vatan, 1418/1997, ts.), 1/153; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/1076; Müslim, *es-Sahîh*, 2/198; Tirmizî, *es-Sünen*, 4/358.
[369] Müslim, *es-Sahîh*, 2/198.

gelmesini istemesi üzerine İbn Mes‘ûd gitmiş, Hz. Peygamber ona bir çizgi çizmiş ve o çizgiyi geçmemesi gerektiğini söylemiştir. İbn Mes‘ûd, oraya geldiklerinde toplanmış karartılar gördüğünü ve Hz. Peygamber’in üzerine üşüştüklerini gördüğünü ifade etmiştir.[370] Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-kebîr* adlı eserinde İbn Mes‘ûd’un Hz. Peygamber ile beraber gittiğini ve gitmediğini ifade eden rivayetleri bir araya getirmiştir.[371] Beyhakî ise bu konuyla alakalı yaptığı değerlendirmesinde, sahih rivayetlere göre İbn Mes‘ûd’un Hz. Peygamberle beraber gitmediğini ifade etmiştir.[372]

3.2.5. Mekke Muâhâtı

Hz. Peygamber’in bir toplum inşa etme girişimindeki en önemli hususlardan birisi muâhât uygulamasıdır.[373] Bu uygulama, Müslümanlar arasındaki kardeşlik bağlarının oluşması ve toplumun birbirine kaynaşması noktasında çok önemli bir rol üstlenmiştir. Şa‘bî’nin bu uygulamaya dair sadece bir tane rivayeti tespit edilebilmiştir. Rivayetin metni şu şekildedir; “*Resûlullah, Hz. Ebû Bekir ile Hz. Ömer’i kardeş ilan etti. Onlar el ele tutuşarak geldiklerinde Resûlullah şöyle dedi, ‘peygamberler hariç, önceki ve sonraki ümmetlerden cennet ehli olan gençlerin ve yaşlıların iki efendisine bakması kendisini sevindirecek kişi, şu gelen iki kişiye baksın!’*”[374]

3.2.6. Akabe Biatları

Mekke döneminde Müslümanların yaşadığı sıkıntılar şiddetini arttırmış ve bir çıkış yolu arayışı başlamıştır. Yesriblilerin Hz. Peygamber’in peygamberliğini tanıdıkları ve ona biat ettikleri Akabe biatları, bu arayışın bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Şa‘bî’nin rivayetlerinde Akabe biatlarına dair detaylı açıklamalar yer almamaktadır. Birinci Akabe biatına dair herhangi bir bilgi nakletmemiştir. İkinci Akabe biatıyla alakalı ise sadece Hz. Peygamber’in, gelen grupla görüşmesini nakletmiştir.

---

[370] Ebü’l-Kāsım Müsnidü’d-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Muʿcemü’l-Kebîr*, thk. Hamdî b. Abdulmecîd es-Selefî (Beyrût: Dâru İhyâʾi’t-Turâsi’l-Arabî, 1983), 10/79.
[371] Taberânî, *el-Muʿcemü’l-Kebîr*, 10/76-83.
[372] Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *Delâʾilü’n-Nübüvve*, thk. Abdu’lmuʿtî Kalʿacî (Beyrût: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1988), 2/230.
[373] Muâhât, Hz. Peygamber’in bazı sahâbileri birbirleriyle kardeş ilân etmesidir. Bkz. Hüseyin Algül, “Muâhât” (Ankara: TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 2020), 30/306-307.
[374] İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, 2001, 3/160.

Şa‘bî’nin rivayetine göre Hz. Peygamber amcası Abbas b. Abdülmuttalib ile beraber Akabe’de bulunan ağacın altına Yesrib’den gelen 70 kişiyle konuşmak için gitmişlerdir. Hz. Abbas sözü almış ve “*Sizin konuşanınız konuşsun ve konuşmayı uzatmasın. Çünkü müşriklerden sizi gözetleyen bir casus var. Eğer onlar sizi bilirlerse, sizi ifşa ederler”* demiştir. Bunun üzerine Ensar adına Es‘ad b. Zürâre konuşmuş ve şöyle demiştir; “*Ey Muhammed, rabbin için dilediğin şeyi iste, sonra kendin ve arkadaşların için dilediğin şeyi iste, sonra da bunu yaptığımızda Allah’tan ve sizden bize nasıl bir mükafat geleceğini haber ver.”* Hz. Peygamber de şöyle mukabelede bulunmuştur; “*Sizden rabbinize ibadet etmenizi ve ona hiçbir şeyi ortak koşmamanızı istiyorum. Ayrıca beni ve ashabımı barındırmanızı, bize yardım etmenizi ve kendinizi himaye ettiğiniz şeylerden bizi de himaye etmenizi istiyorum*.” Hz. Peygamber’in bu sözlerinden sonra Es‘ad b. Zürâre bunları yapmaları durumunda karşılık olarak ne göreceklerini sormuş, Hz. Peygamber de “*cennet*” diye karşılık vermiştir. Böylece Es‘ad b. Zürâre ve beraberindekiler biatı kabul etmişlerdir.[375] Şa‘bî’nin başka bir rivayetinde Es‘ad b. Zürâre’nin “*İlk biat eden ben olacağım, elini uzat”* dediği zikredilmektedir.[376]

3.2.7. Hicret

Akabe’de biat alındıktan sonra Mekke’deki müşriklerin Müslümanlara işkenceleri bir hayli arttığı için sahabîler Hz. Peygamber’den hicret için müsaade istediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber hicret edilecek yerin Yesrib olacağını ashabına bildirmiş ve isteyenlerin gidebileceklerini söylemiştir. Böylece sahâbe Yesrib’e hicret etmeye başlamıştır. Şa‘bî, bir rivayetinde Yesrib’e Seniyyetülvedâ’dan girildiğini, eğer buradan değil de başka yerden girilirse o kişinin ölmeden şehirden çıkamayacağını bildirmiştir. Ayrıca bu tepenin Seniyyetülvedâ diye anılmasının sebebini şehrin giriş çıkışlarının buradan yapılması olarak kaydetmektedir.[377] Ancak Müslümanların ve Hz. Peygamber’in bu tepeden Yesrib’e gelişleri hakkında herhangi bir bilgi vermemektedir.

[375] İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, 1990, 4/6; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2015, 21/186; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/1502.
[376] Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, 4/215.
[377] İbn Şebbe, *Târîhu’l-Medîne*, 1/163.

Şa‘bî, Hz. Peygamber’in kızı Zeyneb’in hicretine dair dikkat çekici bir bilgi vermektedir. Bu rivayetlere göre Hz. Zeyneb babasıyla birlikte Medine’ye hicret etmiştir. Bu mananın çıktığı rivayetlerde “*babasıyla beraber hicret etti* (*وهاجرت مع أبيها*)”[378] ifadesi yer almaktadır. Ancak başka bir rivayetinde “*onun karısı Zeyneb, babasıyla beraber Müslüman oldu ve hicret etti* (أسلمت امرأته زينب مع أبيها وهاجرت)”[379] ifadesi yer almaktadır. İki rivayetin senedi birbirinden farklıdır. Ancak rivayetlerin senedinde bulunan raviler sikadır. Kaynaklarda bu rivayetlerle alakalı Vâkıdî’nin değerlendirmesi hariç herhangi bir değerlendirme tespit edilememiştir. Rivayetlerde râvi tasarrufundan dolayı kelimelerin yerlerinin değişmesi ihtimali akla gelmektedir. Hz. Zeyneb’in sonradan hicret ettiğini ifade eden bir rivayet ile ilgili Vâkıdî “*bu rivayet ‘babasıyla beraber hicret etti’ diyenlerin rivayetinden daha sağlamdır”* değerlendirmesini yapmaktadır.[380] Dolayısıyla Şa‘bî’nin rivayetinde yer alan ifade, râvi tasarrufundan ziyade Şa‘bî’nin görüşü gibi durmaktadır. Şa‘bî’nin yaşadığı döneme yakın bir tarihte yaşayan onun talebesinin talebesi konumunda olan Vâkıdî’nin de Hz. Peygamber ile beraber hicret ettiği şeklinde anlaması bunu desteklemektedir. Bu da Şa‘bî’nin genel kabule aykırı olarak naklettiği rivayetlerden birisidir, şeklinde yorumlanabilir.

Şa‘bî’nin hicret ile alakalı naklettiği rivayetlerden biri de ilk hicret edenlerle alakalıdır. Ona göre ilk hicret edenler Rıdvân biatına katılanlardır.[381] Başka bir rivayetinde ilk hicret edenleri “*ağacın altındaki biate erişenler*” şeklinde tarif etmiştir.[382] Diğer rivayetlerinden anlaşıldığı kadarıyla bu ağaç Rıdvân biatındaki bahsi geçen ağaçtır.

Şa‘bî’nin Mekke dönemi rivayetlerine genel olarak bakıldığında herhangi bir bütünlüğün olmadığı görülmektedir. Gerek peygamberlik öncesi gerek peygamberlik sonrası önemli olaylara değinilmeyip konular parça parça işlenmiştir. Bu döneme dair rivayetlerin çoğunluğunun hadis eserlerinde nakledildiği müşahede edilmektedir.

---

[378] İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, 2001, 5/7.
[379] İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, 2001, 5/8.
[380] İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, 2001, 10/31.
[381] Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, 5/272; İbn Şebbe, *Târîhu’l-Medîne*, 1/266; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, 5/44; İbn Kuteybe, *el-Maʿârif*, 572; Taberî, *Câmiʿü’l-Beyân*, 11/638.
[382] Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, 5/44.

Şa‘bî’nin özellikle Mekke dönemiyle alakalı ilk siyer kaynaklarında fazla rivayetinin olmayışı, onun bu alanda çok tercih edilmediğini göstermektedir.

3.2.8. Ammâr b. Yâsir’in İlk Mescidi İnşa Etmesi

Şa‘bî’nin rivayetlerinde ilk mescidi inşa edenin Ammâr b. Yâsir (ö. 37/657) olduğu belirtilmiş olup mescit hakkında detaylı bilgi verilmemektedir.[383] Bu mescidin Kubâ mescidi olduğunu ifade eden rivayetler mevcuttur. Hz. Peygamber Kubâ’ya geldiğinde Ammâr bir teklifte bulunmuş insanların gölgeleneceği, namaz kılacağı ve dinleneceği bir yer yapmaları gerektiğini ifade etmiştir. Hz. Peygamber teklifi kabul etmiş, Ammâr mescit için taş toplamıştır. Mescidin inşası için canla başla çalıştığı için onun yaptığı ifade edilmiştir. Böylece yapılan ilk mescit olmuştur.[384] Süheylî, Kubâ mescidinin yapımının neden Ammâr’a izafe edildiğini sorgulamış ve bunun cevabını da kendisi vermiştir. Mescidi yapma fikrini ortaya atması, canla başla çalışması ve yapımını Ammâr’ın tamamlaması gibi nedenlerden dolayı ona izafe edildiğini ifade etmiştir.[385] Bu sebeplerden dolayı ona, “ilk mescit inşa eden kişi” denilmiş olabilir. İkinci rivayet ise Ammâr’ın Mekke döneminde evine rahat ibadet edebilmek için yaptığı mescittir.[386] Şa‘bî’nin rivayetinden kastedilen ilk mescit, bu mescit de olabilir.

4. MEDİNE DÖNEMİ

Müşriklerin baskıları sebebiyle Mekke’de İslâm’ın yayılması ve yeni bir toplumun inşası mümkün olmamıştır. Bunların yapılabilmesi için güvenli bir şehir arayış içerisinde olunmuştur. Bu arayış evvela Habeşistan’a hicreti, sonra ise Medine’ye hicreti gerektirmiştir. Hicretle beraber hayata dair birtakım değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişikliklerin izlerini Şa‘bî’nin rivayetlerinde görmek mümkündür.

---

[383] İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, 1/498.
[384] Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbûrî, *el-Müstedrek âle’s-Sahîhayn*, thk. Heyet (Kahire: Dâru’t-Teʾsîl, 2014), 6/179.
[385] Ebü’l-Kāsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has‘amî es-Süheylî, *er-Ravzü’l-ünüf fî Şerhi’s-Sîreti’n-nebeviyye li’bni Hişâm*, thk. ? (Beyrût: Dâru İhyâʾi’t-Türâsi’l-Arabî, 1991), 4/266.
[386] İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, 2001, 3/231; Belâzürî, *Ensâbü’l-eşrâf,* 1/162.

4.1. Ezanın Teşrîi

Müslümanların namaza çağrılma konusunda yaşadıkları sıkıntı ezanın teşrîi ile giderilmiştir. Şa'bî, Abdullah b. Zeyd'in ezanı rüyasında gördüğünü ve Hz. Peygamber'e gelerek anlattığını ifade etmektedir.[387] Başka rivayetlere göre aynı ezanı Hz. Ömer de rüyasında görmüş ancak Abdullah b. Zeyd erken davranarak önce o anlatmıştır.[388]

4.2. İlk Seriyye

Şa'bî'nin ifadesine göre Hz. Peygamber ilk seriyyeye Abdullah b. Cahş'ı görevlendirmiştir.[389] Ancak kaynaklarda buna dair farklı rivayetler bulunmaktadır. Zira hicretten 17 ay sonra gerçekleşen Abdullah b. Cahş'ın seriyyesinden önce gönderilen seriyyeler bulunmaktadır.[390] Bu seriyyeden önce hicretin 7. ayında Hz. Hamza'nın komutasında Sîfülbahr seriyyesi,[391] hicretin 8. ayında Ubeyde b. Hâris'in komutasında Râbiğ seriyyesi,[392] hicretin 9. ayında Sa'd b. Ebû Vakkâs'ın komutasında Harâr seriyyesi,[393] gerçekleşmiştir.

4.3. Bedir Savaşı

Şa'bî, Bedir bölgesinin ismini Cüheyne kabilesinden bir adamdan aldığını ve bu adamın Bedir adını taşıyan bir kuyusunun da olduğunu ifade etmektedir.[394] Ancak bu iddia, eleştiri almış ve İbn Sa'd bu konuyu Vâkıdî'ye sormuştur. Vâkıdî de bunu Abdullah b. Ca'fer ve Muhammed b. Sâlih'e sorduğunu onların inkar edip şöyle dediğini ifade etmiştir; "*Hangi şey sarı, kırmızı diye isimlendirilir? Ya da neden bir şey râbiğ diye isimlendirilir? Bulunduğu yerin ismi öyle olduğu için o şekilde isimlendirilir"* diyerek Bedir isminin yerin ismi olduğunu ifade etmişlerdir.[395]

Şa'bî'nin Bedir savaşı için verdiği bilgilerden bir tanesi Hz. Peygamber'in Bedir savaşına giderken yerine Amr b. Ümmü Mektûm'u bıraktığı bilgisidir.

---

[387] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 3/497.
[388] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 1/212-213.
[389] Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 62.
[390] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 2/9.
[391] Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî, *el-Meğâzî*, thk. Marsden Jones (Beyrût: Dâru'l-Alemî, 1989), 1/9.
[392] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/2.
[393] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/2.
[394] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 2/24; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2015, 20/428; Taberî, *Câmiʿü'l-Beyân*, 6/17.
[395] Taberî, *Câmiʿü'l-Beyân*, 6/17.

Rivayete göre Amr, Medine'de kalarak insanlara namaz kıldırmıştır. Aynı zamanda görme engelli veya az gören birisidir.[396] Bazı kaynaklarda ismi Abdullah b. Ümmü Mektûm diye zikredilmiştir. Medineli âlimler Abdullah, Iraklı âlimler ise Amr diye zikretmişlerdir.[397]

Şa'bî, savaş esnasına dair şunları rivayet etmektedir: "*Arapların da itiraf ettiği üzere Hz. Ali insanların en cesuruydu. Savaşta Velîd b. Utbe'yi öldürdü. Ubeyde b. Hâris'e ise Şeybe b. Rebîa'nın öldürülmesi konusunda yardım etti. Sonra müşriklerin hepsine tek başına saldırdı ve şöyle dedi: Artık kurban etlerini yiyemeyecekler Mekke'de, Bundan sonra karşılıklı savaş olmadan…"*[398] Ayrıca Şa'bî'den nakledilen bir rivayete göre Hz. Peygamber savaş sırasında onun azılı düşmanlarından olan Ukbe b. Ebû Muayt'a "*Allah'a yemin olsun ki seni öldüreceğim"* demiştir. Kureyş'in önünde mi öldüreceksin diye soranlara da evet demiş ve onun yaptıklarını şöyle anlatmıştır; "*Ben secdedeyken boynuma bastırdı ve gözlerim yerinden çıkana kadar ayağını kaldırmadı. Başka bir gün ben yine secdedeyken koyun işkembesini başıma attı. Onu öldüreceğim!"*[399] Şa'bî'nin başka bir rivayetinde Hz. Fâtıma'nın gelip işkembeyi Hz. Peygamber'in üzerinden aldığı ve başını yıkadığı ifade edilmektedir.[400]

Şa'bî "…*Sizi temizlemek, şeytanın pisliğini (verdiği vesveseyi) sizden gidermek, kalplerinizi birbirine bağlamak ve savaşta sebat ettirmek için üzerinize gökten bir su (yağmur) indiriyordu*"[401] âyetinde yer alan yağmurun Bedir günü yağdığını ifade etmektedir.[402] Ayrıca o, Bedir savaşı sırasında Müslümanların, Kurz b. Câbir'in müşrikleri desteklemesinden bahsettiklerini ve bunun onları çok üzdüğünü söylemiştir. Bunun üzerine de şu âyetin nazil olduğunu ifade etmiştir; "*Evet, siz sabır gösterir ve Allah'tan sakınırsanız, onlar (düşmanlarınız) hemen şu*

[396] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 4/191-192, 2/24, 4/195; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2015, 4/314.
[397] Abdullah Aydınlı, "İbn Ümmü Mektûm" (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 1999), 20/434-435.
[398] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf,* 2/121.
[399] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf,* 1/148.
[400] Ebû Ahmed Humeyd b. Mahled b. Kuteybe el-Horasânî İbn Zenceveyh, *Kitâbü'l-Emvâl*, thk. Şâkir Zeyb Feyyâd (Riyad: Merkezü'l-Melik Faysal, 1986), 345.
[401] Enfâl 8/11.
[402] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2015, 20/432; Taberî, *Câmiʿü'l-Beyân*, 11/63.

anda üzerinize gelseler, Rabbiniz, nişanlı beş bin melekle sizi takviye eder."[403] Daha sonra bu âyette Allah'ın ne demek istediğini şu sözlerle açıklamıştır; "*Eğer Kurz onları desteklediyse ben de sizi bu meleklerle destekledim. Kurz'un onlara desteği bir şey ifade etmedi*."[404]

Şa'bî'nin rivayetlerinde Bedir savaşına katılanlarla alakalı bilgiler de yer almaktadır. Bir rivayetinde beş, bir rivayetinde ise altı kişinin Arap olmayıp Bedir'e katıldığından bahsetmektedir. Bunlardan iki kişinin ismini zikretmektedir. Bunlar Temîm ed-Dârî ve Bilâl-i Habeşî'dir.[405] Vekî', "ed-Dâr" kabilesi, Lahm kabilesinin bir koludur demiş ve Şa'bî'nin Temîm ed-Dârî'yi Araplardan saymamasına şaşırmıştır.[406] Şa'bî'nin Eymen b. Hureym'den rivayet ettiğine göre onun babası ve amcası Bedir savaşına katılmıştır. Ancak Vâkıdî buna da karşı çıkmış ve şöyle demiştir; "*O ikisinin Bedir savaşına katıldığı, bizim açımızdan ve siyer alimleri açısından bilinen bir şey değildir. Hatta onlar ne Uhud'a ne de Hendek'e katılmışlardır. Onlar Esed kabilesinin Mekke'nin fethinden sonra Müslüman olduğu zaman Müslüman olmuşlardır. Sonra da Kûfe'ye dönüp oraya yerleşmişlerdir."*[407]

Şa'bî'nin Bedir savaşının esirleriyle alakalı rivayetlerinde Hz. Peygamber'in 70 kişiyi esir aldığını ve paraları ölçüsünde fidye karşılığında serbest bırakıldığı ifade edilmiştir. Mali durumu fidye ödemeye uygun olmayan ve okuma yazma bilen esirler, Müslüman çocuklara okuma yazma öğretmek şartıyla serbest bırakılmıştır. Mekke halkı okuma yazma biliyorken Medine halkı okuma yazma bilmemektedir. Bu yüzden o esirlere, okuma yazma öğretmeleri için 10 tane Medineli çocuk verilmiştir. Zeyd b. Sâbit de bu şekilde okuma yazma öğrenenler arasında yer almaktadır.[408] Esirlerin fidyeleriyle alakalı Şa'bî, iki farklı rivayet nakletmektedir. Bir rivayette kırkar ukıyye olarak zikredilmiş, diğer rivayette ise 4 bin dirhem veya daha az olarak zikredilmiştir.[409] Ayrıca Şa'bî, öldürülenlerin sayısının 69 olduğunu, esirlerin sayısının 71 olduğunu söylemiş ve Ukbe b. Ebû Muayt'ın boynunun

[403] Âl-i İmrân 3/125.
[404] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2015, 20/432.
[405] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2015, 18/199; Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 437.
[406] Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 437.
[407] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 6/159.
[408] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 2/20; İbn Zenceveyh, *el-Emvâl*, 309.
[409] Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 1/210; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 2/20; İbn Zenceveyh, *el-Emvâl*, 310.

vurulmasıyla hem öldürülenlerin sayısının hem de esirlerin sayısının 70'te eşitlendiğini ifade etmiştir.[410] Ancak kaynaklarda, esir olarak alınan Nadr b. Hâris'in de öldürüldüğü bilgisi yer almaktadır.[411] Dolayısıyla Şa'bî'nin söylediği gibi öldürülenlerin ve esirlerin sayısında bir eşitliğin olduğunu söylemek çok mümkün gözükmemektedir. Nitekim esirlerin sayısı hakkında da farklı rivayetler bulunmaktadır. Bu rivayetlere göre esirlerin sayısı 74 veya 70'ten fazladır.[412]

4.4. Hz. Ali ile Hz. Fâtıma'nın Evlenmesi

Hicretin 2. yılının son aylarında gerçekleşen bu evliliğe dair Şa'bî tek rivayet nakletmektedir. Rivayete göre Hz. Peygamber hanımlarına Hz. Fâtıma'yı Hz. Ali'nin odasına götürülmek üzere hazırlamalarını emretmiştir. Onlar odaya gitmiş, önce odanın tabanına yumuşak bir toprak serpmişler ve diktikleri hurma kabuğunun elyafıyla iki yastık doldurmuşlardır. Sonra velime olarak kuru hurma, kuru üzüm ve su ikram etmişlerdir. Daha sonra odaya, üzerine elbise ve su kabı asılacak bir ağaç parçası getirip bir köşeye yerleştirmişler ve "*Biz Fâtıma'nın düğününden daha güzel bir düğün görmedik*" demişlerdir.[413]

4.5. Uhud Savaşı

Bedir Savaşındaki mağlubiyetlerinin intikamını almak isteyen müşrikler, yaklaşık bir yıl süren hazırlıklarının ardından 3/625 tarihinde Medine yakınlarındaki Uhud dağı eteklerinde Müslümanlarla karşı karşıya gelmişlerdir.[414] Şa'bî'nin rivayetlerinde Uhud savaşının öncesine dair bilgiler yer almamaktadır. Ancak savaştaki bazı kesitler sunulmaktadır. Bir rivayetine göre savaş günü bir kadın küçük oğluna kılıç vermiş ancak çocuk kılıcı kaldıramamıştır. Sonra kadın çocuğu kucağına alıp Hz. Peygamber'e götürmüş ve çocuğum senin için savaşıyor demiştir. O sırada çocuk yaralanmış ve yere serilmiştir. Hz. Peygamber çocuğa "*Ey oğulcuğum korktun mu*?" demiş, çocuk da "*Hayır*" cevabını vermiştir.[415]

---

[410] Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, 2/251.
[411] Mesela Bkz. Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/139.
[412] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 1/144.
[413] Ebû Abdillâh Muhammed İbn Mâce, *es-Sünen*, thk. Heyet (Kahire: Dâru't-Teʾsîl, 1435/2015), 2/301.
[414] Muhammed Hamidullah, *Hz. Peygamber'in Savaşları*, çev. Nazire Erinç Yurter (İstanbul: Beyan Yayınları, 2019), 55-65.
[415] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2015, 20/478.

Savaş anını yansıtan en önemli rivayetlerden birisi Hz. Peygamber'in burnu ile ön dişlerinin yara aldığını ifade eden rivayettir. Savaşın kızıştığı sıralarda Talha b. Ubeydullah, Hz. Peygamber'i korumak için mücadele etmiştir. Ancak bu sırada eli yaralanmış ve bundan dolayı parmağı sakat kalmıştır.[416] Bu olay, Hz. Peygamber'in ve Müslümanların savaş sırasında yaşadığı zorlukları ve Talha b. Ubeydullah'ın cesaretini gösterirken, aynı zamanda Müslümanların dayanışmasını ve birbirlerine olan bağlılıklarını da ortaya koymaktadır. Bu konuda kadınlar da üzerine düşeni yapmışlardır. Şa'bî'nin rivayetine göre kadınlar, yaralı kalan müşrikleri öldürerek erkeklere savaş konusunda yardımcı olmuşlardır.[417] Şa'bî'nin rivayetine göre savaş esnasında, bazı sahabeler, Hz. Peygamber'in emirlerine uymamışlardır. Ancak kim oldukları konusunda bir bilgi bulunmamaktadır. O sırada Hz. Peygamber, yakın çevresinde 9 kişi ile beraber düşman tarafından kuşatılmıştır. Bu dokuz kişilik grubun yedisi Ensar, ikisi Muhacir grubundan oluşmaktadır. Savaşın kızgınlığı ve yoğunluğu sırasında bu sahâbîler birer birer şehit olmuşlar, sadece iki kişi kalmıştır.[418]

Savaşın ardından yapılan müsle[419] de Şa'bî'nin rivayetlerinde yer almaktadır. İbn Mes'ûd'dan naklen Hz. Peygamber ile Ebû Süfyân'ın bir konuşmasına yer verilmektedir. Buna göre Ebû Süfyân Bedir ile Uhud savaşını karşılaştırarak bir gün sevinip bir gün üzüldüklerini, Bedir'de öldürülen oğlu Hanzale'ye karşı, Uhud'da şehit olan Hanzale b. er-Râhib'in öldürüldüğünü ifade etmiştir. Hz. Peygamber ise onların ölülerinin cehennemde olduğunu, kendi ölülerinin ise cennette olduğunu söylemiştir. Konuşmanın ardından Ebû Süfyân müsle konusuna değinmiş ve kabilelerin içinde bazılarının müsle yaptığını ancak kendisinin bunu ne emrettiğini ne de yasakladığını ne sevdiğini ne de kerih gördüğünü söylemiştir.[420] İbn Mes'ûd, Hz. Hamza'nın karnının yarıldığını ve Hind'in onun ciğerini çıkarıp çiğnediğini ancak yiyemediğini ifade etmektedir. Bunun üzerine Hz. Peygamber ondan bir şey yiyip yemediğini sormuş, yemediğini söylemişlerdir. Hz. Peygamber de "*Allah Hamza'nın*

[416] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1990, 3/163; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf,* 10/121.
[417] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2015, 18/419, 20/474, 479; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/1344.
[418] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/1344.
[419] Müsle, kişinin yaratılışını değiştirecek etkiler bırakan işkencedir. Bkz. Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-Mesîr fî İlmi't-Tefsîr*, thk. Abdurrezzâk el-Mehdî (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 2001), 2/483.
[420] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/1344.

hiçbir parçasını cehennemin içine asla sokmaz" demiştir.[421] Hz. Peygamber'in bu ifadesinden Hind'in cehennemlik olduğu anlaşılmaktadır. Ancak onun sonraları Müslüman olduğu da bilinmektedir. Başka rivayetlerde bu ifade şöyle geçmektedir: "*Eğer ondan bir parça yeseydi asla cehenneme girmezdi. Çünkü Hamza Allah katında yüce bir makama sahiptir ve onun bedeninden hiçbir şeyin cehenneme gidilmesine izin verilmez."*[422] Hz. Peygamber'in burada bahsettiği durum o günkü duruma işaret eden bir söz olarak da kabul edilebilir. Zira Uhud savaşı sırasında Hind bir müşriktir. Bu rivayet sadece Şa'bî tarafından nakledilmiş ve konuya dair bir değerlendirme tespit edilememiştir. Müsle konusunda Şa'bî'nin rivayet ettiği hususlardan birisi de Müslümanların intikam duygusuyla aynı muameleyi müşriklere yapma isteğidir. Ancak bu konuda şu âyet nâzil olmuştur: "*Eğer ceza verecekseniz, size yapılan işkencenin misliyle ceza verin. Ama sabrederseniz, elbette o, sabredenler için daha hayırlıdır*."[423] Hz. Peygamber de sabrı tavsiye etmiş ve Müslümanlar müsle yapmaktan geri durmuşlardır.[424]

Şa'bî'nin rivayetlerinde Hz. Peygamber'in şehit olan amcası Hz. Hamza'nın cenaze namazıyla ilgili bir bilgi de yer almaktadır. Hz. Peygamber, ilk önce Hz. Hamza için cenaze namazı kıldırmıştır. Daha sonra Müslümanlardan biri Hz. Hamza'nın yanına koyulmuş ve Hz. Peygamber Hz. Hamza'yı kaldırmaksızın yine namaz kıldırmıştır. Sonra o kişi kaldırılmış yanına başka birisi getirilmiş ve Hz. Peygamber yine namaz kıldırmıştır. Böylece Hz. Peygamber, Hz. Hamza oradan kaldırılmadan 70 kez namaz kıldırmıştır.[425] Uhud şehitlerinin cenaze namazına ilişkin Şa'bî'nin rivayetlerine benzer rivayetler de bulunmaktadır.[426] Ancak Beyhakî

[421] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1990, 3/9.
[422] Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, thk. Mâhir Yâsîn el-Faḥl (Riyad: Dâru'l-Meymân, 2005), 557.
[423] Nahl 16/126.
[424] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2015, 20/464.
[425] Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 3/407; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1990, 3/11; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/1344.
[426] Detaylı bilgi için bkz. Muhammet Ali Asar, "İbn Ebû Şeybe'nin Ebû Hanîfe'ye İtirazları Bağlamında Şehidin Cenaze Namazının Kılınması İle İlgili Rivayetlerin Tahlili", *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi* 7 (2021), 224.

Uhud şehitlerinin cenaze namazının kılınmasına dair nakledilen rivayetlerin tamamının zayıf olduğunu bildirmektedir.[427]

Şa'bî, Hanzale b. er-Râhib'in Uhud savaşında şehit olduğunu ve melekler tarafından yıkandığını ifade etmiştir.[428] Ancak detaylı bilgi vermemiştir. Kaynaklarda Hanzale'nin, münafıkların başı Abdullah b. Übey'in Müslüman kızı Cemîle ile Uhud savaşından bir gün önce evlendiği ve gusül abdesti alamaya fırsat olmadan savaşa katıldığı ifade edilmiştir. Savaş sırasında Ebû Süfyân ile karşılaşmış ve onu bir darbeyle atından aşağı düşürmüştür. Daha sonra Ebû Süfyân'ın yardım istemesiyle onlardan bir adam Hanzale'yi şehit etmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber onun melekler tarafından yıkandığını bildirmiştir. Sahâbi Ebû Üseyd es-Sâidî (ö. 40/660-61 [?]) de Hanzale'nin yanına gidip baktıklarını ve yüzünden su damlacıklarının aktığını gördüklerini ifade etmiştir.[429]

Şa'bî'nin naklettiğine göre Uhud'da şehit olan sahâbîlerden birisi de Abdullah b. Amr b. Harâm'dır. Şa'bî onun nasıl şehit olduğuna dair bir rivayet nakletmese de geride bıraktığı borç ve kız çocuklarının olduğunu bildirmiştir. Oğlu Câbir b. Abdullah bu borç için Hz. Peygamber'e gelip yardım istemiştir. Hz. Peygamber de ona hurma vererek yardım etmiştir.[430] Abdullah b. Amr Uhud savaşının hemen başında şehit olmuş ve naaşına müsle uygulanmıştır. Namazını ise Hz. Peygamber kıldırmıştır. Şehitler için yeteri kadar kefen bulunamadığı için eniştesi Amr b. Cemûh ile aynı kabre defnedilmiştir.[431]

Şa'bî'nin rivayetleri, Uhud Savaşı ve sonrasına dair çeşitli bilgiler sunmaktadır. Ancak bu bilgiler bütüncül bir şekilde sunulmamıştır. Dolayısıyla rivayetlerin muhtevalarının Uhud savaşının tüm yönlerini yansıtacak zenginlikte olmadığı söylenmelidir. Savaş anından bazı kesitler sunulmuş, bu kesitlerde Hz. Peygamber'in liderliği, sahabenin cesareti ve kadın sahâbilerin mücadelesi ön plana

---

[427] Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *el-Hilâfiyyât Beyne'l-İmâmeyn eş-Şâfiʿî ve Ebî Hanîfe ve Ashâbih*, thk. Heyet (Kahire: er-Ravda, 2015), 4/209.
[428] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 4/292; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2015, 18/279, 20/472.
[429] Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, thk. Ahmed b. Alî (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2000), 1/232-233.
[430] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 3/522; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/1794; Buhârî, *es-Sahîh*, 2001, 4/14; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, 8/465; Ebû Ya'lâ el-Mevsılî, *el-Müsned*, 2017, 2/396.
[431] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 3/521.

çıkmaktadır. Savaşın sonrasında ise müsle uygulaması, Müslümanların tutumu ve şehitlerin cenaze namazları ile ilgili bilgiler verilmektedir.

4.6. İfk Hâdisesi

Müreysî‘ gazvesinden sonra Medine’ye dönülürken ordunun konakladığı bir yerde Hz. Aişe’ye zina iftirasının atılmasını ifade eden ifk hadisesine dair Şa‘bî, olaya adı karışanları zikretmekle yetinip öncesine dair bilgi vermemiştir. Elebaşı olarak ve günahın çoğunu üstlenen kişi olarak Abdullah b. Übey’i tarif etmiştir. Bunun yanında şair sahâbi Hassân b. Sâbit, Hz. Peygamber’in baldızı Hamne bt. Cahş ve Hz. Peygamberin katıldığı savaşların tamamına katılan Mistah b. Üsâse bu iftiraya karışanlar arasında zikredilmiştir. Şa‘bî’nin ifadesine göre Hz. Aişe’nin durumunu bildiren âyet nazil olduktan sonra Hz. Peygamber bu kişilere had cezası uygulamıştır.[432] Dolayısıyla Şa‘bî’ye göre Abdullah b. Übey’e de had cezası uygulanmıştır. Ancak ona had cezasının uygulanmadığını söyleyenler de bulunmaktadır. Onlara göre Abdullah b. Übey’e iftiranın organizatörü olmasına rağmen had cezasının uygulanmaması; şahitlerin olmaması, had cezasının kişiyi günahtan temizlediği ve İbn Übey’in buna layık olmadığı, Hz. Aişe’nin ceza için bir talepte bulunmadığı ve kabilesinin İslâm’a ısındırılması gibi sebeplere bağlanmıştır.[433]

4.7. Benî Kurayza Gazvesi (5/627)

Hz. Peygamber, Hendek gazvesinin hemen ardından, 5/627 tarihinde Kureyşli müşriklerle iş birliği yapan Benî Kurayza Yahudilerinin üzerine yürümüştür. Şa‘bî’nin bu gazve ile ilgili verdiği bilgi, Benî Kurayza’nın akıbetini tayin edecek hükümlerle ilgilidir. Sahâbi Abdullah b. Yezîd el-Ensârî’den nakille Kurayza günü Hz. Peygamber, Benî Kurayza’nın eski müttefiki Sa‘d b. Muâz’ı kastederek “*köleleri adına hüküm vermesi için efendinizi çağırın*” demiştir. Sa‘d gelince Hz. Peygamber hüküm vermesini söylemiştir. O da hüküm vermede isabet edip edemeyeceğinden korktuğunu ifade etmiştir. Hz. Peygamber, hüküm vermesini söylemiş, hükmü verince de isabet ettiğini bildirmiştir.[434] Bu hüküm Şa‘bî’nin başka rivayetinde

[432] Belâzürî, *Ensâbü’l-eşrâf*, 1/342-343.
[433] Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkī İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü’l-Me‘âd fî Hedyi Hayri’l-İbâd* (Beyrût: Müessesetü’r-Risâle, 1994), 3/236.
[434] İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, 2001, 3/392.

zikredilmiştir. Rivayete göre Sa‘d, onların savaşçılarının öldürülmesine ve çocuklarının da esir alınmasına hükmetmiştir.[435] Benî Kaynukâ‘ ve Benî Nadîr Yahudilerine ise bu şekilde ölüm cezası verilmemiştir. Kurayzalıların Hendek savaşında Müslümanlara ihanet etmesi ve düşman ile iş birliği yapmaları onların ölümle cezalandırılmasına yol açmıştır.[436]

4.8. Îs Seriyyesi (6/628)

Şa‘bî’nin rivayetine göre Ebü’l-Âs b. er-Rebî‘, içinde kendisine ve Kureyş’e ait malların olduğu bir ticaret kervanıyla Şam’a seyahat etmiştir. Kervan, dönüş yolundayken bu durumu duyan bazı Müslümanlar, Ebü’l-Âs’ın yolunu kesip öldürmeyi ve mallarını ele geçirmeyi planlamışlardır. Bunun üzerine Hz. Peygamber’in kızı Zeyneb, Hz. Peygamber’e giderek, Müslümanların ahdiyle diğer insanlar arasındaki ahdin aynı olup olmadığını sormuş, Hz. Peygamber de bu soruya "*Evet, aynıdır*" cevabını vermiştir. Bunun üzerine Zeyneb, Allah’ı şahit göstererek Ebü’l-Âs’ı güvencesi altına almıştır. Sonra insanlar, Ebü’l-Âs’ı silahsız olarak karşılayıp ona, Kureyş’in önde gelen ailelerinden biri olduğunu ve Müslüman olması halinde yanındaki malların kendisine ait olacağını hatırlatmışlardır. Ancak Ebü’l-Âs, Mekkelilere ihanet etmek istemediğini belirterek bu teklifi reddetmiştir. Sonra Mekke’ye dönüp herkese borcunu ödedikten sonra, “*Emanete vefa gösterdim mi*?” diye sorduğunda herkes, “*Evet*” cevabını vermiştir. Bunun üzerine Ebü’l-Âs, Allah’ın bir olduğuna ve Muhammed’in onun kulu ve elçisi olduğuna şahadet getirerek İslâm’a girmiştir. Bu olay sonucunda Ebü’l-Âs, Zeyneb ile aynı nikahla evliliğine geri dönmüştür.[437]

Kaynaklarda bu konuyla alakalı Şa‘bî’nin naklettiği rivayetten farklılıklar arz eden bazı rivayetler de yer almaktadır. Bu rivayetlere göre Hz. Peygamber Zeyd b. Hârise’yi bu kervan üzerine göndermiştir. O, kervanı esir almış, ancak Ebü’l-Âs’ı elinden kaçırmıştır. Daha sonra Ebü’l-Âs bir gece vakti Zeyneb’in yanına gelip ondan eman istemiştir. Zeyneb de yüksek bir sesle ona eman verdiğini insanlara

[435] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2015, 20/510.
[436] Adem Apak, *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi (Hz. Muhammed Dönemi)* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2020), 423-424.
[437] İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, 2001, 5/7-8; Ahmed b. Hanbel, *el-Esâmî ve’l-Kunâ*, 5/257; Belâzürî, *Ensâbü’l-eşrâf*, 1/400.

duyurmuştur. Bunun üzerine kervandan elde edilen malların tamamı Ebü'l-Âs'a teslim edilmiştir. Ebü'l-Âs, malları müşriklere teslim ettikten sonra Müslüman olup Medine'ye gelerek Zeyneb ile ilk nikahıyla evliliğini sürdürmüştür.[438] Şa'bî'nin rivayetinde bu seriyye Hz. Peygamber'in planı gibi değil, Müslümanların planı gibi yansıtılmıştır. Diğer rivayetlerde ise bu planın Hz. Peygamber'e ait olduğu anlaşılmaktadır. Şa'bî'nin rivayetinde açık bir şekilde askerî bir müdahaleden bahsedilmezken diğer rivayetlerde net bir şekilde askerî müdahalenin olduğu anlaşılmaktadır. Aynı şekilde Şa'bî'nin rivayetinde Zeyneb'in Ebü'l-Âs'ı kendi isteğiyle güvence altına aldığı izlenimi söz konusu iken diğer rivayetlerde Ebü'l-Âs'ın böyle bir talebinin olduğu kaydedilmektedir. Şa'bî'nin bu konudaki rivayetlerinde genel itibariyle az bilgi bulunmasından dolayı kapalılık söz konusudur. Diğer rivayetlerle karşılaştırılınca bu kapalılık da ortadan kalkmaktadır.

4.9. Rıdvân Biatı

Şa'bî, 6/628 yılında meydana gelen Hudeybiye antlaşması evvelinde Hz. Osman'ın öldürüldüğü haberi üzerine yapılan Rıdvân biatının öncesinde neler yaşandığına dair bilgiler vermemektedir. Hudeybiye umresine işaret eden tek rivayeti Hz. Peygamber'in üç umre yaptığı ve bu umreleri de zilkade ayında yaptığı bilgisidir.[439] Ayrıca Enes b. Mâlik ve İbn Abbas Hz. Peygamber'in dört umre yaptığını, veda haccıyla beraber yaptığı umre haricindeki diğer umreleri zilkade ayında yaptığını ifade etmişlerdir.[440] Buradan hareketle Şa'bî'nin kastettiği umreler Hudeybiye umresi, kaza umresi ve Ci'râne umresi olmalıdır. Ayrıca Şa'bî, ilk Muhacirlerin Rıdvân biatına katılanlar olduğunu da zikretmektedir.[441]

Şa'bî, rıdvân biatında Hz. Peygamber'e ilk biat eden kişinin Ebû Sinân el-Esedî olduğunu ifade etmektedir.[442] Rivayete göre Hz. Peygamber ağacın altında biat için çağırdığında ona ilk giden Ebû Sinân el-Esedî olmuştur. Hz. Peygamber'e biat etmek istediğini söylemiş, o da "*Neye göre bana biat ediyorsun"* demiş Ebû Sinân

[438] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2/553; İbn Sa'd, *et-Tabakât,* 2001, 5/6.
[439] İbn Sa'd, *et-Tabakât,* 2001, 2/155.
[440] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1990, 2/129; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer İbn Kesîr, *es-Sîretü'n-Nebevîyye*, thk. Mustafa Abdulvahid (Beyrût: Dâru'l-Maʿrife, 1976), 3/312.
[441] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2015, 20/165; İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, 1/266; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, 5/44; İbn Kuteybe, *el-Maʿârif,* 572.
[442] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/316; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf,* 11/194.

el-Esedî de "*kalbindekine göre*" diye karşılık vermiştir. Sonra bir başkası gelmiş Ebû Sinân'ın sana biat ettiği üzere biat ediyorum demiş ve böylece insanların tamamı biat etmiştir. Daha sonra Ebû Süfyân bu rıdvân biatıdır demiş ve "*Andolsun ki o ağacın altında sana biat ederlerken Allah, o müminlerden razı olmuştur…"*[443] âyetini okumuştur.[444] İbn Sa'd, Ebû Sinân el-Esedî'nin ilk biat eden kişi olup olmadığını Vâkıdî'ye sormuş o da *"Bu bir yanılgıdır. Ebû Sinân el-Esedî Hudeybiye'den önce Benî Kurayza kuşatmasında öldürülmüştür. Hudeybiye günü Hz. Peygamber'e ilk biat eden kişi Sinân b. Sinân el-Esedî'dir"* diye karşılık vermiştir.[445] Şa'bî, fetih suresinin ilk âyetinin Hudeybiye antlaşmasından sonra indiğini ifade etmiş ancak âyette kastedilen fethin hangi fetih olduğuna dair bir yorum yapmamıştır.[446]

Şa'bî'nin anlatımına göre Hz. Peygamber, kaza umresi için Mekke'ye gitmiş ve orada üç gün kalmıştır. Sonra Huveytıb b. Abdül'uzzâ gelerek Mekke'de kalma süresinin bittiğini ve beldeden çıkması gerektiğini söylemiştir. Aşere-i mübeşşereden Saîd b. Zeyd bu sözü duyunca, Mekke'nin Hz. Peygamber'in babalarının beldesi olduğunu söylemiştir. Huveytıb çıkması için ısrarcı olunca Hz. Peygamber âzatlı kölesi Ebû Râfi''i orada bırakarak Meymûne'yi kendisine getirmesini söylemiş ve Mekke'den çıkmıştır. Nihayet Ebû Râfi' Meymûne'yi dişi bir deveye bindirerek Mekke'den birkaç mil uzaklıktaki Serif'e getirmiş ve Hz. Peygamber orada Meymûne ile zifafa girmiştir.[447] Ayrıca Şa'bî, Hz. Peygamber'in Meymûne ile ihramlıyken evlendiğini de ifade etmektedir.[448]

4.10. Kisrâ'ya İslâm'a Davet Mektubunun Gönderilmesi

Şa'bî'nin rivayetine göre Hz. Peygamber, İran Kisrâsı II. Perviz b. Hürmüz'e bir mektup yazmış, mektup Kisrâ'ya ulaşınca Kisrâ mektubu yırtmıştır. Sonra Kisrâ, Sâsânîler'in San'a valisi Bâzân'a (ö. 10/632) bir mektup yazmış ve Hz. Peygamber'i kastederek ona kavminin dinine dönmesini emredecek bir kişi gönder demiştir. Eğer kavminin dinine dönmeyi reddederse onunla savaşın diye eklemiştir. Şa'bî rivayetin

[443] Feth 48/18.
[444] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2015, 20/138, 21/188; Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, 5/44.
[445] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 2/96.
[446] Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî Abdürrezzâk, *Tefsîru Abdurrezzâk*, thk. Mahmûd Muhammed Abduh (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999), 3/210; Taberî, *Câmiʿü'l-Beyân*, 21/244.
[447] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/445-446.
[448] İbn İshâk, *es-Sîre*, 267; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 10/132.

devamında Bâzân'ın Hz. Peygamber'e gitmek için Yemen'den yola çıktığını ve peygamberlik iddiasında bulunan Esved el-Ansî (ö. 11/632) tarafından öldürüldüğünü ifade etmektedir.[449]

Konuyla alakalı Şa'bî'nin belirtmediği ve farklılık arz eden durumlar söz konusudur. Kisrâ Hz. Peygamber'in mektubunu onu küçümseyerek yırtmıştır. Sonra Bâzân'a mektup yazarak iki kişiyi Hz. Peygamber'e göndermesini ve onu kendisine getirilmesini emretmiştir. Bâzân, iki kişiyi göndermiş ve Hz. Peygamber onlara Kisrâ'nın oğlu tarafından öldürüldüğünü haber vermiştir. Daha sonra o iki kişi Bâzân'a dönmüş ve durumu haber vermiştir. Bâzân bu bilginin doğru olduğunu anlayınca Müslüman olmuş ve Hz. Peygamber tarafından vali olarak görevde bırakılmıştır.[450] Onun vefatından sonra da oğlu Şehr b. Bâzân valilik görevine gelmiştir. Şehr b. Bâzân'ı ise Esved el-Ansî öldürmüştür.[451]

Şa'bî'nin rivayetiyle diğer rivayetler arasında Kisrâ'nın Bâzân'a yazdığı mektuptaki emir hakkında farklılık bulunmaktadır. Şa'bî'nin rivayetinde Bâzân'ın Müslüman olduğuna dair bilgi yer almazken diğer rivayetlerde Müslüman olup vali olarak kalmaya devam ettiği belirtilmektedir. Şa'bî, Bâzân'ın Esved el-Ansî tarafından öldürüldüğü bilgisini verirken başka rivayetler Esved el-Ansî'nin Bâzân'ın oğlunu öldürdüğünü ifade etmektedir. Şa'bî bu konuda tek kalmıştır.

4.11. Hayber'in Fethi

Hudeybiye Antlaşması'yla Mekke'den gelebilecek olası tehditlere karşı önlem alan Hz. Peygamber, Medine'den sürülen Benî Nadîr Yahudilerinin yerleştiği Hayber'e yönelmeye karar vermiştir. Şa'bî Hayber'in fethine dair doğrudan bilgi vermemekle beraber Hayber ile bağlantılı konular hakkında bilgiler vermiştir. Mesela Şa'bî'nin rivayetine göre Hz. Peygamber Hayber gazvesinde, ehlî eşeklerin etinin çiğinin de pişmişinin de yenmesini yasaklamıştır.[452] Diğer rivayete göre Hz. Peygamber, Hayber günü insanlara ekmek, pilav ve kızartma vermiştir. Onlar

[449] Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, 5/206.
[450] Taberî, *Târîh*, 2/655-656.
[451] Ebü'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed el-Cezerî İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târîh*, thk. Umar Abdusselâm Tedmurî (Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1997), 2/196-197.
[452] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/3088; Buhârî, *es-Sahîh*, 2001, 5/136.

bunların dışında başka bir şey yememişlerdir.[453] Başka bir rivayete göre ise Hz. Peygamber Hayber günü ganimetten safî hissesi[454] olarak Safiyye bt. Huyey'i aldığı ve onunla nikahlanmak istediği bildirilmektedir.[455]

Şa'bî'nin Hayber ile alakalı naklettiği bilgilerden birisi de Ca'fer b. Ebû Tâlib'in Medine'ye gelişidir. Hayber'in fethinden sonra Hz. Peygamber Medine'ye dönmüş ve orada Habeşistan'dan gelen Ca'fer b. Ebû Tâlib ile karşılaşmıştır. Hz. Peygamber Ca'fer b. Ebû Tâlib'e sarılıp alnından öpmüş ardından "*Beni en çok sevindirecek olan Hayber'in fethi mi yoksa Ca'fer'in gelişi mi bilmiyorum!"* sözünü söylemiştir.[456] Kocası Ca'fer b. Ebû Tâlib ile beraber Habeşistan'a hicret eden ve Medine'ye kocasıyla beraber dönen Esmâ bt. Umeys, bazı muhacirlerin ve Hz. Ömer'in, kendilerine ilk hicret edenlerden olmadıkları için fazilet olarak ilk hicret edenlerden aşağıda olduklarını ifade edenlerden yakınmıştır. O, bu ifadeleri kullanan Hz. Ömer'e "*Yemin olsun ki, doğru söyledin. Siz Resûlullah ile beraberdiniz. O, açlarınızı doyurur, cahillerinize öğretirdi. Biz ise uzaklaştırılan ve kovulan kimseler idik. Vallahi, Resûlullah'a gideceğim ve bunu ona anlatacağım"*[457] demiştir. Daha sonra bu olayı Hz. Peygamber'e anlatmış o da diğerleri için tek hicret olduğunu Habeşistan'a hicret edip sonra Medine'ye gelenler için ise iki hicret olduğunu söylemiştir.[458]

Şa'bî, Hayber arazisinin oranın yerlisine bırakılması hususunda da bilgi vermektedir. Rivayete göre Hz. Peygamber Hayber'i, mahsulün yarısını almaları ve kuru hurmanın Müslümanlara yetecek şekilde korunması üzerine oranın yerlisine bırakmıştır. Ayrıca hurmanın odununu ve olgunlaşmamış hurmayı da onlara bırakmıştır. Hz. Peygamber, hurmaların olgunlaşma zamanı gelince orada süt emmiş olan Abdullah b. Revâha'yı mahsulün taksimi için Hayber'e göndermiştir. Onlar Abdullah b. Revâha'yı görünce sevinmişler ve Hz. Peygamber ve diğerlerinin nasıl

---

[453] Taberî, *Târîh*, 3/357.
[454] Hz. Peygamber'in ganimetten seçerek aldığı özel pay anlamında bir terimdir. Bkz. Mehmet Boynukalın, "Safî" (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 2008), 35/469-470.
[455] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2015, 18/427.
[456] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/359; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1990, 4/26; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2015, 18/102; İbn Ebû Hayseme, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 4/18; Ebû Ya'lâ el-Mevsılî, *el-Müsned*, 2017, 2/384.
[457] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 10/266.
[458] İbn İshâk, *es-Sîre*, 222; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 10/266.

olduğunu sormuşlardır. Abdullah "*Resûlullah benim kendi canımdan bana daha sevimlidir. Siz ise bana maymun ve domuzdan daha iticisiniz*" diye karşılık vermiştir. Bunun üzerine onlar Abdullah'a bu düşünceyle nasıl âdil davranacağını sormuşlar, Abdullah ise "*Resûlullah'a olan sevgim size zulmetmeme sevk etmez. Aynı şekilde sizi sevmemem de size adaletli davranmamamı gerektirmez*" demiştir. Sonra Abdullah hurmaları gezmiş ve "S*ize şu kadarını tartayım, odunlar ve olgunlaşmamış hurmalar ise bize kalsın*" demiştir. Onlar bu duruma çok sevinmişler ve aldıkları hurmanın tahmin ettiklerinden ne az ne de fazla olduğunu belirtmişlerdir.[459] Şa'bî'nin başka rivayetinde Abdullah'ın hurmaları iki hisseye böldüğünü ve halkı iki hisseden birini seçme konusunda serbest bıraktığı ifade edilmiştir. Sonra bu iki hisse ölçülünce ikisi de eşit çıkmıştır.[460] Rivayetlerin farklı tariklerinde Abdullah'ın bu taksiminden sonra Hayber halkının "*Gökler ve yer, bu adaletle kâimdir*" dediği de nakledilmektedir.[461]

4.12. Mûte Savaşı (8/629)

Bu savaş, Hz. Peygamber'in Busrâ valisine gönderdiği elçi Hâris b. Umeyr'in şehit edilmesi üzerine gerçekleşmiştir. Hz. Peygamber'in atadığı üç komutan, Zeyd b. Hârise, Ca'fer b. Ebû Tâlib ve Abdullah b. Revâha, şehit düşünce, Müslümanlar tarafından lider olarak seçilen Hâlid b. Velîd, ordunun düzenini sağlamıştır.[462] Şa'bî Mûte savaşıyla alakalı doğrudan bir bilgi vermemiştir. Bu konuda verdiği iki bilginin birisi Hâlid'e verilen lakap ve Ca'fer b. Ebû Tâlib'in vefatıyla alakalıdır. Şa'bî'nin rivayetine göre Hâlid b. Velîd Hz. Peygamber'e, insanların kendisine ağırına gidecek sözler söylediğini ve onun da o sözleri sahiplerine aynen iade ettiğini söylemiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "*Hâlid'i rahatsız etmeyin! Zira o, Allah'ın, düşmanlarının üzerine çektiği bir kılıcıdır"* demiştir.[463] İbn Sa'd'da geçen bir rivayete göre Mûte savaşında Hâlid b. Velîd sancağı alınca Hz. Peygamber "*Allah'ım o senin kılıçlarından bir kılıçtır. Ona yardım eyle*" demiştir. Bunun üzerine Hâlid *"Seyfullah*" diye isimlendirilmiştir.[464] Burada da görüldüğü üzere Hâlid'e verilen bu

[459] İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, 1/114.
[460] Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 2/147.
[461] Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 36.
[462] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 2/119.
[463] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 5/30.
[464] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 5/28.

isim Mûte savaşında gerçekleşmiştir. Şa'bî, Ca'fer b. Ebû Tâlib'in Mûte savaşında Belkâ denilen bir bölgede vefat ettiğini ifade etmektedir. Ca'fer vefat ettikten sonra Hz. Peygamber onun hanımına haber göndererek Ca'fer'in oğullarının yanına gönderilmesini istemiştir. Onlar gelince "*Allah'ım! Ca'fer sana, en güzel şekilde gelmiştir. Sen onun zürriyetinden onun yerini doldur!"* diye dua etmiştir.[465]

4.13. Zâtüsselâsil Seriyyesi (8/629)

Hz. Peygamber'in bazı Arap kabileleri üzerine gönderdiği Zâtüsselâsil seriyyesiyle alakalı Şa'bî'nin naklettiği tek rivayet bulunmaktadır. Bu rivayete göre Hz. Peygamber, Zâtüsselâsil seriyyesinin ordusunu muhacirlerin başına Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ı, bedevilerin başına Amr b. Âs'ı görevlendirerek göndermiştir. Bu iki komutana birbirlerine itaat etmelerini ve ayrılığa düşmemelerini söylemiştir. Ordu Bekir b. Vâil kabilesine saldırmak üzere gönderilmişken Amr, Kudâa kabilesi üzerine saldırmıştır. Amr'ın bu hareketinden rahatsız olan Mugîre b. Şu'be, Ebû Ubeyde'ye gelerek "*Resûlullah seni bize komutan olarak atadı. Ancak falanın oğlu üzerine vazife olmadığı halde kavmin işini eline aldı*" demiştir. Bunun üzerine Ebû Ubeyde, "*Amr, Resûlullah'a karşı gelse de ben Resûlullah'ın birbirinize itaat edin emrine uyacağım*" demiştir.[466]

Şa'bî'nin rivayetine benzer bir rivayet Zührî tarafından aktarılmaktadır. Zührî Hz. Peygamber'in orduyu iki gruba ayırdığını ve birinin başına Amr b. Âs'ı, diğerinin başına Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ı tayin ettiğini bildirmiştir. Ebû Ubeyde'nin birliğine Hz. Ebû Bekir ve Hz. Ömer de bulunmaktadır. Ordu tam yola çıkıyorken Hz. Peygamber iki komutanı yanına çağırmış ve birbirlerine isyan etmemeleri gerektiğini söylemiştir. Ordu Medine'den ayrılınca Ebû Ubeyde Amr'ın yanına gelerek "*Ya sen bana itaat et ya da ben sana*" demiştir. Amr da kendisine itaat edilmesini istemiş, Ebû Ubeyde de itaat etmiştir. Hz. Ömer bu durumdan oldukça rahatsız olmuş ve bu durumu Ebû Ubeyde'ye sormuştur. Ebû Ubeyde, Hz. Peygamber'in kendilerine birbirinize itaatsizlik etmeyin dediğini ve Amr'a itaat etmezse Hz. Peygamber'in emrine karşı gelmekten korktuğunu ifade etmiştir.[467]

---

[465] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 4/36; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2015, 21/82, 88.
[466] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/1762.
[467] Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 5/92-93.

İki rivayete de bakıldığında ortak noktalar Amr b. Âs'ın komutanlık yapmak istemesi ve bazı sahâbîlerin bundan rahatsızlık duymasıdır. Hz. Peygamber'in henüz yeni Müslüman olmuş birisini[468] ordunun başına geçirmesi de dikkat çekici bir durumdur. Bu durum bazı sahâbileri rahatsız etmiş olabilir. Ancak Hz. Peygamber, Amr'ın siyasi zekasından ve komutanlık kabiliyetinden yararlanmak istemiş olabilir. Nitekim onun ordu içindeki liderlik vasfı yukarıda zikredilen rivayetlerden de anlaşılmaktadır. Her iki rivayette de Ebû Ubeyde'nin şikâyet edene aynı cevabı vermesine bakılırsa bu kişinin kimliğinde ihtilaf olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre Şa'bî'nin rivayetinde durumdan rahatsız olan Mugîre b. Şu'be, Zührî'nin rivayetinde ise Hz. Ömer'dir. Bununla beraber Hz. Ömer ve Mugîre b. Şu'be ayrı ayrı şikayet etmesi de muhtemeldir.

4.14. Mekke'nin Fethi (8/630)

Hudeybiye Antlaşmasının ihlal edilmesi ve ihlalin giderilmesi için gösterilen çabaların sonuçsuz kalması, Hz. Peygamber'in 8/630 tarihinde Mekke'nin fethi için askeri hazırlıklara başlamasına yol açmıştır. Bu vesileyle Hz. Peygamber bir ordu toplamış ve bu orduyu dört kola ayırmıştır. Şa'bî, bu kolların başına atanan komutanlardan iki tanesi hakkında bilgi vermektedir. Rivayete göre Ensâr'ın bayrağı Sa'd b. Ubâde'nin elindedir. Ancak o fetihle alakalı "*Bugün harb günüdür… Bugün haramların helal olduğu gündür…"* sözlerini söylemiştir. Bu sözler Hz. Peygamber'e gidince Hz. Peygamber, sözü duyanlara sormuş ve emin olduktan sonra Sa'd'ın oğlu Kays'ı yanına çağırmıştır. Kays b. Sa'd geldikten sonra ona sancağı babasından almasını söylemiştir. Bunun üzerine Kays babasının yanına gitmiş sancağı istemiştir. Ancak babası sancağı vermek istememiş, sadece Resûlullah emrederse sancağı veririm demiştir. Kays da Resûlullah'ın emrettiğini söylemiş ve sancağı babasından alıp Ensâr'ın lideri olmuştur.[469] Şa'bî'nin ifadelerinden de anlaşılacağı üzere Sa'd b. Ubâde'nin intikam içeren sözleri Hz. Peygamber'i rahatsız etmiştir. Zira Hz. Peygamber, fetih günü mümkün olduğunca kan dökülmemesini istemiştir. Sa'd'ın bu hırsının onu kan dökme konusunda tetikleyeceği için görevden azletmiş olabilir. Nitekim başka rivayetlerde Sa'd'ın bu davranışı için Hz.

[468] Mekke'nin fethinden hemen önce Müslüman olmuştur. Bkz. İbn Asâkir, *Tarîhu Dimeşk*, 38/380.
[469] Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, 5/199.

Peygamber şu sözleri söylemiştir: "*Bugün merhamet günüdür. Bugün Allah'ın Kureyş'i aziz kıldığı gündür.*"[470] Hz. Peygamber bu sözlerle savaş istemeyip barış istediğini hatırlatmıştır.

Şa'bî, ordunun sağ koluna komutan olarak atanan Hâlid b. Velîd'in Mekke şehrine girişiyle alakalı bilgi vermektedir. Rivayete göre Kureyş'ten bir adam Hz. Peygamber'e gelerek Hâlid'in önüne geleni öldürdüğünü söylemiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber Ensâr'dan bir adamı çağırıp, Hâlid'e gitmesini ve kimseyi öldürmemesi gerektiğini söylemesini emretmiştir. Adam Hâlid'e gitmiş ve Hz. Peygamber'in ona önüne geleni öldür dediğini bildirmiştir. Hâlid de önüne geleni öldürmüş ve öldürdüğü kişi sayısı 70'e ulaşmıştır. Kureyş'ten bir adam tekrar Hz. Peygamber'e gelerek Kureyş'i helak ettiğini sağ adam bırakmadığını söylemiştir. Hz. Peygamber Hâlid'i çağırmış ve ona kimseyi öldürmemesi için haber gönderdiğini ama onun öldürmeye devam ettiğini söylemiştir. Hâlid ise kendisine gelen haberin tam tersine öldürmesi gerektiği yönünde olduğunu söylemiştir. Sonra Hz. Peygamber haberi gönderdiği adamı çağırıp ona Hâlid'in kimseyi öldürmemesi gerektiğini söyleyip söylemediğini sormuştur. Adam da söylediğini bildirmiştir. Ancak görünene göre adam emri yanlış anlamıştır. Daha sonra Hz. Peygamber Hâlid'e bizzat kendisi söyleyerek kimseyi öldürmemesini istemiştir.[471] Ayrıca Şa'bî'nin başka rivayetlerinde Hz. Peygamber'in fetih günü artık Mekke'nin kıyamet gününe kadar saldırıya uğramayacağını ve bir Kureyşli'nin kıyamete kadar hapsedilerek öldürülmeyeceğini bildirdiği ifade edilmiştir.[472]

Şa'bî Mekke'nin fethi sonrası kadınların biatı hakkında şu bilgileri nakletmektedir; Kadınlar, Hz. Peygamber'e biat etmek üzere toplanmışlardı. Hz. Peygamber, onlara dönerek şöyle dedi: "*Sizler, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak üzere söz vereceksiniz.*" Hind hemen "*Kabul ediyoruz*" dedi. Hz. Peygamber devam etti: "*Hırsızlık yapmayacaksınız*!" Hind bu sefer şunu söyledi: "*Ben Ebû Süfyân'ın malından ondan habersiz almaktayım*." Tam o sırada Ebû Süfyân araya girdi ve "*Benim malımdan aldığın sana helaldir*" dedi. Hz. Peygamber bir sonraki şartı

[470] Vâkıdî, *el-Meğâzî*, 2/822.
[471] Fâkihî, *Ahbâru Mekke*, 5/200.
[472] Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 4/504; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 2/135; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2015, 21/50; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 5/2870, 2876.

belirtti ve "*Zina etmeyeceksiniz*" dedi. Hind sordu: "*Hür kadın zina eder mi?*" Hz. Peygamber devam etti: "*Çocuklarınızı öldürmeyeceksiniz*." Hind ise "*Onları sen öldürdün*" dedi.[473] Şa'bî başka rivayetinde Hz. Peygamber'in kadınlardan biat alırken elinde bir bez parçasının olduğunu ve onlara "*Ey Peygamber! İnanmış kadınlar, Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamak, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek üzere biat etmek için geldiklerinde…"*[474] âyetini okuduğunu bildirmiştir. Bundan sonra Hind'in geldiğini ifade etmiş ve aralarında yukarıdaki konuşmaya benzer bir konuşma geçmiştir.[475] Ayrıca başka bir rivayetinde ise Hz. Peygamber'in elindeki kumaşın katar malı bir kumaş olduğunu ve âlimlerin bu uygulamayı esas alarak kadınlarla musâfaha yapmadığını ifade etmiştir.[476] Bu konuyla alakalı Şa'bî'nin naklettiği rivayetlerin ana teması Hind'in Müslüman oluşuyla alakalıdır.

4.15. Îlâ Hadisesi

Eşlerinin maddi taleplerinden ötürü üzüntü duyan Hz. Peygamber 9/630 tarihinde onlardan bir ay uzak kalmıştır.[477] Bunun üzerine Ahzâb suresinin 28-29. âyetlerinde Hz. Peygamber'in eşleri dünya hayatının refahını tercih edip boşanmak ve Hz. Peygamber ile ahiret yurdunu tercih etmek arasında serbest bırakılmışlardır. Bu bağlamda Şa'bî'nin naklettiği rivayetler de bulunmaktadır. Mesrûk aracılığıyla Hz. Âişe'den nakledilen rivayetlerde Hz. Peygamber'in hanımlarını serbest bıraktığı, hanımlarının da Hz. Peygamber'i tercih ettiği bildirilmektedir. Ayrıca bu serbest bırakmanın boşama olmadığı da belirtilmiştir.[478] Şa'bî'nin naklettiği rivayetlerde hanımların ne konuda serbest bırakıldığı zikredilmemiştir. Şa'bî bu olayı çağdaşı Katâde b. Diâme'ye (ö. 117/735) sormuş, o da dünya ve ahireti seçme konusunda serbest bıraktığını, hanımlarının ise boşanmayı seçmediğini ifade etmiştir.[479] Yukarıda görüldüğü üzere Şa'bî'nin bilmediği bazı konuları araştırdığı da anlaşılmaktadır.

---

[473] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 10/9.
[474] Mümtehine 60/12.
[475] Saîd b. Mansûr, *es-Sünen*, 8/75.
[476] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 10/5.
[477] Hamdi Döndüren, "îlâ" (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 2000), 22/61-62.
[478] Müslim, *es-Sahîh*, 4/120; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/427.
[479] Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Sellâm, *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*, thk. Hind Şelebî (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 2/713.

4.16. Ri‘ye es-Sühaymî’ye İslam’a Davet Mektubu Gönderilmesi ve Kuratâ Seriyyesi

Şa‘bî, bu konu hakkında detaylı bir rivayet nakletmektedir. Rivayete göre Hz. Peygamber kırmızı bir deri parçasında yazılı davet mektubunu Ri‘ye es-Sühaymî’ye göndermiştir. Ancak o gelen bu mektubu delik olan kovasına yama yapmıştır. Bunun üzerine Hz. Peygamber ona bir seriyye göndermiştir. Bozguna uğrayan ve malları alınan Ri‘ye es-Sühaymî, çıplak bir şekilde kaçarak Benî Hilâl’den birisiyle evli Müslüman kızına sığınmıştır. Kızı ona giyecek bir şeyler vermiş ve durumu anlatmasını istemiştir. Ri‘ye es-Sühaymî de başına çok iş geldiğini malını mülkünü ve ailesini kaybettiğini söylemiştir. Sonra kadının kocası gelmiş, durumu ona da anlattıktan sonra vakit kaybetmeden Hz. Peygamber’in yanına gitmek istediğini söylemiştir. Daha sonra yola çıkmış ve Medine’ye ulaşmıştır. Hz. Peygamber sabah namazını kıldırdıktan sonra onun yanına gelmiş ve biat ederek Müslüman olmuştur. Müslüman olduktan sonra Hz. Peygamber’e malına ve ailesine ne olduğunu sormuş, Hz. Peygamber de malının taksim edildiğini söyleyip ailesini ona geri vermiştir.[480]

4.17. Kinâne Heyeti

Şa‘bî’nin rivayetine göre Kinâne kabilesinden Vâsile b. el-Eska‘ el-Leysî (ö. 85/704 [?]) Hz. Peygamber’in yanına gitmek üzere yola çıkmıştır. Hz. Peygamber’in Tebük gazvesi için hazırlık yaptığı sırada Medine’ye varmıştır. Hz. Peygamber ile birlikte sabah namazını kıldıktan sonra Hz. Peygamber ona kim olduğunu ve neden geldiğini sormuştur. Vâsile, nesebinden bahsedip Allah’a ve Resulüne iman etmek için geldiğini ifade etmiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber sevdiği şeyleri yapmak ve sevmediği şeylerden kaçınmak üzere biat etmesini istemiştir. Vâsile, biat ederek Müslüman olmuş ve ailesine dönüp Müslüman olduğunu haber vermiştir. Babası bu duruma çok kızmış ve onunla konuşmayacağını söylemiştir. Şa‘bî’nin rivayetinin aksine Vâsile’nin babasının Müslüman olduğu ve Vâsile’ye hayır duada bulunduğu da nakledilmektedir.[481] Vâsile’yi duyan kız kardeşi Müslüman olmuş ve abisini Tebük seferi için hazırlamıştır. Vâsile Tebük için yola çıkmış ancak Hz. Peygamber’in sefere çıktığı bilgisini almıştır. Bunun üzerine etraftakilere kendisini

[480] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2015, 20/416; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 8/669; İbn Ebû Hayseme, *et-Târîhu’l-Kebîr*, 1/229.
[481] İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe*, 1/120.

Hz. Peygamber'e yetiştirecek olana ganimetten alacağı payını vereceğini söylemiştir. Kâ'b b. Ucre bu teklifi kabul etmiş ve onu devesiyle Hz. Peygamber'e yetiştirmiştir. Böylece Vâsile Tebük gazvesinde bulunmuş ve ganimetten aldığı payı Kâ'b b. Ucre'ye vermiştir. Ancak Kâ'b, bu payı Vâsile'ye geri vermiş ve "*Ben seni Allah rızası için bindirdim*" demiştir.[482]

4.18. Tebük Gazvesi (9/630)

9/630 tarihinde Hz. Peygamber'in Bizanslılara karşı zorlu koşullarda düzenlediği Tebük gazvesiyle alakalı Şa'bî'nin aktardığı rivayetler, Tebük gazvesiyle bağlantılı rivayetler olup bizzat savaşı anlatan rivayetler değildir. Mesela rivayete göre Hz. Peygamber Tebük gazvesine giderken insanlara imamlık yapması için İbn Ümmü Mektûm'u yerine bırakmıştır.[483] Bir başka rivayetinde Tebük gazvesinde Hz. Peygamber'e bir peynir getirildiğini ve bu peyniri Farslıların yaptığını söylemiştir. Oradaki insanların, peynirin içinde ölü eti olabileceği endişesiyle yemek istememeleri üzerine Hz. Peygamber'in "*Bismillah deyin ve yiyin*" dediğini ifade etmiştir.[484] Ayrıca başka rivayetinde Hz. Peygamber'in bir bıçak istediği ve bu peyniri besmele çekerek kestiği zikredilmiştir.[485]

4.19. Hemdân Heyeti

Şa'bî, Yemen'de ikamet eden Kahtânîler'e mensup bir kabile olan Hemdân kabilesinin Müslüman olmasına dair uzun bir rivayet nakletmektedir. Hocası Âmir b. Şehr'den naklettiği rivayete göre Hemdânlılar Habeşlilerden korunmak için el-Hakl dağına sığınmışlar ve İranlılar oraya gelinceye kadar orada yaşamışlardır. Hemdânlılar Habeşlilerle savaşmaktan bıkmışlar ve bir çıkış yolu aramışlardır. Bunun üzerine Hemdân kabilesi, Âmir b. Şehr'e "*Ey Âmir b. Şehr! Sen krallarla oturup kalkmış bir adamsın. Bu Peygamber'in yanına git ve bize iyi haberler getir. Eğer ondan razı olarak geri dönersen, biz de razı oluruz. Eğer hoşlanmadığın bir şeyle geri dönersen, biz de hoşlanmayız"* demiştir. Böylece Âmir Hz. Peygamber'in yanına gitmiştir. O, oradayken Hz. Peygamber'in yanına bir grup gelmiş ve Hz. Peygamber onlara "*Allah'tan korkmanızı ve Kureyş'in sözünü dinlemenizi, fakat*

[482] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 1/263.
[483] Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 2/410; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 4/191.
[484] Abdürrezzâk b. Hemmâm, *el-Musannef*, 4/276; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 13/415.
[485] Ebû Dâvûd, *es-Sünen*, 6/112.

yaptıklarını yapmamanızı tavsiye ederim" demiştir. Bu sözler Âmir'in hoşuna gitmiştir. Sonra memleketine dönmüş ve kavmiyle beraber Müslüman olmuştur.[486]

Hemdânlıların Müslüman olmasıyla alakalı rivayetler Mekke dönemine kadar dayanmaktadır. İbn Sa'd'ın aktardığına göre Kays b. Mâlik el-Hemdânî, Mekke döneminde Hz. Peygamber'e gelip Müslüman olmuştur. Sonra kavmine dönüp onların da Müslüman olmasını sağlamıştır. Bu durumu Hz. Peygamber'e haber vermiş, Hz. Peygamber de oldukça memnun olmuştur.[487] Başka bir rivayette heyetler yılında Hz. Peygamber, yanından geçen Abdullah b. Kays el-Hemdânî adında bir adama kavminde sözünün geçip geçmediğini sormuştur. Adam geçtiğini söyleyince Hz. Peygamber İslâm'ı anlatmıştır. Bunun üzerine adam Müslüman olmuş ve kavmine doğru yola çıkmıştır. Ancak kavmine varamadan yolda öldürülmüştür.[488]

4.20. Abdullah b. Übey'in Vefatı

Şa'bî, Abdullah b. Übey'in hastalığı ağırlaşınca Müslüman olan oğlunun Hz. Peygamber'e gelip babasını kefenlemesini ve namazını kıldırmasını istediğini nakletmiştir. Hz. Peygamber de oraya gitmiş ve gömleğiyle Abdullah'ı kefenleyip namazını kıldırmıştır. Oradakiler şaşkınlıkla "*Abdullah'ın namazını kıldıracak mısın?"* diye sormuşlar, Hz. Peygamber de "…*onlar için yetmiş kez af dilesen de Allah onları asla affetmeyecek*…"[489] âyetini okumuş ve onun için yetmiş kez af dileyeceğim demiştir.[490] Şa'bî'nin başka bir rivayetinde Hz. Peygamber'e namaz kıldırması konusunda karşı çıkan kişinin Hz. Ömer olduğu ifade edilmektedir. Rivayete göre Hz. Ömer, Hz. Peygamber Abdullah'ın namazını kıldırmak isteyince kıyafetinden tutmuş ve ona "*Rabbin sana şöyle emretmedi mi?"* diyerek Tevbe suresinin 80. âyetini okumuştur. Bunun üzerine Hz. Peygamber, namazı kıldırıp kıldırmama konusunda serbest bırakıldığını ifade etmiştir.[491] Şa'bî'nin bir başka rivayetinde de Abdullah'ın namazının Hz. Peygamber tarafından kıldırıldığı ve bunun üzerine "*Onlardan ölmüş olan hiçbirine asla namaz kılma; onun kabri*

[486] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 6/308, 8/151.
[487] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 1/293.
[488] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 1/294.
[489] Tevbe 9/80.
[490] İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, 1/214.
[491] İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, 1/215.

başında da durma!"[492] âyetinin nazil olduğu ifade edilmiştir.[493] Ayrıca bu rivayetlerde, Abdullah'ın oğlunun adının Hubâb olduğu ancak manasının şeytan olmasından dolayı Hz. Peygamber tarafından değiştirilip Abdullah yapıldığı da ifade edilmektedir.[494]

Abdullah b. Übey'in cenaze namazının kılındığına dair Şa'bî'nin rivayetleri dışında bir çok rivayet bulunmaktadır.[495] Bu rivayetlerden anlaşıldığına göre Abdullah b. Übey'in münafık olduğu bilinmesine rağmen, Hz. Peygamber onun cenazesini kefenleyip namazını kıldırmıştır. Ancak Hz. Peygamber'in bu davranışı, hoş karşılanmamış ve bir daha hiçbir münafığın cenaze namazının kılınmaması yönünde uyarılmıştır. Cenazenin teçhiz-tekfini ve cenaze namazı, bir kişinin İslâm toplumuna olan aidiyetini vurgular ve ona yapılan son hizmetlerden biridir. Bu açıdan bakıldığında henüz hakkında bir yasak bulunmayan bu konuda Hz. Peygamber'in Abdullah b. Übey'in cenaze işlerini yapması, onun ölümünün ardından toplum içinde huzurun ve barışın sağlanmasına katkıda bulunabilir. Hz. Peygamber'in bu tavrı, İslâm'ın toplumsal barış ve uyumunun korunması için bir çaba olarak görülebilir. Onun bu tavrında etkili olan önemli unsurlardan birisi de Abdullah b. Übey'in oğlunun gelip ricada bulunması olabilir. Zira o Hz. Peygamber ile beraber Bedir, Uhud ve Hendek gibi büyük savaşlara katılmış samimi bir Müslümandır.[496]

4.21. Müslümanların 9/630 Yılındaki Haccı

Mekke'nin İslâm yurdu olmasıyla birlikte hac yapmanın önünde bir engel kalmamıştır. Hz. Peygamber, bir grup Müslümanı hac yapmaları üzere başlarına Hz. Ebû Bekir'i tayin ederek Mekke'ye göndermiştir. Onlar gittikten sonra Tevbe suresinden bir bölüm nâzil olmuş ve Hz. Peygamber bu âyetlerin tebliği için Hz. Ali'yi Mekke'ye göndermiştir. Şa'bî bu konuya dair bir rivayet nakletmektedir. Rivayete göre Ebû Hüreyre, Hz. Ali'nin Tevbe suresini duyurmak için Mekke'ye gittiğinde Hz. Ali'nin yanında olduğunu ifade etmiştir. Onlar oraya gittiklerinde

[492] Tevbe 9/84.
[493] İbn Mâce, *es-Sünen*, 2/173.
[494] İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, 1/214-217.
[495] Yusuf Acar, "Münafıkların Cenaze Namazlarına İlişkin Rivayetlerin Tahlili", *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 22 (2013), 377-388.
[496] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 3/501.

insanlara, Cennet'e müminden başkasının giremeyeceğini, Kâbe'nin çıplak tavaf edilemeyeceğini, Hz. Peygamber ile kimin anlaşması varsa süresi doluncaya kadar anlaşmaya uyulacağını, anlaşma olmayanlara 4 ay süre tanındığını, Allah'ın ve peygamberinin müşriklerden uzak olduğunu ve bu yıldan sonra hiçbir müşrikin Kâbe'yi tavaf edemeyeceğini duyurmuşlardır. Ebû Hüreyre bunları bağırarak anlatmaktan seslerinin kısıldığını da ifade etmiştir.[497] Şa'bî'nin naklettiklerine Hz. Peygamber, şirkin egemen olduğu Mekke'de köklü değişiklikler yaparak orayı İslâm yurdu kılmıştır. Ayrıca Kâbe özelinde yapılan değişiklikler, Müslümanların daha rahat ibadet etmesi açısından önem kazanmıştır. Bu açıdan bakıldığında Vedâ haccı için bir ön hazırlık yapılmıştır denilebilir.

4.22. Necran Heyeti

Şa'bî'nin naklettiğine göre Hristiyan bir kabile olan Necran kabilesinin heyeti Hz. Peygamber'e gelmiş ve Hz. Îsâ hakkında ne düşündüğünü sormuştur. O da *"Allah'ın Meryem'in rahmine attığı kelimesi ve ruhudur"* diye karşılık vermiştir. Onlar bu durumu kabul etmeyince *"Sana bu ilim geldikten sonra seninle bu konuda çekişenlere de ki: Geliniz, sizler ve bizler de dahil olmak üzere, siz kendi çocuklarınızı biz de kendi çocuklarımızı, siz kendi kadınlarınızı, biz de kendi kadınlarımızı çağıralım, sonra da dua edelim de Allah'tan yalancılar üzerine lânet dileyelim"*[498] âyeti nazil olmuştur.[499] Bu lanetleşme konusu Şa'bî'nin başka bir rivayetinde yer almaktadır. Rivayete göre Hz. Peygamber lanetleşmek isteyince Necran heyeti cizye vermeyi kabul etmişlerdir. Bunun üzerine Hz. Peygamber onlar hakkında, lanetleşmeyi kabul etmiş olsalardı beldelerindeki ağaçlardaki kuşların bile lanetleneceğini ifade etmiştir.[500] Bir diğer rivayetinde de Hz. Peygamber'in Necran kabilesine bir mektup yazdığı ve eğer faizle muamelede bulunurlarsa kendilerine zimmetin olmadığını ifade etmiştir.[501]

---

[497] Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 1/271; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 3/1727; İbn Zenceveyh, *el-Emvâl*, 405; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/383; Nesâî, *es-Sünen*, 5/240.
[498] Âl-i İmrân 3/61.
[499] İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, 1/309.
[500] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2015, 21/123.
[501] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2015, 21/124.

4.23. Vedâ Haccı

Vedâ Haccı, Hz. Peygamber'in hayatının son döneminde gerçekleştirdiği önemli bir ibadet olup Müslümanlar için örneklik teşkil eden bir hüviyete sahiptir. Hz. Peygamber, bu hac sırasında birçok önemli dini talimat ve tavsiyeleri Müslümanlara ileterek, yaşamları boyunca uymaları gereken prensipleri hatırlatmıştır. Bu gibi sebeplerle Müslümanlar için büyük bir önemi haizdir. Şa'bî'nin, bu hacla alakalı naklettiği rivayetler hac esnasına dair bazı sahneler sunmaktadır. Mesela bir rivayete göre, aynı zamanda Şa'bî'nin de hocası olan Urve b. Mudarris et-Tâî, Hz. Peygamber Müzdelife vakfesindeyken ona ulaşıp "*Ey Allah'ın Resûlü! Tay'ın iki dağından geldim. Bineğimi bıktırdım, devemi yordum. Üzerinde duraklamadığım hiçbir dağ kalmadı. Benim haccım olmuş mudur?"* demiştir. Hz. Peygamber de "*Kim bizimle burada namaz kılarsa, öncesinde gece veya gündüz Arafat'a gelmişse günahlarından arınmış ve haccı tamamlanmış olur."* demiştir.[502] Şa'bî'nin başka rivayetinde Hz. Peygamber Arafat'ta iken bir bedevi onun elbisesinden tutup bir şeyler istemiştir. Hz. Peygamber de ona istediğini verip göndermiştir. Bu olaydan sonra da dilenmeyi yasaklamıştır.[503] Ayrıca Şa'bî, "*Bugün dininizi kemale erdirdim*"[504] âyetinin Arafat'ta, Hz. İbrahim'in durduğu yerde, şirkin ortadan kalktığı ve Kâbe etrafında çıplak tavafın kalktığı zamanda indirildiğini söylemiştir.[505]

4.24. Hz. Peygamber'in Vefatı

İnsanlık tarihinde eşsiz bir iz bırakan Hz. Peygamber'in vefatı, İslâm coğrafyasında derin bir yankı uyandıran olaydır. Onun vefatı sadece bir insanın hayatının sona ermesi değil, aynı zamanda İslâm'ın bir çağının sonu ve yeni bir dönemin başlangıcıdır. Müslümanlar için derin bir üzüntü ve düşünceye sevk eden bu ayrılık, aynı zamanda İslâm toplumunu yeni bir liderlik arayışına itmiş, İslâm'ın geleceğini belirleyecek olan önemli bir sürecin başlangıcı olmuştur. Hatta bu liderlik arayışı vefatından kısa bir süre önce hastayken başlamıştır. Zira Şa'bî'nin rivayetine göre bir adam, Hz. Peygamber hastayken Hz. Ali'nin yanına gitmiş, ona Hz.

[502] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 6/225; İbn Ebû Hayseme, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 1/393.
[503] Tirmizî, *es-Sünen*, 2/94.
[504] Mâide 5/3.
[505] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 2/169.

Peygamber'in yanına varıp ondan bir halife bırakıp bırakmayacağını öğrenelim demiştir. O anda Hz. Ali adama bir şey söylemiş, adam da bu söz üzerine Hz. Ali'ye biat etmek istemiştir. Ancak Hz. Ali elini vermemiştir.[506] Zührî'nin rivayetine göre bu adam Hz. Peygamber'in amcası Abbas b. Abdülmuttalib'dir. Ona göre Abbas bu konudaki teklifini sunmuş, ancak Hz. Ali bu görevin kendilerine bırakılmaması halinde insanların artık kendilerine teveccüh göstermeyeceği endişesiyle sormaktan geri durmuştur.[507] Şa'bî'nin başka bir rivayetinde Hz. Peygamber hasta iken ona "*Bize halife göster (belirle)*" denildiğini, onun da "*Size Allah'tan başka halife göstermiyorum. Ancak Ebû Bekir namazları kıldırsın*" dediğini ifade etmektedir.[508] Ayrıca Şa'bî, Hz. Âişe'nin *"Eğer Zeyd b. Hârise hayatta olsaydı Rasûlüllah onu halife gösterirdi"* dediğini de nakletmektedir.[509] Bu konuda Hz. Âişe'den nakledilen başka bir rivayette ise Hz. Peygamber eğer halife gösterseydi sırasıyla Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer ve Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ı gösterirdi denilmiştir.[510] Şa'bî'nin rivayetlerinde Şiîlerin Hz. Ali'nin bizzat Hz. Peygamber tarafından halife olarak tayini iddiasını destekleyici içerikler yer almamaktadır. Gadir-i Hum olayı hakkında herhangi bir bilgi vermemesi de bu hususu teyit etmektedir. Diğer taraftan rivayetlerinde Hz. Ali değil de özellikle Hz. Ebû Bekir başta olmak üzere bazı meşhur sahâbîlerin halife tayini hususunda daha öncelikli olduğu izlenimi veya iması bulunduğu söylenebilir.

Kaynaklardaki nakillerden anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber'in kendisinin kısa bir süre sonra vefat edeceğini anlamış; hatta bazı sahâbîler de aynı kanaate varmıştır. Şa'bî'nin buna dair rivayetlerinden bir tanesi Hz. Âişe tarafından aktarılmaktadır. Rivayete göre bir gün Hz. Peygamber, Hz. Fâtıma'nın kulağına bir şeyler söylemiş ve Hz. Fâtıma ağlamıştır. Sonra kulağına başka şeyler söylemiş ve Hz. Fâtıma gülmüştür. Hz. Âişe bu durumu Hz. Fâtıma'ya sormuş ancak Hz. Fâtıma Hz. Peygamber'in sırrını ifşa etmeyeceğini söylemiştir. Ancak Hz. Peygamber vefat ettikten sonra tekrar sormuş ve Hz. Fâtıma, "*Cibrîl her sene bana Kur'ân'ı bir defa arz ederek okurdu. Bu sene ise iki defa okudu. Ben ecelimin artık geldiğini*

[506] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 2/216.
[507] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/654.
[508] Fesevî, *el-Maʿrife ve't-Târîh*, 1/450.
[509] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2015, 21/87.
[510] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 3/165.

düşünüyorum. Senin için ne güzel bir öncüyüm! Ailemden bana en önce kavuşacak kişi sensin" dediğini söyleyip bu sözlerden dolayı ağladığını ifade etmiştir. Ancak "*Bu ümmetin hanımefendisi ya da bütün kadınların efendisi olmaya razı olmaz mısın?"* diye sorunca da gülümsediğini söylemiştir.[511] Yine Şa'bî'nin Hz. Âişe'den nakille aktardığı rivayette Hz. Âişe Hz. Peygamber'in istiğfarı çoğalttığını ve daha önce bu denli çok yapmadığını söylemiştir. Hz. Peygamber de ona "*Rabbim bana, ümmetimde bir işaret göreceğimi haber vermişti. O işareti gördüğüm zaman, kendisine çokca tesbih ve hamd ile istiğfarda bulunmamı emretmişti. Ben o işareti gördüm. Allah'ın yardımı ve zaferi gelip de insanların bölük bölük Allah'ın dinine girdiklerini gördüm."* demiştir.[512] Bu rivayetlerden anlaşıldığı gibi Hz. Peygamber vefat edeceğini anlamıştır. Ancak bunu Müslümanlarla paylaşması, onları bu duruma manevi olarak hazırlamak istediğini gösterir niteliktedir.

Hz. Peygamber'in vefat anına dair Şa'bî'nin naklettiği rivayete göre Hz. Ebû Bekir, Hz. Peygamber vefat edince yanına girip alnını öpmüştür. Ardından *"Kim Muhammed'e kulluk ediyorsa bilsin ki Muhammed ölmüştür. Kim de Allah'a kulluk ediyorsa bilsin ki Allah diridir ve ölmeyecektir"* demiştir.[513] Şa'bî'nin rivayetinden, Hz. Ebû Bekir'in bu sözünün Hz. Peygamber'in yanında mı yoksa dışarıda mı söylendiği tam olarak anlaşılamamaktadır. Ayrıca sözü ne üzerine söylediğini de belirtmemiştir. Belirsizlik, bu konuyla alakalı diğer rivayetlere bakıldığında giderilmektedir. Hz. Ebû Bekir Hz. Peygamber'in yanından çıktıktan sonra mescidde Hz. Ömer'in, Hz. Peygamber'in ölmediğini ifade eden sözlerini duyup bunun üzerine bu konuşmayı yapmıştır.[514]

Şa'bî'nin rivayetlerinde Hz. Peygamber'in cenazesinin yıkanması, kefenlenmesi ve defnedilmesiyle ilgili bilgiler bulmak mümkündür. O, Hz. Peygamber'in yıkanmasıyla ilgilenen dört kişiden bahsetmektedir. Bunlar Hz. Abbas, Hz. Ali, Fazl b. Abbas ve Üsâme b. Zeyd'dir. Hz. Ali onu, Fazl'ın kucağında ve gömleği üzerinde iken yıkamış, Üsâme de onlara yardımcı olmuştur.[515] Sonra kalın

[511] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 10/27; İbn Ebû Hayseme, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 4/41.
[512] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 2/173; Müslim, *es-Sahîh*, 2/225.
[513] Buhârî, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 1/201.
[514] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 2/233.
[515] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1990, 2/200, 211-212; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/571.

Yemen işi bir izar[516], gömlek ve lifâfeden[517] oluşmak üzere üç parçadan oluşan kefenle kefenlenmiştir.[518] Şa'bî, Hz. Peygamber'i defnetmek için kabre dört kişinin girdiğini bunların da Hz. Ali, Fazl, Üsâme ve Abdurrahman b. Avf olduğunu ifade etmektedir.[519] Ancak Vâkıdî ona bu konuda karşı çıkmış ve Abdurrahman'ın yerine Hz. Peygamber'in azatlısı Şukrân'ın kabre girdiğinin daha doğru olduğunu söylemiştir.[520] Hz. Peygamber kabre koyulduktan sonra Hz. Ali kabirden çıkmış, Mugîre b. Şu'be de yüzüğünü (bir başka rivayete göre kazmayı) bilerek kabre atmıştır. Sonra yüzüğünün düştüğünü söyleyerek inip onu kabirden almıştır. Mugîre bu sebepten dolayı Hz. Peygamber'i en son görenin kendisi olduğunu ifade etmektedir.[521] Ayrıca Hz. Peygamber'in mezarının lahit şeklinde yapıldığı ve üzerine kerpiçler konulduğu da Şa'bî tarafından zikredilmiştir.[522]

Şa'bî, Hz. Peygamber'in 63 yaşında vefat ettiğini,[523] vefatından sonra bir ses geldiğini ve bu sesin "*Allah'ın katında her gidene karşılık bir gelen ve her musibete karşı bir teselli vardır. Mutlu kişi, sevabın mutlu ettiği kimsedir. Mahrum kişi ise, sevaptan mahrum edilen kimsedir"* dediğini nakletmektedir. Hz. Ali bu sesin Hızır'ın sesi olduğunu ve Hz. Peygamber'e taziye için geldiğini söylemiştir.[524] Ayrıca Hz. Peygamber'in, eşlerinin evleri ve sadaka olarak bir arazi dışında herhangi bir miras bırakmadığını da ifade etmiştir.[525]

Şa'bî, yukarıda görüldüğü üzere Hz. Peygamber'in vefatına dair birçok rivayet nakletmiştir. Bu rivayetlerin kapalı yanları olsa da Hz. Peygamber'in vefatına dair genel bir çerçeve çizmektedir. Ayrıca bu konuya dair rivayetlerin büyük çoğunluğu İbn Sa'd'ın *et-Tabakât* adlı eserinde yer almıştır. Bu da bize İbn Sa'd'ın,

---

[516] Eteklik yerini tutan ve baştan ayağa kadar uzanan bir bezdir. Mehmet Keskin, "Kefen" (Ankara: TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 2022), 25/184-185.
[517] Sargı yerine geçen, baştan ayağa kadar uzanarak baş ve ayak taraflarından düğümlenen bezdir. Keskin, "Kefen", 25/184-185.
[518] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 2/248.
[519] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1990, 2/229-230; İbn Ebû Hayseme, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 4/40.
[520] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/577.
[521] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1990, 2/231; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 5/176; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/578.
[522] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1990, 2/227.
[523] Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 95; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/579.
[524] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/564.
[525] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 10/160.

Hz. Peygamber'in vefatı konusunda Şa'bî'yi önemli bir kaynak olarak gördüğünü göstermektedir.

4.25. Hz. Peygamber'in Evlilikleri

Hz. Peygamber'in evlilikleri, dönemin toplumsal normları ve ihtiyaçları göz önünde bulundurularak gerçekleşmiştir. Bu nedenle onun evlilikleri, İslâm toplumunda hem dinî hem de sosyal bir öneme sahiptir. Şa'bî Hz. Peygamber'in 14 evlilik yaptığını ifade etmektedir.[526] Ancak kaynaklarda 12, 13 ve 15 tane evlilik yaptığına dair rivayetler mevcuttur.[527] Bu evliliklerin dört tanesine rivayetleri arasında yer vermiştir. Hz. Peygamber'in ilk evliliği olan Hz. Hatice ile evliliğine dair onun önce Ebû Hâle Hind b. Zürâre et-Temîmî ve Atîk (Uteyyik) b. Âbid (Âiz) el-Mahzûmî ile evlendiğini son olarak Hz. Peygamber ile evlendiğini ifade etmiştir.[528] Şa'bî, Hz. Peygamber'in Zeyneb bt. Cahş ile olan evliliğine de yer vermektedir. Rivayete göre Hz. Peygamber hastalanan Zeyd b. Hârise'nin yanında bulunurken Zeyneb bt. Cahş kocası Zeyd'in hastalığıyla ilgilenmektedir. Zeyneb, bir iş için kalktığında, Hz. Peygamber ona bakıp başını öne eğmiş ve "*Kalpleri ve gözleri döndüren Allah'ı tesbih ederim*" demiştir. Zeyd ise *"Onu senin için boşayayım mı, ey Allah'ın Resulü?"* demiştir. Hz. Peygamber de "*hayır*" demiş ve bunun üzerine Ahzâb sûresinin 37. âyeti nâzil olmuştur.[529] Bu âyette Zeyd'in Zeyneb'den ilişiğinin kesilmesi halinde Zeyneb'in Hz. Peygamber'e nikahlandığından bahsedilmektedir. Şa'bî'nin bu rivayeti Yûnus b. Bükeyr'in ziyadesiyle İbn İshâk'ta geçmektedir. Bu rivayetle benzer içerikte olan iki başka rivayet daha bulunmaktadır. Bu iki rivayetin birisinin ilk râvisi Vâkıdî[530] (ö. 207/823), diğerinin ilk râvisi ise Taberî'nin hocası Yûnus b. Abdila'lâ (ö. 264/878)'dır.[531] Dolayısıyla Şa'bî'nin rivayeti dahil üç rivayet de mürseldir. Ayrıca üç senedde de zayıf râvilerin bulunması rivayetlerin sened açısından sıkıntılı

[526] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 10/209.
[527] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 10/209; Ebû Zurʿa ed-Dimeşkî, *Târîh*, 492.
[528] el-A'lâ b. Mûsâb. Atiyye el-Bâhilî el-Bağdâdî Ebü'l-Cehm, *Cüz'ü Ebû'l-Cehm*, thk. Abdurrahîm b. Muhammed b. Ahmed el-Kaşkarî (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1999), 57.
[529] İbn İshâk, *es-Sîre*, 262.
[530] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 10/99.
[531] Taberî, *Târîh*, 2/563.

olduğunu göstermektedir.[532] Rivayetler sadece sened açısından değil metin açısından da ciddi eleştirilere maruz kalmıştır. Meselâ Hz. Peygamber'in Zeyneb'i görüp beğenmesi onu ilk defa görmediği için makul kabul edilmemektedir. Zira o Zeyneb'i küçüklüğünden beri tanımaktadır. Ona karşı bir ilgisi olsaydı Zeyd ile evlendirmeden önce kendisi evlenirdi.[533] Ayrıca siyer alanında otorite kabul edilen Zührî, İbn İshâk, Mûsâ b. Ukbe gibi müelliflerin bu rivayete yer vermemeleri de dikkat çekici bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır.[534]

Şa'bî'nin bir başka rivayetinde Zeyneb, önceki rivayette konu edinen âyette bahsedilen nikahlanmayı bir övünç vesilesi olarak görmüş ve şu ifadeleri kullanmıştır: "*Ben diğer eşlerin gibi değilim. Benim üç alametim vardır ki bunlar senin diğer hanımlarında yoktur. Dedelerimiz birdir. Allah beni sana gökte nikâhladı. Bir de benim nikâhımdaki aracı Cibrîl'dir.*"[535]

Hz. Peygamber'in son olarak evlendiği eşi olan Meymûne ile izdivacı Şa'bî'nin rivayetine göre kaza umresi sonrası gerçekleşmiştir. Hz. Peygamber, şehirden çıktıktan sonra Mekke'den birkaç mil uzaklıkta bulunan Serîf'e gitmiş ve âzatlı kölesi Ebû Râfi' ise Meymûne'yi dişi bir deveye bindirerek oraya getirmiştir.[536] Ayrıca Hz. Peygamber, Meymûne ile ihramlıyken evlenmiştir.[537] Hz. Peygamber'in Cüveyriye ile evliliğine gelince, onunla Benî Mustalik gazvesi sonrası evlenmiştir. Şa'bî, Cüveyriye'nin Hz. Peygamber'in tasarrufu altında bulunan bir kölesi olduğunu ancak onu âzat edip evlendiğini ifade etmektedir. Hz. Peygamber, Cüveyriye'ye mehir olarak da Benî Mustalik'in esirlerinin serbest bırakılmasını emretmiştir.[538]

Şa'bî'ye göre Hz. Peygamber, Hz. Ali'nin kız kardeşi Ümmü Hânî ile evlenmek istemiştir. Ancak Ümmü Hânî, Hz. Peygamber'e eşlerin sorumluluklarının

---

[532] Recep Erkocaaslan, "Hz. Peygamber'e Atılan Çirkin Bir İftira: Hz. Peygamber Zeyneb bint Cahş Evliliğinin Hz. Dâvûd Bat-Şeba Evliliğine Benzetilmesi", *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/1 (2020), 487-488.
[533] Metin açısından yapılan tenkitler için Bkz. Erkocaaslan, "Hz. Peygamber'e Atılan Çirkin Bir İftira: Hz. Peygamber Zeyneb bint Cahş Evliliğinin Hz. Dâvûd Bat-Şeba Evliliğine Benzetilmesi", 488-489.
[534] Ramazan Topal, "Turan Dursun'un Din Bu-2 Hz. Muhammed Adlı Eserinde Hz. Peygamber'in Hayatına Dair İddialarının Değerlendirilmesi (Medine Dönemi)", *İlahiyat Akademi* 18 (2023), 131.
[535] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/435; Taberî, *Târîh*, 11/608.
[536] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/445-446.
[537] İbn İshâk, *es-Sîre*, 267; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 10/132.
[538] İbn İshâk, *es-Sîre*, 264; Abdürrezzâk, *el-Musannef*, 6/192; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 10/113-114.

çok olduğunu, bu konuda kusur işlemekten ve küçük çocuklarıyla ilgilenmekten eşinin hakkını yerine getiremeyeceğinden çekindiğini ifade etmiştir. Hz. Peygamber de anlayışla karşılamış ve *"Kadınların en hayırlıları Kureyş'in, çocuklarını merhametle büyütüp kocalarını ihmal etmeyen kadınlarıdır"* demiştir.[539] Ayrıca kaynaklarda onların evliliğine engel olan "*Ey Peygamber! Mehirlerini verdiğin hanımlarını, Allah'ın sana ganimet olarak verdiği ve elinin altında bulunan cariyeleri, amcanın, halanın, dayının ve teyzenin seninle beraber göç eden kızlarını sana helâl kıldık"*[540] âyetinin nâzil olduğu bildirilmektedir. Ümmü Hânî da bu konuda kendisinin Hz. Peygamber'e helal olmadığını çünkü onunla beraber hicret etmediğini ifade etmiştir.[541]

Şa'bî, bazı kadınların kendisini Hz. Peygamber'e bağışladığını, Hz. Peygamber'in ise hepsiyle cinsi münasebette bulunmadığını ve bazılarına hayatının sonuna kadar yaklaşmadığını ifade etmektedir. Ümmü Şerîk'in de bunlardan birisi olduğunu ve Hz. Peygamber'in vefatından sonra kimsenin Ümmü Şerîk ile evlenmediğini söylemiştir.[542] Ayrıca kaynaklarda, "*...Peygamber kendisiyle evlenmek istediği takdirde, kendisini peygambere hibe eden mümin kadını, diğer müminlere değil, sırf sana mahsus olmak üzere (helâl kıldık).*"[543] âyetinde bahsedilen mümin kadının Ümmü Şerîk olduğu nakledilmiştir.[544]

[539] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 10/146.
[540] Ahzâb 33/50.
[541] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 10/147.
[542] İbn İshâk, *es-Sîre*, 269; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 10/149, 191.
[543] Ahzâb 33/50.
[544] İbn İshâk, *es-Sîre*, 269; Beyhakî, *Delâ'ilü'n-Nübüvve*, 7/287.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ŞA‘BÎ’NİN HULEFÂ-yi RÂŞİDÎN ve EMEVÎLER DÖNEMİ RİVAYETLERİNİN MUHTEVASI

Bu bölümde de Şa‘bî’nin râviliğine vurgu yapmadan rivayetlerin muhtevası yansıtılacaktır. Ancak gerekirse rivayetlerin içeriğinde önemli olan noktalar üzerinde durulacaktır. Şa‘bî’nin kendi rivayetleri arasındaki farklılık ve başka rivayetlerle olan ayrılıklarına dikkat çekilecektir. Bunların dışında bölümün kapsamını aşmamak amacıyla rivayetlerin genel hatlarıyla içeriklerinin verilmesiyle yetinilecektir.

1. HULEFÂ-yi RÂŞİDÎN DÖNEMİ (11/632-41/661)

Hulefâ-yi Râşidîn dönemi (11/632-41/661) Hz. Peygamber devrinden sonra İslâm tarihinin en önemli kesitidir. Bu dönem, Hz. Peygamber’in vefatının ardından, onun arkasından gelenler olarak kabul edilen dört halife dönemini kapsamaktadır. Hz. Peygamber’in vefatının ardından Müslüman toplum, liderlik konusunda bir sorunla karşı karşıya kalmıştır. Bu sorun Hz. Ebû Bekir’in halife seçilmesiyle giderilmiştir. Hulefâ-yi Râşidîn dönemi, İslâm’ın yayılması ve erken İslâm toplumunun oluşturulması açısından kritik bir rol oynamıştır. Bu dönemde, İslâm toplumu siyasi, sosyal ve askerî açıdan büyük değişimler yaşamış, İslâm devleti genişlemiş ve güçlenmiştir. Bu başlık altında Şa‘bî’nin Hulefâ-yi Râşidîn dönemine dair rivayetlerinin muhtevası yansıtılmaktadır.

1.1. Hz. Ebû Bekir Dönemi

1.1.1. Halife Seçilmesi

Şa‘bî’nin rivayetleri arasında yer aldığı üzere Hz. Peygamber’in vefatının yaklaştığı anlaşılınca Müslümanlar arasında yeni liderin kim olacağı konusu gündeme gelmiştir. Abbas b. Abdulmuttalib’in Hz. Ali’ye halifenin kim olacağını öğrenmek ile alakalı teklifi bunu gösterir niteliktedir.[545] Bir lider belirleme konusu Hz. Peygamber vefat ettikten sonra daha da önem kazanmış ve Medineli kabilelerin ileri gelenlerinden bazıları Sakîfetü Benî Sâide denilen yerde toplanıp bir devlet başkanı seçmek istemişlerdir. Bu durumu haber alan Hz. Ömer, Hz. Ebû Bekir’e

[545] İbn Hişâm, *es-Sîretü’n-Nebeviyye*, 2/654.

haber vermiş ve beraber Sakîfe'ye gitmişlerdir. Netice itibariyle büyük çoğunluğun teveccühü ile Hz. Ebû Bekir halife seçilmiştir.[546] Şa'bî'nin bu konuyu doğrudan ilgilendiren rivayetleri olmasa da bağlantılı olan bir rivayeti bulunmaktadır. Rivayete göre Hz. Ebû Bekir, Hz. Ali'ye "*Benim halifeliğimi kerih mi gördün?"* demiştir. Hz. Ali ise kerih görmediğini ifade etmiştir. Bunun üzerine Hz. Ebû Bekir "*Ben bu konuda senden öndeydim*" demiştir.[547] Tespit edildiği kadarıyla bu rivayeti sadece Şa'bî nakletmiştir. Kayaklarda rivayete dair bir değerlendirmeye de rastlanılmamıştır. Hz. Ali'nin Hz. Ebû Bekir'e biat etmesinin, üç gün ile altı ay arasında değişen bir zaman geçtikten sonra gerçekleştiği bilinmektedir.[548] Bu dikkate alındığında Şa'bî'nin naklettiği sözü Hz. Ebû Bekir, Hz. Ali'nin kendisine biat etmediği zamanlarda söylemiş olabilir. Çünkü Hz. Ebû Bekir böyle bir soruyla Hz. Ali'nin neden biat etmediğini öğrenmek istemiş olabilir. Bunun yanında bu sözü Hz. Ali biat ettikten sonra söyleme ihtimali de akla gelmektedir.

1.1.2. İrtidat Olayları

İrtidat olayları Hz. Peygamber'in hayatının son dönemlerinde başlayan ve Hz. Ebû Bekir'in halife oluşundan sonra karşılaştığı en önemli sorunlardan bir tanesi olan dinden çıkma hareketidir. Kabilelerin irtidatı sebebiyle düzenlenen seferler ve peygamberlik iddiasında bulunan kişilere düzenlenen seferler bu başlık altında ele alınmaktadır. Şa'bî bu konunun geneline dair bilgiler sunmaktadır. O, Hz. Peygamber vefat edince bazı insanların irtidat ettiğini ve "*Namaz kılarız, zekât vermeyiz"* dediğini, Müslümanların ise Hz. Ebû Bekir'e *"Onların şartlarını kabul et"* dediğini nakletmektedir. Ancak Hz. Ebû Bekir'in bu şartları kabul etmediğini bildirmiştir.[549] Bu kararlı duruştan sonra kimi kabileler üzerine kendisi gitmiş, kimisine ise komutan tayin ederek ordu göndermiştir. Şa'bî'nin rivayetlerinde Hz. Ebû Bekir'in kendisinin gittiği tek seferden bahsedilmektedir. O da kabilesinin zekatına el koyan Hârice b. Hısn el-Fezârî üzerine gittiği ve Zülkassa'da çarpıştığı seferdir.[550]

---

[546] İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebeviyye*, 2/656; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/580.
[547] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2015, 19/88; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 10/54.
[548] Mustafa Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri: (Dört Halîfe Dönemi)* (İstanbul: Kubbealtı, 2014), 116.
[549] Ebû Ya'lâ el-Mevsılî, *el-Müsned*, 2017, 5/344.
[550] Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 102.

Şa‘bî, Peygamberlik iddiasında bulunan Tuleyha b. Huveylid üzerine gönderilen ordu hakkında uzunca bir rivayet nakletmektedir. Rivayete göre Hz. Ebû Bekir Hâlid b. Velîd'i, yanında Adî b. Hâtim ile beraber Tuleyha'nın üzerine göndermiştir. Adî'ye Tay kabilesinden 1.000 kişi katılmış ve Tay kabilesinin bir kolu olan Cedîle de dinden dönmüştür. Büzâha'ya vardıklarında Hâlid, Adî'ye Cedîle üzerine yürüyelim mi diye sormuş, Adî ise Cedîle'nin kendisinin iki elinden biri olduğunu söylemiştir. Böylece Hâlid Cedîle'ye dokunmamıştır. Adî, Cedîle kabilesiyle konuşmuş ve onları İslâm'a girme konusunda ikna etmiştir. Sonra onlarla beraber Hâlid'in yanına gidip emrinde olduklarını söylemişlerdir. Daha sonra Hâlid hedefine ulaşmak için hazırlıklara başlamıştır. Adî, kendi kabilesini ordunun önüne almasını teklif etmiş ancak Hâlid bunu kabul etmeyip Muhacir ve Ensâr'ı ordunun önüne yerleştirmiştir. Tuleyha, Hâlid'in anlaşma çağrısına olumsuz cevap verince Hâlid karargâha dönmüş ve ertesi gün saldırı için hazırlık yapmıştır. Sancakları taşıyacak olan gruplara vermiş, Tay kabilesi de bir sancak istemiştir. Hâlid onlara da bir sancak vererek sancak verdiklerini ordunun sağ ve sol kanadına yerleştirmiştir.[551] Şa‘bî buradan sonra ne yaşandığına dair bilgi vermemektedir. Ancak kaynaklardaki bilgiler bu boşluğu doldurur niteliktedir. Savaş esnasında Fezâre oğullarından Uyeyne b. Hısn Tuleyha'nın saflarında yer alırken, Uyeyne onun Peygamber olmadığını anlayarak ondan ayrılmıştır. Böylece Tuleyha mağlup olup Suriye taraflarına doğru kaçmıştır. Daha sonra Hz. Ömer döneminde Müslüman olup Hz. Ömer'e biat etmiştir.[552]

Şa‘bî'nin naklettiğine göre Hz. Ebû Bekir'in irtidat edenlerle savaşma azmi konusunda Abdullah b. Mes‘ûd şunları söylemiştir: "*Rasûlüllah'ın vefatından sonra, eğer Allah bizim başımıza Ebû Bekir'i vermemiş olsaydı, biz mahvolacak kararlar verirdik. Biz iki ve üç yaşına basan develeri zekât olarak almak için savaşmamayı, Kura Arabiyye'den gelenleri yemeyi ve ölene kadar Allah'a ibadet etmeyi ittifakla kabul ettik. Ancak Allah, Ebû Bekir'i onlarla savaşmak için azmettirdi. Ebû Bekir, zekât vermek istemeyenlerden şu iki şarttan bir tanesini kabul ediyordu: Ya onlardan*

[551] Ebû Abdillâh Muhammed İbn Sa‘d, *et-Tabakâtü'l-Kübrâ - Mütemmimü's-Sahâbe - et-Tabakatü'r-Râbiʿa*, thk. Abdulazîz Abdullâh es-Selûmî (Taif: Mektebetü's-Sıddîk, 1995), 655; Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 102-103.
[552] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/204.

öldürülenlerin cehennemlik olduklarını ve bizden aldıklarını bize vermelerini; ya da vatanlarından çıkarılmalarıyla sonuçlanacak bir savaşı."[553] Sahâbe, peygamberlik iddiasında bulunanlarla savaşmaktan geri durmasa da Şa'bî'nin rivayetinde de görüldüğü gibi zekât vermek istemeyenlerle savaşma konusuna pek sıcak bakmamıştır. Ancak Hz. Ebû Bekir Hz. Peygamber'e verdikleri zekâtın aynısını vermedikleri sürece savaşacağını ifade ederek büyük bir kararlılık göstermiştir.[554]

1.1.3. Hz. Fâtıma'nın Vefatı

Şa'bî, Hz. Peygamber'in Hz. Fâtıma'ya *"Sen ailemden bana ilk kavuşacak kişisin. Ben senin için ne güzel bir öncüyüm"* dediğini nakletmektedir.[555] Vakıa da bu şekilde olmuş, Hz. Peygamber'in vefatından altı ay sonra vefat eden Hz. Fâtıma (11/632) ondan sonra ailesinden ilk vefat eden olmuştur.[556] Kaynaklarda Hz. Fâtıma'nın Hz. Ebû Bekir'den babasından kalan mirası istediği ancak Hz. Ebû Bekir'in Hz. Peygamber'den naklen peygamberlerin miras bırakmayacağını ifade edip vermediği aktarılmıştır. Bu durum Hz. Fâtıma'yı üzmüş ve ömrünün sonuna kadar Hz. Ebû Bekir ile konuşmamıştır.[557] Şa'bî Hz. Ebû Bekir'in Hz. Fâtıma vefat etmeden önce onun gönlünü aldığını ifade etmektedir. Rivayet göre Hz. Fâtıma hastalanınca Hz. Ebû Bekir onun evine gelmiş ve yanına girmek için izin istemiştir. Hz. Ali içeri girip Hz. Fâtıma'ya izin verip vermediğini sormuştur. Bunun üzerine Hz. Fâtıma kocasına *"İzin vermem hoşuna gider mi?"* deyince Hz. Ali "*Evet*" demiştir. Böylece Hz. Ebû Bekir içeriye girip Hz. Fâtıma ile konuşmuş ve onun gönlünü almıştır. Hz. Fâtıma da ondan razı olmuştur.[558]

Şa'bî'nin bu konuya dair naklettiği son rivayet Hz. Fâtıma'nın cenaze namazının kıldırılmasıyla alakalıdır. O, Hz. Fâtıma'nın cenaze namazının Hz. Ebû Bekir tarafından kıldırıldığını ifade etmektedir.[559] Ancak İbn Abbas'ın ifadesine göre Hz. Fâtıma gece defnedilmiş ve namazını da Hz. Ali kıldırmıştır.[560] Ayrıca Hz.

[553] Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 99-100.
[554] İbn Asâkir, *Tarîhu Dimeşk*, 30/286.
[555] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2015, 20/184.
[556] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 2/273.
[557] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 2/273; İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, 1/122.
[558] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 10/28.
[559] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 10/29.
[560] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 10/30.

Fâtıma'nın namazının İbn Abbas tarafından kıldırıldığını ifade eden rivayetler de bulunmaktadır.[561]

1.1.4. Hz. Ebû Bekir Dönemi Fetihler

Hz. Ebû Bekir'in liderliğinde gerçekleşen fetihler, İslâm tarihinde önemli bir yer tutmuştur. Bu fetihler sayesinde Müslümanlar siyasi ve askeri olarak güçlenmiş, İslâm'ın yayılması hız kazanmıştır. Hz. Ebû Bekir ridde olaylarının bastırılmasından sonra zaman kaybetmeden fetih hareketlerine başlamıştır. Onun döneminde akınlar Irak ve Şam üzerine gerçekleşmiştir. Şa'bî'nin rivayetlerinde bu fetih hareketlerine dair bilgilere rastlamak mümkündür. O genel olarak Irak cephesiyle alakalı bilgiler verse de Suriye cephesine de değinmiştir. Burada aktarılan fetihler ve anlaşmalar Şa'bî'nin verdiği kronoloji üzere aktarılacaktır. Rivayetlerin tamamı aktarıldıktan sonra Şa'bî'nin kullandığı kronoloji üzerine bazı değerlendirmeler yapılacaktır.

Şa'bî'nin rivayetlerine göre Hz. Ebû Bekir Hâlid b. Velîd Yemâme'de iken ona bir mektup yazarak Irak'a gitmesini ve Übülle'den fethe başlayarak Hîre'ye kadar ilerlemesini emretmiştir.[562] Hâlid, Hîre'ye gelince orada bir yerde konaklamıştır. Burada Hâlid'i Kabîsaoğulları ve Sa'lebeoğulları ile Abdülmesîh b. Hayyân b. Bukayle karşılamışlardır. Hâlid'e Hîre'den Sevâd'a çekilmesini ve bunun için 100.000 dinar cizye vereceklerini söylemişlerdir. Hâlid de bu teklifi kabul etmiş ve böylece onlarla anlaşma imzalamıştır.[563] Hâlid bu başarıdan sonra selam vermeden sekiz rekât fetih namazı kılmıştır.[564] Şa'bî'nin bir rivayetine göre Hureym b. Evs, Hz. Peygamber'e "*Hîre'yi fethedersen Bukayle'nin kızını bana ver"* demiştir. Hâlid anlaşma yapmak isteyince de onun yanına gelip Hz. Peygamber'in Bukayle'nin kızını kendisine verdiğini söylemiş ve buna dair iki şahit getirmiştir. Bunun üzerine Hâlid, o kadını anlaşma şartları dışında bırakmıştır.[565] Şa'bî'den gelen bir başka rivayette ise bu olay farklı kişiler üzerinden anlatılmıştır. Rivayete göre Şüveyl diye birisi Hz. Peygamber'e Hîre'yi fethederse Kerame'yi kendisine istediğini ifade etmiştir. Hz. Peygamber de kılıçla fethedilirse vereceğini söylemiştir.

[561] İbn Asâkir, *Tarîhu Dimeşk*, 3/128.
[562] Taberî, *Târîh*, 3/343.
[563] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 5/38-39.
[564] Taberî, *Târîh*, 3/366-367.
[565] Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 241-242.

Şüveyl bu durumu şahit getirerek Hâlid'e anlatmıştır. Hâlid de Kerame'yi anlaşma dışında tutmuştur.[566] İki rivayet arasında benzerlikler olduğu gibi farklılıklar da mevcuttur. İkinci rivayette kadını isteyen kişinin adı ve Hîre'nin kılıçla fethedilmesi kaydı ilk rivayete göre farklılık arz etmektedir. Birinci rivayette kadının adı zikredilmezken ikinci rivayette zikredilmiştir. Ayrıca Taberî'de yer alan ikinci rivayetteki Şüveyl ismi tabakât kitaplarında yer almamakla beraber Taberî'nin diğer rivayetlerinde de geçmemektedir.[567]

Hâlid, Şam seferine çıkana kadar Hîre'de bir yıl ikamet etmiştir. Burada kalmasının sebebi kumandan sahâbî İyâz b. Ganm'i beklemesidir. Hz. Ebû Bekir Hâlid'e arkasında düşman bırakıp ileriye gitmemesini emretmiştir. Çünkü Enbâr ve Aynuttemr bölgesinde düşman askerleri konuşlanmıştır.[568] Bu sıralarda Hâlid, Medâin'de bulunanlara bir mektup yazmıştır. Bu mektupta onları Müslüman olmaya veya cizye vermeye davet etmiştir. Bunları kabul etmedikleri taktirde ölmeye can atan askerleri üzerlerine göndereceğini de belirtmiştir.[569]

Şa'bî'ye göre Hâlid Hîre'yi fethettikten sonra Fırat nehrinin batısında bulunan Aynuttemr denilen yere gitmiştir. Oradakileri İslâm'a davet etmiş ancak kabul etmemişlerdir. Bunun üzerine şiddetli bir çatışmaya tutulmuşlar ve nihayetinde Hâlid kazanmıştır. Karşı taraftan birçok kişiyi öldürmüş veya esir almıştır. Esir aldıklarının bir kısmını da Hz. Ebû Bekir'e göndermiştir.[570] Ayrıca Aynuttemr halkının durumu da Hîre halkının durumu gibi olacak, yani cizye alınıp, topraklarından bir şey alınmayacaktır.[571] Hâlid burayı fethettikten sonra Fırat nehrinin aşağı tarafında yer alan Ülleys'i kuşatmıştır. Onlarla da Tay kabilesinden Hâni b. Câbir'in arabuluculuğuyla 80.000 dirhem karşılığında anlaşma imzalamıştır.[572] Buradan sonra Fırat'ın kıyısında bulunan Bânıkyâ'ya gelmiş ve oradakilerle sabaha kadar savaşmıştır. Onlardan gelen talep üzerine 1.000 dirhem

[566] Taberî, *Târîh*, 3/366.
[567] Mahmut Kelpetin, "Hz. Ebû Bekir Döneminde Irak Fetihleri", *EKEV Akademi Dergisi* 43 (2010), 279.
[568] Taberî, *Târîh*, 3/372.
[569] Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 1/82; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2015, 19/11; Taberî, *Târîh*, 3/346.
[570] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 5/38-39.
[571] Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 245.
[572] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 5/38-39.

cizye karşılığında anlaşma imzalanmıştır.[573] Şa'bî'nin başka bir rivayetinde Bânıkyâ üzerine Cerîr b. Abdullah'ın gönderildiği ifade edilmiştir.[574]

Şa'bî Irak fetihlerine dair uzunca bir rivayetinde fetihlerin kronolojik sırasını zikredilen şekilde nakletmiştir. Hâlid'in Irak'a giderken kullandığı yol konusunda ihtilaf bulunmaktadır. Vâkıdî bu ihtilafı şu sözlerle ifade etmektedir: "*Hâlid'in Irak seferine dair rivayetlerde ihtilaf bulunmaktadır. Bazıları onun Yemâme'den sonra doğrudan Irak'a gittiğini ifade etmektedir. Bazıları ise Yemâme'den Medine'ye geldiğini ve Kûfe yolu üzerinden Hîre'ye vardığını ifade etmektedir."*[575] Şa'bî'nin rivayetlerinden anlaşıldığı üzere o, Hâlid'in Medine'ye gidişinden bahsetmemiş, doğrudan Hîre'ye gittiğini ifade etmiştir. Ancak bu konuda çelişkili bir rivayeti bulunmaktadır. Yukarıda da zikredildiği gibi Hz. Ebû Bekir'in Hâlid'e Übülle'den fethe başlamasını emrettiğini ifade etmektedir. Oysa bu konuya dair naklettiği uzun rivayette ilk olarak Hîre'ye vardığı anlaşılmaktadır. Hîre'den sonra sırasıyla Aynuttemr, Ülleys ve Bânıkyâ üzerine gidildiği ifade edilmiştir. Ancak coğrafi olarak bakıldığında Hîre, Hâlid'in güzergahına göre Ülleys'ten sonra gelmektedir. Hîre ile Aynuttemr arasında ise Enbâr bulunmaktadır. Bir fetih hareketinde bir yerin atlanıp sonraki yerin fethedilmesi ve geri dönülüp atlanan yerin fethedilmesi pek mümkün gözükmemektedir.

Şa'bî'nin, yukarıda zikredilen bölgelerin dışında Velece ile alakalı bir rivayeti bulunmaktadır. Rivayete göre savaş esnasında Hâlid, bin adama bedel olduğu söylenen bir adamla mübarezede bulunmuş ve onu öldürmüştür. Ayrıca Bekir b. Vâil kabilesinden Câbir b. Büceyr'in bir oğlunu ve Abdülesved'in bir oğlunu öldürmüştür.[576]

Şa'bî Hâlid'in Suriye cephesine gitmesiyle alakalı bazı bilgiler vermektedir. Rivayete göre Hz. Ebû Bekir, Hâlid'e bir mektup yazarak Şam'a gitmesini emretmiştir. Hz. Ebû Bekir, mektupta "*Ben seni ordunun başına bir komutan tayin ettim, aynı zamanda sana okuyup yerine getireceğin bir talimat yazdım. Şimdi Şam'a git ki talimatımın gereğini yerine getirmiş olasın"* ifadelerini kullanmıştır. Hâlid bu

[573] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 5/38-39.
[574] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 6/296.
[575] Taberî, *Târîh*, 3/343.
[576] Taberî, *Târîh*, 3/354.

duruma kızmış olmalı ki bunun Hz. Ömer'in işi olduğunu ve Irak'ın kendi eliyle fetholunmasını Hz. Ömer'in kıskandığını söylemiştir. Hâlid, daha sonra yerine Müsennâ b. Hârise'yi bırakarak kılavuzlar eşliğinde Dûmetülcendel'e gelmiştir. O bu bölgede birçok fetih ve barış anlaşmaları gerçekleştirmiştir. Hz. Ebû Bekir'in vefatından sonra Hz. Ömer Hâlid'i ordu komutanlığından azletmiş, yerine Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'ı tayin etmiştir. Sonra Ebû Ubeyde ile beraber cihad etmeye devam etmiştir.[577] Hâlid'in Hz. Ömer tarafından azledilmesine birçok neden zikredilebilir.[578] Ancak Hz. Ömer onu neden azlettiğini kendisi bizzat söylemiştir. Hâlid'in azledilmesindeki nedenin ona olan kızgınlığından veya ihanetinden dolayı olmadığını, insanların Hâlid'e olağanüstü vasıflar yükleyerek fitneye düştüklerini ve her şeyin Allah tarafından yapıldığını insanların bilmesi için azlettiğini söylemiştir.[579]

1.1.5. Hz. Ebû Bekir'in Vefatı

İslâm toplumunu bir arada tutmak için büyük bir çaba harcayan Hz. Ebû Bekir, 13/634 yılında hastalanmıştır. Şa'bî, bu zamanlarda Hz. Ebû Bekir'in, kızı Hz. Âişe'ye söylediği bir sözü nakletmektedir. Hz. Ebû Bekir kızına "*Canım kızım! Sen de Bilirsin ki benim için insanlar arasında en sevgili olan ve en değerli olan sensin. Falanca yerdeki araziyi sana bağışladığımı biliyorsun. Ama şimdi onu bana vermeni istiyorum. Çünkü o arazinin, çocuklarımın arasında Allah'ın kitabına göre paylaştırılmasını istiyorum. Böylece ben de Rabbime kavuştuğumda çocuklarımın bazısını diğerlerine üstün tutmadan kavuşurum*." demiştir.[580] Bazı rivayetlerde ise Hz. Âişe'ye bir arazideki hurmaları bağışladığı ancak bu hurmalarda diğer kardeşlerinin de hakkının olduğu gerekçesiyle geri istediği ifade edilmiştir.[581] Rivayetlerden anlaşıldığı üzere Hz. Âişe babasının bu vasiyetine itiraz etmeyip

[577] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 5/38-39.
[578] Azledilme nedenleri için Bkz. Haci Ataş, "Hâlid b. Velîd'in Komutanlığı ve Azledilmesi", *Din ve Bilim – Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 3/1 (2020), 42-48.
[579] Taberî, *Târîh*, 4/68.
[580] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 3/178.
[581] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 3/178.

yerine getirmiştir.[582] Son olarak Şa'bî, Hz. Ebû Bekir'in 63 yaşında vefat ettiğini bildirmiştir.[583]

1.2. Hz. Ömer Dönemi

1.2.1. Halife Seçilmesi

Hz. Ebû Bekir vefatına yakın bir zamanda Hz. Ömer'i halife olarak tayin etmiştir. Şa'bî bu konuyu doğrudan ilgilendiren bir rivayet nakletmektedir. Rivayete göre Hz. Ebû Bekir'in hastalığı sırasında yanında Talha b. Ubeydullah, Zübeyr b. Avvâm, Abdurrahman b. Avf ve Sa'd b. Ebû Vakkâs otururken onlara Hz. Ömer'i kendisine çağırmalarını söylemiştir. Hz. Ömer geldikten sonra Hz. Ebû Bekir'in onu halife seçeceğini anlamışlar ve ikisini odada yalnız bırakmışlardır. Ardından mescide gidip orada oturmuşlar ve Hz. Ali'ye bir adam göndermişlerdir. Sonra Hz. Ali'ye Hz. Ebû Bekir'in Hz. Ömer'i halife gösterdiğini söylemişlerdir. Ayrıca insanların, Hz. Ömer'in kendilerinden sonra Müslüman olduğunu ve insanlar üzerinde bir hakimiyetinin olmadığını bildiğini ifade etmişlerdir. Daha sonra Hz. Ebû Bekir'in kimi tayin ettiğini sormak için içeri girmişler, Hz. Ebû Bekir onlara kimi seçtiğini ilan etmesi için insanları toplamalarını söylemiştir. İnsanlar toplandıktan sonra Hz. Ebû Bekir kendisini taşıyanlara oradaki minbere koymalarını emretmiştir. Sonra ayağa kalkarak Hz. Ömer'i halef bıraktığını ilan etmiştir. Bunun üzerine oradan birkaç kişi "*Bize Ömer'i tayin ettin. Rabbine ne diyeceksin?"* demişler, Hz. Ebû Bekir de "*Ehlinin en hayırlısını tayin ettim diyeceğim*" demiştir.[584] Şa'bî'nin rivayetinden yukarıda ismi zikredilen dört sahâbînin de Hz. Ömer'in halifeliğine itiraz ettiği anlaşılmaktadır. Ancak diğer rivayetlerden itiraz eden sahâbînin Talha b. Ubeydullah olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki yukarıda zikredilen Hz. Ebû Bekir ile birkaç kişi arasında geçen konuşma, başka rivayetlere göre Talha b. Ubeydullah ile Hz. Ebû Bekir arasında geçmiştir.[585] Şa'bî, söz konusu konuya dair sadece bu rivayeti nakletmiştir. Dolayısıyla nakledilen olayın sonrasına dair bir bilgi bulunmamaktadır.

---

[582] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 3/177; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 10/83.
[583] Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 121; Ebû Zurʿa ed-Dimeşkî, *Târîh*, 149.
[584] İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, 1/353.
[585] Taberî, *Târîh*, 3/433.

1.2.2. Cisr (Köprü) Savaşı (13/634)

Hz. Ebû Bekir vefat ettikten sonra Hz. Ömer fetihlere hız kesmeden devam etmiştir. Öyle ki Hz. Ebû Bekir hayattayken ondan yardım isteyen Irak bölgesi genel komutanı Müsennâ b. Hârise'ye destek ordusunu hemen göndermiştir. Şa'bî, bu konuya dair bir rivayet nakletmektedir. Rivayete göre Hz. Ömer mescidde Irak cephesi için cihat çağrısında bulunmuş, Ebû Ubeyd es-Sekafî ve Sa'd b. Ubeyd de öne atılıp bu iş için hazır olduklarını söylemişlerdir. Selît b. Kays ise Hz. Ömer'e ordunun başına bir sahâbî tayin etmesini söylemiştir. Hz. Ömer de "*Sahâbenin fazileti düşmanın üzerine gitmek ve gitme konusunda geri durana karşı koyabilmekledir. Eğer sahâbe yavaş davranır da başkaları bu işe koşarsa, savaşa koşanlar bu işe onlardan daha layıktır. Vallahi çağrıya ilk karşılık vereni onların başına tayin edeceğim"* diyerek bu işte önemli olanın istekli olmak olduğunu vurgulamıştır. Nitekim ordunun başına da Ebû Ubeyd'i tayin etmiştir.[586]

Ebû Ubeyd tayin olunduktan sonra onun önemli imtihanlarından birisi Köprü savaşı olmuştur. Şa'bî bu konuda savaş sonrasına dair tek rivayet nakletmektedir. Rivayete göre orduda bulunan Müsennâ b. Hârise, Abdullah b. Zeyd ile Hz. Ömer'e mağlubiyet haberini göndermiştir. Hz. Ömer çok üzülmüş ve şu sözleri söylemiştir: "*Allah'ım! Müslümanların hepsine hakkım helaldir. Ben her Müslümandan bir parçayım. Kim düşmanla karşılaşıp kötü bir şeyle muhatap olursa ben ondan bir parçayım. Allah, Ebû Ubeyd'e rahmet etsin. Ben ondan bir parçayım!"*[587] Hz. Ömer bu sözlerle Müslümanların mağlup olmasına çok üzüldüğünü ifade etmektedir. Olayı kısaca ele alacak olursak, iki orduyu Fırat nehri ayırdığı için nehrin diğer tarafına geçmek veya düşmanı beklemek gerekmiştir. Düşman gelmeyince Ebû Ubeyd orduyu karşıya geçirmek istemiştir. Ordunun nehrin karşısına geçmesine başta Selît b. Kays olmak üzere Müslümanlar itiraz etse de Ebû Ubeyd önceki başarıların verdiği güven sebebiyle karşıya geçmek istemiştir. Onlar karşıya geçerken düşman askerleri fillerle saldırmış ve Müslüman birliklerinin dağılmasını sağlamışlardır.

[586] Taberî, *Târîh*, 3/445-446.
[587] Taberî, *Târîh*, 3/458.

Ordu komutanı Ebû Ubeyd'in de şehit olmasıyla ordu dağılmış ve mağlubiyet kaçınılmaz olmuştur.[588]

1.2.3. Basra'nın Kuruluşu

Hulefâ-yi Râşidîn dönemiyle birlikte hız kazanan fetih hareketleri Hz. Ömer döneminde bir üst kademeye geçmiştir. Fetihler İslâm devletinin sınırlarını genişletmiş, fethedilen yerlerin elde kalması ve daha ileriye gitmesi için de birtakım çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan bir tanesi de yeni ordugâh şehirlerin kurulmasıdır. Böylece yeni fetihler için baş şehir Medine'nin uzak olmasından dolayı kurulan şehirlerden takviyeler yapılmıştır. Ayrıca bu ordugâh şehirler elde edilen toprakların korunması için de önem arz etmektedir. Basra bu şekilde kurulan şehirlerden birisidir.

Şa'bî bu konuyla bağlantılı birtakım bilgiler vermektedir. Rivayete göre Hz. Ömer İranlılardan gelecek tehlikeleri engellemesi amacıyla Utbe b. Gazvân'ı bazı tavsiyelerde bulunarak Arz-ı Hind'e göndermiştir. O zamanlar Basra'ya Arz-ı Hind denilmektedir. Utbe 300 civarı askerle yola çıkmış ve yoldan katılanlarla beraber 500 civarı askerle Basra'ya ulaşmıştır. Orada Hureybe köyünde konaklamış ve konakladığı yeri yazdığı mektupla Hz. Ömer'e bildirmiştir. Hz. Ömer de ona insanları dağınık bırakmaması gerektiğini söylemiştir. Utbe orada birkaç ay kalmış ve herhangi bir çatışmaya girmemiştir.[589] Ancak Übülle'de tehdit oluşturabilecek 500 civarı süvari birliği bulunmaktadır. Burada bir gemi limanı bulunmakta ve Çin'den ve diğer beldelerden gelen gemiler bu limana demir atmaktadır. Utbe de oraya yakın bir yere yerleşmiş ve böylece mücadeleleri başlamıştır. Nihayetinde Übülle'dekiler şehri terk etmişler ve Müslümanlar şehre girmişlerdir. Oradan bir miktar ganimet elde etmişler, bu ganimetin dağıtımında ise Nafi' b. Hâris sorumlu olmuştur. Daha sonra Utbe yazdığı bir mektupla Nafi' b. Hâris'i Hz. Ömer'e göndererek durumu bildirmiştir.[590] Ayrıca Şa'bî, Übülle'nin fethine 270 kişinin katıldığını ve bu katılanlar arasında Ebû Bekre, Nafi' b. Hâris, Şibl b. Ma'bed, Mugîre b. Şu'be,

[588] Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 248.
[589] Taberî, *Târîh*, 3/590-591.
[590] Taberî, *Târîh*, 3/594.

Mücaşi‘ b. Mes‘ûd, Ebû Meryem el-Belevi, Rebîa b. Kilde b. Ebü's-Selt es-Sekafî ve Haccâc’ın da bulunduğunu ifade etmiştir.[591]

Şa‘bî’nin Basra’nın kuruluşuna dair naklettiği rivayetler arasında kurulduktan sonraki faaliyetler hakkında bilgi bulunmamaktadır. Yukarıda zikredilen rivayetlerinin tamamı Taberî’nin *Târîh*’inde yer almaktadır. Ayrıca Şa‘bî Utbe’nin 14/635 tarihinde Basra’ya geldiğini ifade etmektedir. Bu tarih Basra’nın kuruluşu olarak da zikredilmiştir.[592] Bunun yanında Basra’nın kuruluş yılına dair 16/637 ve 17/638 yılları da zikredilmektedir.[593] Seyf b. Ömer ise Basra’nın şehir haline gelişinin 16/637 yılı olduğunu ifade etmektedir.[594] Seyf’in ifadesinden anlaşılacağı üzere Basra’nın şehir halini alması bir süreci ifade etmektedir. Dolayısıyla kuruluş tarihi konusunda farklı rivayetlerin olması buna bağlanabilir.[595]

1.2.4. Büveyb Savaşı (14/635)

Şa‘bî, Büveyb savaşı ve onun öncesinde ordunun başına tayin edilen komutanlarla ilgili bilgi vermektedir. Rivayete göre Becîle kabilesi Hz. Ömer ile görüşmek üzere yanına gitmişlerdir. Hz. Ömer onlara hangi cepheye gitmek istediklerini sormuş, onlar da Şam’a gitmek istediklerini söylemişlerdir. Hz. Ömer orada askere ihtiyaç olmadığını ve Irak’a gitmeleri gerektiğini söylemiştir. Onlar kabul etmemekte ısrar etseler de nihayetinden Irak’a gitmeleri kararlaştırılmıştır. Ayrıca Hz. Ömer onlara humusun dörtte birini de vadetmiştir. Sonra Arfece b. Herseme’yi Becîle’nin üzerine, Cerîr b. Abdullah el-Becelî’yi de Benî Âmir’in üzerine tayin etmiştir. Hz. Ömer iki tarafa da komutanlarını dinlemelerini tavsiye etmiştir. Daha sonra Cerîr, Becîle kabilesine bu durumdan razı olup olmadıklarını sormuştur. Onlar da bir kadın meselesinden dolayı Arfece ile aralarının iyi olmadığını söylemişler ve toplanıp Hz. Ömer’den Arfece’yi başlarından almasını istemişlerdir. Hz. Ömer bunu kabul etmese de ısrarcı olup kendilerinden birinin atanmasını istediklerini söylemişlerdir. Hz. Ömer de Arfece’ye Becîle’nin onu istemediğini kendilerinden bir komutan istediğini söyleyince Arfece onların doğru

[591] Taberî, *Târîh*, 3/595.
[592] Taberî, *Târîh*, 3/590.
[593] Taberî, *Târîh*, 3/590, 4/42.
[594] Taberî, *Târîh*, 3/590.
[595] Mehmet Usluer, “Basra Şehrinin Kurucusu Utbe b. Gazvân’ın Hayatı ve Faaliyetleri”, *İslâmî İlimler Dergisi* 16/2 (2021), 137.

söylediğini ve kendisinin Ezdli olduğunu söylemiştir. Böylece Hz. Ömer Arfece'yi Becîle kabilesinin başından alıp Cerîr'i atamıştır. Cerîr vakit kaybetmeden yardım için Müsennâ'nın yanına doğru yola çıkmıştır. Müsennâ bu sırada Merc-i Sibbâh denilen yerde konaklamaktadır. Müsennâ İranlıların Müslümanların üzerine saldıracağı haberini alınca Cerîr'e haber göndererek savaşa katılmalarını istemiştir. Hz. Ömer de onlara savaşı kazanmadan nehir veya köprüden geçmemeleri gerektiğini söylemiştir. Daha sonra Müslümanlar Büveyb'de toplanmışlar ve düşman ordusunun gelmesiyle de savaş Büveyb'de gerçekleşmiştir.[596]

Hz. Ömer'in köprü ve nehirlerden geçme yasağı, bu savaşta Müslümanlar tarafından dikkate alınmıştır. Müsennâ ordusunun nehirden karşıya geçmesine izin vermemiştir. Böylece düşman onların tarafına geçmiş ve savaş o şekilde başlamıştır.[597] Çetin geçen çarpışmanın ardında düşman ordusunun komutanı Mihran öldürülmüştür. Mihran'ın öldürülmesiyle düşman ordusu bozguna uğramış, Müslümanların savaşı kazanması kaçınılmaz olmuştur.[598]

1.2.5. Kâdisiye Savaşı (15/636)

Müslümanlar Büveyb savaşının (14/635) galibi olarak bölgedeki üstünlüğü tekrar ele geçirmişlerdir. Bu durum Sâsânîler'i rahatsız etmiş ve Müslümanlara saldırı için hazırlık başlatmışlardır. Şa'bî, bu savaşa dair önemli bilgiler sunmaktadır. Ayrıca onun detaylı olarak anlattığı savaşlardan birisi bu savaştır. Ondan gelen rivayetler bir metin halinde aşağıda zikredilmektedir.

Hz. Ömer, Sa'd b. Ebû Vakkâs'ı 4000 kişilik bir ordu ile Irak'a doğru göndermiş ve emir gelmeden kimseyle çatışmamaları gerektiğini bildirmiştir. Bu sırada Cerîr b. Abdullah ve Müsennâ b. Hârise'ye Sa'd'a katılmaları için yazılı emir göndermiştir.[599] Sa'd yola çıkmış ve önce Zerûd denilen yerde konaklamış ardından Şerâf denilen yerde karargah kurmuştur. Bu sırada Hz. Ömer'e mektup yazarak Müslüman askerlerin konakladığı yeri bildirmiştir. Hz. Ömer de ona tekrar bir mektup yazarak orduyu onar onar ayırmasını ve başlarına birer komutan atamasını emretmiştir. Ayrıca Müslümanların reislerine haber göndermesini ve Kâdisiye'de

[596] Taberî, *Târîh*, 3/462-463.
[597] Taberî, *Târîh*, 3/465.
[598] Taberî, *Târîh*, 3/469.
[599] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 6/298.

buluşulacağını söylemesini istemiştir. Sa‘d Hz. Ömer’in dediği gibi orduyu bir düzene sokmuş ve başlarına da geçici komutanlar atayarak Hz. Ömer’in de izniyle Şerâf’tan Üzeyb’e doğru hareket etmiştir.[600]

Sa‘d savaşa başlamadan önce düşmanı barışa davet etmiş ve bunun görüşülmesi için bir heyeti Sâsânî Kisrâsı III. Yezdicerd’e göndermiştir.[601] Kisrânın huzuruna girilince Kisrâ, onlara neden geldiklerini, kendilerinden ne istediklerini ve topraklarına neden göz diktiklerini sormuştur. Nu‘mân b. Mukarrin heyetten izin alarak sözü kendisi almak istemiştir. Heyetin izin vermesiyle Nu‘mân, kendilerine hayrı emreden şerden sakındıran bir elçinin geldiğini ve onun yaptıklarını anlatmıştır. Konuşmanın sonunda Yezdicerd’e İslâm’a girmeleri halinde topraklarını terk edeceklerini, cizye verirlerse kendi canları gibi onların canlarını da koruyacaklarını, son olarak bunları kabul etmezlerse savaşacaklarını söylemiştir. Yezdicerd de orada bulunan Sâsânî hakimiyetinde yaşayan Arapları ihanet ve nankörlükle suçlamıştır. Bunun üzerine heyette yer alan Muğîre b. Zürâre el-Üseydi, Sâsânîler’in hükmü altındayken açlık çektiklerini, deve ve koyun kılından elbiseler giydiklerini ve birbirlerini öldürdüklerini söyleyerek kötü şartlar altında yaşadıklarını ifade etmiştir. Sözlerinin devamında bir elçinin geldiğini ve onları bu karanlıktan çıkardığını söylemiştir. Daha sonra Yezdicerd’e üç seçenek sunarak İslâm’a girmelerini, o olmazsa cizye vermelerini ve bunların hiçbiri olmazsa savaşacaklarını yinelemiştir. Yezdicerd bu sözlere öfkelenmiş ve elçilerin öldürülmeyeceği kuralı olmasaydı onları öldüreceğini ifade etmiştir. Bunu yapamayınca dalga geçmek amacıyla heyetin en büyüğünün sırtına içi toprak dolu bir yük yükleterek Medâin’den çıkmasını emretmiştir. Sonra Rüstem’i onların üzerine göndereceğini ve onları Kâdisiye’ye gömeceğini söyleyerek tehdit etmiştir. Heyettekiler toprağı Sa‘d’a kadar getirmişler ve durumu anlatmışlardır. Sa‘d da Allah’ın onlara Sâsânî mülkünü verdiğini söyleyerek zaferi müjdelemiştir. Bu durum Yezdicerd’in adamlarının zoruna gitmiştir. Komutan Rüstem durumu öğrenmek için Yezdicerd’in yanına gitmiş ve öğrendikten sonra öfkeli bir şekilde oradan ayrılmıştır. Rüstem aynı zamanda bir

[600] Taberî, *Târîh*, 3/487-489.
[601] Taberî, *Târîh*, 3/497-498.

kahindir. Bundan dolayı toprağı onlardan almak için bir adam göndermiş eğer alamazsa bu kendileri için bir mağlubiyet olduğunu söylemiştir.[602]

Şa'bî savaş öncesinde Rüstem'in Kâdisiye'ye yakın bir konumda yaşayan Hîreliler ile arasında geçen bir konuşmayı nakletmektedir. Rüstem, Hîrelilere Arapların topraklarına girdiklerine sevindikleri için kızmış ve onları casusluk yapıp destek vermekle suçlamıştır. Onlardan birisi de kalkıp Arapların geldiklerine sevinmediklerini aksine onların Hîreliler ile aynı dinden olmadığını ve Hîrelileri cehenneme girmekle tehdit ettiklerini söylemiştir. Casusluk konusunda ise Rüstem'in adamlarının kaçıp beldeleri Müslümanlara bıraktığını ve Müslümanların da kolayca istedikleri yere gittiklerini söyleyip böyle bir durumda casusluğa gerek olmadığını ifade etmiştir. Mal ile destek olma konusunda ise başka çarelerinin olmadığını Sâsânîler'in kendilerini korumadığını söylemişlerdir. Ayrıca kendilerinin garip insanlar olduğunu ve kim galip gelirse onun kulu olduklarını ifade etmiştir. Bu sözlerden sonra Rüstem de adama hak vermiştir.[603] Şa'bî, Rüstem'in bir müneccim olduğunu ve rüyasında gördüklerinden ve yaptıklarından dolayı ağladığını ifade etmiştir. Rüyasında gördüğü şey ise Hz. Ömer'in yanında bir melekle beraber Sâsânîler'in ordugahına girdiği ve meleklerin silahları toplayıp Hz. Ömer'e teslim ettiğidir.[604]

Şa'bî savaş anına dair bazı sahneleri bize aktarmaktadır. Şam'dan gelen destek ordunun öncü birliği olarak Ka'ka' b. Amr idaresinde bir birlik savaşın ikinci günü Kâdisiye'ye ulaşmıştır. Üçüncü günü ise asıl birlik Hâşim b. Utbe liderliğinde Kâdisiye'ye ulaşmıştır.[605] İmâs günü adı verilen savaşın üçüncü gününde taraflar benzer sonuçlar elde etmiştir. Yani Müslümanlar ne kadar zayiat vermişse düşman da o kadar vermiştir.[606] Amr b. Ma'dîkerib arkadaşlarına, karşısına çıkan bir file saldıracağını eğer geri dönmezse destek için gelmelerini onlara söylemiştir. Amr saldırdıktan sonra toz bulutu içinde kalıp gözden kaybolmuştur. Bunun üzerine

[602] Taberî, *Târîh*, 3/498-503.
[603] Taberî, *Târîh*, 3/508-509.
[604] Taberî, *Târîh*, 3/516.
[605] Taberî, *Târîh*, 3/552-553.
[606] Taberî, *Târîh*, 3/553.

arkadaşları onun peşinden gitmiş ve yaralı şekilde onu kurtarmışlardır.[607] Bir başka rivayetinde; Esed kabilesinden iki adam fillere saldırmak istemişlerdir. Atlarını fillerin üzerine sürerek bir filin iki gözünü çıkarmışlar ve burnunu yaralamışlardır. Şam'dan gelen öncü birliğin komutanı Ka'ka' b. Amr da kardeşiyle birlikte bir file saldırmışlar ve iki gözünü çıkarıp burnunu kesmişlerdir. Bu fil göremediği için savaş alanında bir sağa bir sola gidip durmuştur.[608] Bir başka rivayetinde; orduda diğer filleri idare eden iki tane fil bulunmaktadır. Sa'd bu fillerin etkisiz hale getirilmesini istemiştir. Filler etkisiz hale getirilince diğer filler rehbersiz kalıp dağılmışlardır.[609] Rüstem'in öldürülmesine dair bir rivayet de nakleden Şa'bî, Rüstem'in Hilâl b. Ullefe'den kaçarken katırın altına saklandığını, Hilâl'in katırın ipini keserek üstündeki yükleri Rüstem'in üzerine düşürdüğünü ve nihayetinde Rüstem'in kellesini ikiye ayırdığını ifade etmektedir.[610]

Şa'bî'nin savaş sonuna dair rivayetleri de bulunmaktadır. Meselâ Hz. Ömer Kays b. Mekşûh ve beraberindekilerin Kâdisiye'ye destek için gitmelerini emretmiştir. Ancak onlar oraya vardıklarında Sa'd fethi gerçekleştirmiştir. Kays ve beraberindekiler ganimetten hisse talep etmişler, Sa'd ise bunu Hz. Ömer'e mektupla sormuştur. Hz. Ömer de Sa'd'a ölüler gömülmeden geldikleri takdirde hisselerini vermesini yazmıştır.[611] Bir başka rivayetinde; Amr b. Ma'dîkerib Kâdisiye'nin fethinden sonra bir heyetle beraber Hz. Ömer'in yanına gelmiştir. Hz. Ömer ona halkın Sa'd'dan razı olup olmadığını sormuştur. Amr da Sa'd'a övgüler yağdırarak razı olduğunu ifade etmiştir. Hz. Ömer Sa'd'ın Amr'a daha önce yazdığı övgü mektubunu gördüğü için Amr'a "*Sanki birbirinizi övüyorsunuz*" demiş, Amr da bildiğini söylediğini ifade etmiştir. Daha sonra Hz. Ömer, Amr'a savaş anını sormuş o da anlatmıştır.[612]

Şa'bî'nin verdiği bu bilgiler, Kâdisiye savaşı hakkındaki genel anlatıma uygunluk göstermektedir. Şa'bî, bu savaş hakkında her ne kadar diğer olaylara göre detaylı anlatım sunsa da değinmediği kısımlar da mevcuttur. Meselâ Hz. Ömer savaş

[607] Taberî, *Târîh*, 3/554.
[608] Taberî, *Târîh*, 3/556.
[609] Taberî, *Târîh*, 3/556.
[610] Taberî, *Târîh*, 3/568.
[611] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2015, 19/25; Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 253.
[612] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 10/21, 367; Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 274-275.

için hazırladığı orduya bizzat komutanlık etmek istemiş, fakat sahabe buna itiraz edip fikrinden vazgeçirmiştir. Şa'bî bu konuya değinmemiştir.

1.2.6. Medâin'in Fethi (15/636)

Müslümanlar, Kâdisiye zaferinin ardından kaçan düşmanların peşlerine düşmüşler ve Medâin'e kadar gitmişlerdir. Medâin'de bulunan Yezdicerd buradan Hulvan'a gitmiştir.[613] Onunla beraber Sâsânî askerleri de şehri terk etmeye başlamışlar ve nihayetinde Müslümanlar herhangi bir mukavemet ile karşılaşmadan şehri ele geçirmişlerdir.[614] Şa'bî Medâin'in fethinin sonrasına dair iki rivayet nakletmektedir. Rivayete göre Müslümanlar Kisrâ'nın cariyelerinden bir kısmını esir olarak almışlardır. Bu cariyeler farklı bölgelerden getirilmiş ve Kisrâ için özel yetiştirilmiştir. Şa'bî, kendi annesinin de bu cariyelerden olduğunu belirtmektedir.[615] Diğer rivayetinde ise Sa'd Medâin'e girdikten sonra evleri paylaştırmış, aileleri mutfağı ve banyosu olan bu evlere yerleştirmiştir. Kendisi de işleri yoluna koyana kadar Medâin'de kalmış ve oradan Kûfe'ye geçmiştir.[616]

1.2.7. Celûlâ Savaşı (16/637)

Kâdisiye savaşındaki mağlubiyetten sonra geri çekilen Sâsânî askerlerinin bir kısmı Horasan yolu üzerindeki Celûlâ mevkiinde toplanmışlardır.[617] Onlar Müslümanlara karşı Celûlâ'yı hendekler kazarak güçlendirmişlerdir. Sa'd durumu Hz. Ömer'e bildirmiş o da ordu göndermesini emretmiştir. Sa'd oraya bir ordu göndermiş ve çetin çatışmalar sonucunda muzaffer olmuştur. Bu haberi alan Yezdicerd bulunduğu Hulvan'dan ayrılarak Rey'e çekilmiştir.[618] Şa'bî'nin bu savaşa dair verdiği tek bilgi savaş sonrası elde edilen ganimetlerle alakalıdır. Ona göre Müslümanlar düşman ordugahındaki malların birçoğunu ganimet olarak almışlardır. Ganimetlerin taksimi görevi Selmân b. Rebîa'ya verilmiştir. Bu görevden dolayı Araplar ona Selmân el-Hayl adını vermişlerdir. Çünkü o atları tasnif edip diğer şeyleri pek önemsememiştir. Ayrıca Müslümanlar Celûlâ'dan, Medâin'deki payları

---

[613] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/345.
[614] Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 133.
[615] Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 259.
[616] Taberî, *Târîh*, 4/21.
[617] Ebû Abdillâh Şihâbüddîn b. Abdillâh Yâkūt el-Hamevî, *Muʿcemü'l-büldân* (Beyrût: Dâru Sâdır, 1995), 2/156.
[618] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/345-347.

kadar pay almışlardır.[619] Şa'bî, Celûlâ'da elde edilen payın 30 milyon dirheme ulaştığını ve atlı askerlere 30 bininin verildiğini, yaya askerlere ise sadece bininin verildiğini ifade etmektedir.[620]

1.2.8. Zeyneb bt. Cahş'ın Vefatı

Hz. Peygamber'in hanımlarından olan Zeyneb bt. Cahş Hz. Peygamber'den sonra vefat eden ilk olmuştur. Şa'bî'nin rivayetine göre ise Hz. Peygamber'in hanımları bir gün toplanmış ve Hz. Peygamber'e, ona ilk kavuşacak kişinin kim olduğunu sormuşlardır. Hz. Peygamber de aralarında kolu en uzun olanın kavuşacağını söylemiştir. Bunun üzerine hanımlar kollarını ölçmeye başlamışlar ve Sevde'nin kolu uzun çıkmıştır. Hz. Peygamber vefat edince de ona ilk kavuşan Sevde olmuştur. Böylece diğer hanımları kolun uzunluğundan maksadın sadakayı bol vermek olduğunu anlamışlar, çünkü Sevde çokça sadaka veren bir hanımdır.[621] Vâkıdî, Şa'bî'nin bu rivayetine itiraz ederek ilk vefat eden hanımının Sevde değil Zeyneb olduğunu ifade etmektedir. Zeyneb'in Hz. Ömer döneminde vefat ettiğini ve Sevde'nin bu zamanda hayatta olduğunu söylemiştir. Ayrıca Sevde'nin Muâviye'nin hilafeti sırasında vefat ettiğini de bildirmiştir.[622] Şa'bî, yukarıdaki rivayetin aksine Hz. Peygamber'den sonra ilk vefat eden eşinin Zeyneb olduğunu da zikretmektedir.[623] Vâkıdî'nin Şa'bî'ye nispet edilen rivayete itirazı dikkate alındığında Şa'bî'nin asıl görüşü hususunda birtakım ihtimaller öne sürülebilir. İlk ihtimale göre Şa'bî'nin esas görüşü söz konusu hanımın Sevde olduğudur. Buhârî ve Ahmed b. Hanbel'in rivayetleri de bunu desteklemektedir.[624] İkinci ihtimale göre Şa'bî'nin konu hakkındaki görüşü belli değildir. Söz konusu hanımın hem Sevde hem de Zeyneb olduğuna dair rivayetleri bulunmaktadır. Son olarak Şa'bî'nin esas görüşü rivayette kastedilenin Zeyneb olduğu ve Sevde olduğunu kaydeden rivayette ise seneddeki ravilerden birinin vehminin bulunması ihtimali göze çarpmaktadır.

Zeyneb, Hz. Ömer döneminde 20/641 yılında vefat etmiştir. Şa'bî bu konuya dair naklettiği rivayetlerde onun cenaze namazı ve defnine dair bazı bilgiler

---

[619] Taberî, *Târîh*, 4/29.
[620] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2015, 18/393; Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 137; Taberî, *Târîh*, 4/29.
[621] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 10/55; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/436.
[622] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 10/55.
[623] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 10/105; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2015, 19/132.
[624] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 9/136; Buhârî, *es-Sahîh*, 2001, 2/110.

vermektedir. Sahâbî Abdurrahmân b. Ebzâ'dan aldığı rivayete göre Abdurrahman, Zeyneb'in cenazesini gördüğünü ve Hz. Ömer'in öne geçerek dört tekbirle namazını kıldırdığını ifade etmektedir. Defin işlemlerine gelince Hz. Ömer'in kabre inme isteğinden bahsetmektedir. Hz. Ömer onu kabre kimin indireceğini sormuş, hanımlar da onu hayattayken görebilenlerin kabre inebileceğini söylemişlerdir. Bunun üzerine Hz. Ömer onların doğru söylediğini ifade etmiştir.[625] Şa'bî'nin bir başka rivayetinde ise erkek ve kız kardeşinin çocuklarının inebileceği zikredilmiştir.[626]

1.2.9. Nihâvend Savaşı (21/642)

Savaşlarda Müslümanlara karşı etkili bir direniş gösteremeyen Yezdicerd, Nihâvend bölgesinde yeni bir ordu toplamıştır. Gelişmelerden haberdar olan Hz. Ömer de Nu'mân b. Mukarrin'in komutanlığında bölgeye bir ordu sevk etmiştir. Savaş anındaki şiddetli çarpışmalar sonucu Nu'mân şehit olmuş ve sancağı Huzeyfe b. Yemân almıştır. Onun eliyle Müslümanlar galip gelen taraf olmuştur.[627] Şa'bî, bu savaşın 18/639 yılının sonu ile 19/640 yılının başında Hz. Ömer'in hilafetinin yedinci yılında gerçekleştiğini ifade etmektedir. Ayrıca savaşta öldürülen düşman askerinin sayısının 30.000 olduğunu ve takibatta da öldürülenlerin olduğunu söylemiştir. Müslümanların sayısının 30.000 olduğunu da zikretmiştir.[628] Savaşın tarihi için Şa'bî'nin naklettiği tarihten farklı tarihler de nakledilmektedir. Meselâ Vâkıdî bu savaşın 21/642 yılında gerçekleştiğini söylemektedir.[629] Ayrıca kaynaklarda 20/641 yılı da zikredilmektedir.[630] Şa'bî'nin naklettiği bir diğer rivayet Nihâvend savaşında esir alınan Ebû Lü'lüe ile alakalıdır. Rivayete göre esirler Medine'ye getirildiğinde Ebû Lü'lüe gördüğü çocukların başını okşayarak ağlamış ve Hz. Ömer'in onun ciğerini yaktığını söylemiştir. Şa'bî onun böyle söylemesinin nedenini Hz Ömer'in onu esir alması olarak açıklamaktadır.[631] Bu rivayet daha sonra Hz. Ömer'in şehit olmasına sebep olan Ebû Lü'lüe'nin Hz. Ömer'e olan kinini gösterir niteliktedir.

---

[625] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 10/108.
[626] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 10/109.
[627] Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 148-149.
[628] Taberî, *Târîh*, 4/136.
[629] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 8/141.
[630] Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 296.
[631] Taberî, *Târîh*, 4/136.

1.2.10. Hz. Ömer'in Devlet Yönetimi

Devletin sınırlarının genişlemesi bazı idari sorunları da beraberinde getirmektedir. Hz. Ömer döneminde bu tarz sorunların çözümlerine dair birtakım çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Şa'bî'nin bu konuda verdiği bilgiler üç farklı konu şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Bunlar; Hz. Ömer'in yaptığı tayinler ve aziller, divan teşkilatının oluşturulması ve hicrî takvimin ikame edilmesidir.

Şa'bî, Hz. Ömer'in Kâ'b b. Sûr'un Basra kâdısı olarak tayin edilmesine dair bir rivayet nakletmektedir. Rivayete göre Ka'b Hz. Ömer'in yanında otururken Hz. Ömer'e bir kadın gelmiş ve kocasının gündüzleri oruç tuttuğunu geceleri ise sürekli ibadet ettiğini söyleyerek serzenişte bulunmuştur. Hz. Ömer de bunun güzel bir şey olduğunu söylemiştir. Ka'b Hz. Ömer'e kadının şikayetinin, kocasının yatağa gelmemesi olduğunu söyleyince kadın bunu onaylamıştır. Sonra Hz. Ömer kadının kocasını çağırmış ve Ka'b'a "*Benim anlamadığımı sen anladığın için ikisi arasında hüküm ver"* demiştir. Ka'b onlar hakkında bir hüküm vermiş ve bu hükmü Hz. Ömer de beğenmiştir. Bunun üzerine onu Basra kâdısı olarak tayin etmiştir.[632] Ayrıca Şa'bî, Basra'nın ilk kadısının Ka'b olduğunu da ifade etmektedir.[633] Ancak kaynaklarda Basra'nın ilk kâdısının Ebû Meryem İyâs b. Subeyh olduğu zikredilmektedir.[634] Dolayısıyla Şa'bî'nin rivayeti bu konudaki genel kabule aykırı gözükmektedir.

Şa'bî, Hz. Ömer'in Bahreyn valisi Alâ' b. Hadramî'yi Basra valiliğine tayin etmesiyle alakalı bir rivayet nakletmektedir. Rivayete göre Hz. Ömer mektupta Alâ' b. Hadramî'ye şunları söylemektedir: "*Utbe b. Gazvân'ın yanına git. Ben onun işlerini sana verdim. Şunu bil ki, sen, Allah'ın kendisine sizden daha fazla ihsanda bulunduğu ilk Muhacirlerden olup kendisini görevinden almadığım birinin yanına gideceksin. Senin o civardaki Müslümanları için Utbe'nin yerini aratmayacağını biliyorum. Senden önce oraya birisini vali tayin etmiştim. Ancak o oraya varmadan vefat etmişti. Eğer Allah senin oraya vali olmanı isterse, olursun. Eğer Utbe'nin vali olarak devam etmesini isterse; söz, âlemlerin Rabbinindir. Bil ki, Allah'ın emri,*

[632] Veki', *Ahbârü'l-Kudât*, 1/275-276.
[633] Veki', *Ahbârü'l-Kudât*, 1/275.
[634] Fesevî, *el-Maʿrife ve't-Târîh*, 2/243; Veki', *Ahbârü'l-Kudât*, 1/269.

indirdiğinin koruması altındadır. Ne diye yaratıldığına bak ve o uğurda çaba göster. Onun dışında kalan şeyleri terk et. Dünya hayatı geçici; Ahiret hayatı ise ebedîdir. Hayrı kalmayan bir şey, şerri sürekli devam eden bir şeye karşı seni oyalamasın! Allah'ın sana darılmasından, yine Allah'a sığın! Allah dilediği kişiye fazileti verir. Kendimiz için de senin için de Allah'a kullukta ve onun azabından korunma konusunda yardım dileriz."[635] Başka rivayetlere göre Alâ' mektubu aldıktan sonra içinde Ebû Hüreyre ve Ebû Bekre'nin de bulunduğu bir heyetle Bahreyn'den Basra'ya doğru yola çıkmıştır. Ancak Benî Temîm'in toprağı olan Tiyâs'a gelince vefat etmiştir.[636]

Şa'bî, Şüreyh b. el-Hâris'in (Kâdı Şüreyh) (ö. 80/699 [?]) Kûfe kâdılığına tayini konusunda bilgi vermektedir. Rivayete göre Hz. Ömer bir adamdan at almak için pazarlığa girişmiş ve ata binip denemek istemiştir. Ata bindikten sonra at düşmüş ve topallamaya başlamıştır. Hz. Ömer adama atını almasını söylemiş ama adam atın bu halinden dolayı almak istememiştir. Sonra Hz. Ömer adamdan ikisinin arasını bulacak bir hakem bulmasını istemiştir. Adam da Şüreyh'in hakem olmasını istemiş ve böylece beraber Şüreyh'in yanına gitmişlerdir. Şüreyh de Hz. Ömer'e atı alacaksa almasını, almayacaksa teslim aldığı haliyle geri getirmesini söylemiştir. Hz. Ömer onun bu hükmünü beğenmiş ve onu Kûfe'ye kâdı tayin ettiğini bildirmiştir.[637] Tayin ettikten sonra da ona bir konu geldiğinde Allah'ın kitabında olan bir şeyse ona göre hüküm vermesini, eğer yoksa sünnete göre hüküm vermesini, onda da yoksa kendinden önceki sâlih kişilerin sözleriyle hüküm vermesini, eğer onda da yoksa ister ictihad etmesini isterse de hüküm vermekten kaçınmasını tavsiye etmiştir. Ayrıca hüküm vermekten kaçınmasının daha hayırlı olduğunu da söylemiştir.[638]

Şa'bî, Şüreyh'ten önce Kûfe kâdılarının Urve b. Ebü'l-Ca'd ve Selmân b. Rebîa olduğunu söylemektedir.[639] Ayrıca Şüreyh'in kâdılıktan para aldığına ve almadığına dair iki farklı rivayet nakletmektedir.[640] Ancak Şa'bî'nin diğer

[635] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 5/279.
[636] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 5/280; Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 127.
[637] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 8/253; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2015, 20/188; Veki', *Ahbârü'l-Kudât*, 2/189.
[638] İbn Ebû Hayseme, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 5/150.
[639] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 6/285, 8/156.
[640] İbn Ebû Hayseme, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 5/132, 147.

rivayetlerine bakılırsa para almadığını ifade eden rivayetindeki "lâ ye'huzü (لا يأخذ)" ibaresindeki "lâ" harfinin fazladan yazılması ihtimali akla gelmektedir. Çünkü aynı metin ve senedle gelen başka bir rivayetin metninde "lâ" harfi yer almamaktadır.[641] Ayrıca Şa'bî'nin başka rivayetlerinde Şüreyh'in aylık 500 dirhem para aldığının ifade edilmesi, zikredilenleri destekler niteliktedir.[642] Şa'bî'nin Şüreyh'in adalet konusundaki hassasiyetini ifade eden başka bir rivayeti daha bulunmaktadır. Rivayete göre Şüreyh'in oğlu babasına bir aile ile arasında husumet olduğunu, eğer kendisi haklı ise mahkemeye vereceğini söylemiştir. Şüreyh de mahkemeye vermesini söylemiştir. Mahkeme esnasında ise oğlunun aleyhine hüküm vermiştir. Oğlu bu duruma çok kızmış ve babasına kendisini mahkemede rezil ettiğini söylemiştir. Şüreyh ise oğlunu çok sevdiğini ama Allah'ı daha çok sevdiğini, haksız olduğunu bilerek mahkemeye vermesini engellemesi durumunda o ailenin hakkına girmesinden korktuğunu söylemiştir.[643] Bir başka olayda ise oğlu bir adama kefil olmuş, kefil olduğu adam da kaçmıştır. Bunun üzerine Şüreyh oğlunu hapse attırmış ve ona kendi eliyle yemek götürmüştür.[644]

Şa'bî'nin rivayetleri arasında Ammâr b. Yâsir'in Kûfe valiliğinden azline dair bir rivayet bulunmaktadır. Hz. Ömer onu azlettikten sonra azledilmesinin kendisini üzüp üzmediğini sormuştur. Ammâr da vali olarak tayin etmesinin de azletmesinin de üzdüğünü söylemiştir.[645] Ayrıca Şa'bî, Hz. Ömer'in bir vali tayin ettiğinde onun malını yazdığını ifade etmektedir.[646] Bu da Hz. Ömer'in devlet malını koruma noktasında ne denli hassas olduğunun bir göstergesidir.

Şa'bî, Hz. Ömer dönemindeki devlet gelirleri ve bu gelirlerin artması sonucu kurulan divan teşkilatına dair bilgiler vermektedir. Devlet gelirleri temelde Müslümanlardan alınan ve Müslüman olmayanlardan savaş sonucu alınan şeklinde iki kısma ayrılabilir.[647] Bunlardan Müslümanlardan alınanla kastedilen zekâttır. Müslüman olmayanlardan alınan ise humus ve feydir. Humus, savaşlardan sonra

[641] İbn Ebû Hayseme, *et-Târîhu'l-Kebîr*, 5/147.
[642] Veki', *Ahbârü'l-Kudât*, 2/227.
[643] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 8/255.
[644] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 8/256.
[645] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 1/170.
[646] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 10/360.
[647] Fayda, *Hulefâ-yı Râşidîn Devri: (Dört Halîfe Dönemi)*, 287-288.

elde edilen ganimetin devlet bütçesine ayrılan beşte birlik kısmıdır.[648] Fey ise gayri müslim tebaadan alınan cizye[649], haraç[650] ve ticaret mallarından alınan uşûr vergilerinin genel adıdır.[651] Bu bölümde Şa'bî'nin gayrimüslimlerden alınan devlet gelirleriyle alakalı bilgiler verilmektedir.

Cizye ile alakalı bir rivayete göre bir adam Şa'bî'ye bazılarının, aşağı Irak bölgesini ifade eden Sevâd bölgesi insanlarının köle olduğunu söylediklerini ifade etmiştir. Şa'bî ise köleden cizye alınmayacağını söylemiştir. Sevâd bölgesinin kaleler hariç kılıçla alındığını, buraların yerlilerinin topraklarına çağrıldığını ve onların da gelip cizye vererek zimmet ehli olduklarını söylemektedir. Ayrıca ganimet olarak elde edilen malların taksim edilebildiğini ancak sahiplerinin cizye vermeyi kabul ettiği malların taksim edilemeyeceğini ve sünnetin de bu şekilde olduğunu ifade etmektedir.[652] Şa'bî'ye göre Hz. Ömer, Sevâd ehlinin buluğa ermiş erkeklerinin durumu iyi olmayana bir, durumu iyi olana ise iki dirhem cizye koymuştur.[653]

Haraç vergisiyle alakalı Şa'bî, Sevâd ehlinin Hz. Ömer tarafından haraca bağlandığını ifade etmektedir.[654] Hz. Ömer, Sevâd'a sahâbî Osmân b. Huneyf'i göndermiş ve orayı ölçtürmüştür. Sonra bu arazinin 36 milyon cerîb[655] olduğu tespit edilmiştir. Hz. Ömer her bir cerîb araziye bir dirhem ve bir kafîz[656] vergi koymuştur.[657] Ayrıca bir cerîb arpa arazisine iki dirhem, bir cerîb buğday arazisine dört dirhem, bir cerîb şeker kamışı ekilen araziye altı dirhem, bir cerîb hurmalığa sekiz dirhem, bir cerîb üzüm bağına 10 dirhem, bir cerîb zeytin bahçesine 12 dirhem haraç koymuştur.[658] Ebû Ubeyd Şa'bî'nin bu rivayetinin genel kabule mugayir olduğunu ifade etmektedir. O, Hz. Ömer'in bu şekilde sabit ve muayyen bir vergi

[648] H. Yunus Apaydın, "Humus" (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 1998), 18/365-369.
[649] Cizye, İslâm devletindeki gayri müslim tebaanın erkeklerinden alınan baş vergisidir. Bkz. Mehmet Erkal, "Cizye" (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 1993), 8/42-45.
[650] Topraktan alınan vergiyi ifade etmektedir. Bkz. Cengiz Kallek, "Haraç" (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 1997), 16/71-88.
[651] Mustafa Fayda, "Fey" (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 1995), 12/511-513.
[652] Taberî, *Târîh*, 3/587.
[653] Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 1/136.
[654] Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, 142.
[655] Cerîb, Hz. Ömer zamanından itibaren İslâm dünyasında kullanılan alan ve hacim ölçüsüdür. Bkz. Mustafa Fayda, "Cerîb" (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 1993), 7/402.
[656] Kafîz, eski bir hacim ve alan ölçüsüdür. Bkz. Cengiz Kallek, "Kafîz" (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 2001), 24/155-157.
[657] Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 1/136.
[658] Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 1/136; Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 266.

koymadığını, haraç usulünde takip edilen usulün kira usulüyle aynı olduğunu dolayısıyla Şa'bî'nin belirttiğinin, o arazinin yıllık kirası olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca hurmalıklarla meyve ağaçlarının da bu uygulama dışında tutulup bir ücret biçilmediğini vurgulamıştır.[659]

Şa'bî, uşûr vergisini ilk defa Hz. Ömer'in koyduğunu ifade etmektedir.[660] O, Hz. Ömer'in Irak ve Şam ehlinin Müslümanlarından kırkta bir, zimmet ehlinden yirmide bir, İslâm devletinin vatandaşı olmayan gayri müslimlerden ise onda bir uşûr vergisi aldığını bildirmektedir.[661] Ayrıca Hz. Ömer'in yağmur ile sulanan hurma tarlasından öşür[662] (1/10) aldığını, elle sulanan tarladan yarım öşür (1/20) aldığını ve tarlası ekilen hurmalığın yalnızca ekilen mahsulden öşür aldığını, hurmalığından bir şey almadığını ifade etmiştir.[663]

Hz. Ömer döneminde devlet gelirlerinin artmasıyla bu gelirlerin düzenli olarak dağıtılması konusunda bir kurumsallaşmaya gidilmiştir. Hz. Ömer divan teşkilatının kuruluş sebebini bizzat kendisi de açıklamıştır. Şa'bî'nin rivayetine göre Ebû Süfyân, Hz. Ömer'e insanların tahsis edilen bu paraya güvenip ticareti bırakacakları konusunda endişesinin olduğunu söylemiştir. Hz. Ömer de ona karşılık olarak başka çarenin olmadığını ve feyin çoğaldığını söylemiştir.[664] Divan teşkilatı adı verilen bu kurum, devletin gelirlerinin kabile esasına göre Müslümanlara dağıtılması görevini üstlenmiştir. Şa'bî'nin rivayetleri arasında bu kurumun oluşumu ve işleyişine dair bilgiler de bulunmaktadır. Buna göre Hz. Ömer, sahâbeyi toplayıp fetihlerden gelen ganimetlerin beytülmalde toplanıp Müslümanlara tahsisatta bulunulmasının iyi olacağını onlara söylemiştir. Sahâbe de bu fikri onaylamıştır. Hz. Ömer bir deftere öncelik sırasına göre yazmak için kimden başlamaları gerektiğini sahâbeye sormuş, Abdurrahman b. Avf kendinizden başlayın demiştir. Hz. Ömer bunu reddederek Hz. Peygamber'in kabilesi Benî Hâşim'den başlayacağını bildirmiştir. Sonra Benî Hâşim'den Bedir savaşına katılan kabilenin azatlıları dahil

[659] Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl,* 1/136.
[660] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2015, 20/136.
[661] Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, 149.
[662] Öşür, toprak ürünlerinden alınan zekâttır. Bkz. Mehmet Erkal, "Öşür" (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 2007), 34/97-100.
[663] Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, 47.
[664] Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 439-440.

beşer bin dirhem, Hz. Peygamber'in amcası Hz. Abbas'a da 12 bin dirhem tahsis etmiştir. Ardından Benî Ümeyye'den Bedir savaşına katılanlar ve Benî Hâşim'e yakın olan kabilelerin tahsisatını yazmıştır. Sonuç olarak Bedir ehlinin tamamına beşer bin dirhem tahsisat yapılmıştır. Daha sonra Ensâr'ın hepsine dörder bin dirhem tahsisat yapılmıştır. Hz. Peygamber'in eşlerine 10'ar bin dirhem, Hz. Âişe'ye ise 12 bin dirhem tahsisat yapılmıştır. Habeşistan'a hicret eden herkese ise dörder bin dirhem tahsisat yapılmıştır. Hz. Hasan ve Hüseyin'e beşer bin dirhem, geri kalan tüm Müslümanlara da Arap olsun olmasın 40'ar, 30'ar dirhem tahsisatta bulunulmuştur. Yeni Müslüman olanlara da iki bin dirhem tahsisatta bulunulmuştur.[665] Sahâbe, Müslüman olmadaki öncelik, Bedir savaşına katılmak ve tüm gazvelere katılmak gibi ölçüleri öncelik için önemsemişlerdir.[666] Bu durum Hz. Ömer'in divan gelirlerini dağıtırken takındığı tutumda da görülmektedir.

Hz. Ömer'in, halifeliği döneminde yaptığı önemli faaliyetlerden birisi de 639 yılında hicrî takvimi resmîleştirmesidir. Şa'bî buna dair bir rivayet nakletmektedir. Hz. Ömer döneminde çeşitli görevlerde bulunan Ebû Mûsâ el-Eş'arî, Hz. Ömer'e bir mektup yazarak gelen mektupların tarihini bilemediklerini ve bir tarih ikame edilmesinin gerektiğini söylemiştir. Bu fikir Hz. Ömer'e de mantıklı gelmiş ve sahâbeyi toplayarak istişarede bulunmuştur. Sahâbeden bazısı Hz. Peygamber'in Peygamber olduğu tarihi, bazısı da Hz. Peygamber'in vefat ettiği tarihi tarih başı yapmasını söylemiştir. Hz. Ömer ise bunları reddederek Hz. Peygamber'in hicretini tarih başı yapacağını söylemiştir. Sebebi olarak ise bu hicretin hak ile bâtılı ayırdığını zikretmiştir.[667] Hz. Ömer döneminde devletin büyümesiyle resmi yazışmalar artmış ve vesikaların çok oluşu bir tarihlendirme yapmayı zorunlu kılmıştır.[668]

1.2.11. Hz. Ömer'in Vefatı

Nihâvend savaşı esirlerinden olan aynı zamanda Mugîre b. Şu'be'nin kölesi olan Ebû Lü'lüe, Hz. Ömer'den efendisinin kendisinden aldığı ücreti azaltmasını

[665] Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, 55-56; Ebû Ubeyd, *Kitâbü'l-Emvâl*, 1/333; Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 431.
[666] Gülgûn Uyar, "Mekke'nin Fethi'nden Önce ve Sonra Meydana Gelen Olaylar Işığında Ashâbu'ş-Şecere ve Müellefe-i Kulûb Tanımlaması", *Hadis ve Siyer Araştırmaları Dergisi* 6/2 (2020), 261.
[667] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2015, 19/132; Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 51; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 10/320-321; Taberî, *Târîh*, 2/388.
[668] Kasım Şulul, "Hicrî Takvimin Ortaya Çıkışı", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (2002), 162.

istemiştir. Hz. Ömer de onun demircilik, marangozluk ve nakkaşlık yaptığını bildiği için çok kazandığını ve sabredip ödemeye devam etmesini söylemiştir. Bu durum Ebû Lü'lüe'nin hoşuna gitmemiş ve ona bir suikast düzenleyerek onu yaralamıştır.[669] Bunun üzerine Hz. Ömer ölüm döşeğine düşmüş ve böylece vefat etmiştir.[670] Şa'bî Hz. Peygamber'in, Hz. Ebû Bekir'in ve Hz. Ömer'in 63 yaşında vefat ettiğini söylemektedir.[671] Ayrıca o, Hz. Ömer'in yaralandığında Nahl sûresini okuduğunu ifade etmektedir.[672] Şa'bî'nin bu konuya dair naklettiği diğer rivayet Hz. Ömer ölüm döşeğindeyken Abdullah b. Abbas ile olan konuşmasını aktardığı rivayettir. Rivayete göre Abdullah, Hz. Ömer yaralandıktan sonra vefat etmeden önce onun yanına girerek şöyle demiştir: "*İnsanlar küfürdeyken sen Müslüman oldun. Herkes Rasûlullah'ı yüz üstü bırakırken sen onunla beraber cihad ettin. Rasûlullah senden razı bir şekilde vefat etti. Senin hilafetinde ikilik çıkmadı ve şehit olarak öldün. Seni cennetle müjdeliyorum!"* Abdullah sözünü bitirince Hz. Ömer bu sözleri tekrar etmesini istemiş, o da etmiştir. Sonra Hz. Ömer, Allah'ın azabından korktuğunu ve çok malı olsa tüm mal varlığını bu azaptan kurtulmak için feda edebileceğini söylemiştir.[673]

1.3. Hz. Osman Dönemi

1.3.1. Halife Seçilmesi

Hz. Ömer vefat etmeden önce, halife tayin etmede Hz. Ebû Bekir'in kullandığı yöntemden farklı olarak, halife seçimini gerçekleştirmek için altı kişiden oluşan bir şûra kurmuştur. Bu şûrada Hz. Ali, Hz. Osman, Sa'd b. Ebû Vakkâs, Zübeyr b. Avvâm, Talha b. Ubeydullah ve Abdurrahman b. Avf bulunmaktadır. Hz. Ömer bu kişilerden, istişare sonucu aralarından birisini seçmelerini istemiştir.[674] Şa'bî bu konuya dair tek rivayet nakletmektedir. Rivayete göre oluşturulan heyet 23/644 yılının Muharrem ayının üçüncü gününde ikinde vaktinde Hz. Osman'ın halife olması için karar almıştır. Bu arada ezan okunmuş, ezan ile kamet arasında bir vakitte Hz. Osman çıkıp namazı kıldırmıştır. O, insanların aldıkları maaşları 100

669 İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, 2/64.
670 İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, 2/92.
671 Ebû Zurʿa ed-Dimeşkî, *Târîh*, 149; Taberî, *Târîh*, 4/198.
672 İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2015, 21/163.
673 Ebû Yûsuf, *el-Harâc*, 22-23; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2015, 19/319; İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, 2/88; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 10/432.
674 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 3/317.

dirhem artırmış, onlara ikramlarda bulunmuş ve beldelere heyetler göndermiştir. Bu işleri yapan ilk kişi de Hz. Osman'dır.[675]

1.3.2. Selmân-ı Fârisî'nin Vefatı

Hz. Ömer döneminde Medâin'e vali olarak atanan Selmân, bu görevine Hz. Osman döneminde de devam etmiştir. Hz. Osman döneminde Medâin'de vefat etmiştir.[676] Şa'bî onun vefatına dair birtakım bilgiler vermektedir. Rivayete göre Selmân, Celûlâ fethedildiğinde oradan misk dolu bir kese alıp hanımına vermiştir.[677] Vefatı yaklaşınca hanımını çağırıp dört kapılı yattığı odadaki kapıların tamamını açmasını istemiştir. O gün misafirlerinin olduğunu ve hangi kapıdan gireceklerini bilmediği için kapıyı açtırdığını söylemiştir.[678] Sonra hanımından ona verdiği misk ve su dolu bir bardak istemiştir. Hanımı onları getirince Selmân miski suyun içine dökmüş ve eliyle iyice karıştırmıştır. Daha sonra hanımından onu etrafına serpmesini istemiş ve hanımına kokuyu duyan ama yemek yemeyen yaratıkların yanına geleceğinden bahsetmiştir. Ardında hanımından kapıyı kapatıp aşağı inmesini istemiştir. Hanımı dediğini yapıp aşağı inmiş, kısa bir süre sonra bir ses duyarak odaya geri çıkmış ve onun vefat ettiğini görmüştür.[679]

1.3.3. Hz. Osman'ın Şehadeti

Şa'bî'nin Hz. Osman dönemiyle alakalı en detaylı verdiği bilgiler bu konu hakkındadır. Ancak burada da Hz. Osman'ın muhasara altına alınmadan önceki olaylardan bahsedilmemektedir. Hz. Osman'ın şehit edilmesiyle alakalı Şa'bî'nin diğerlerine göre detaylı rivayeti Taberî'nin *Târîh*'inde geçmektedir. Ömer b. Şebbe'nin *Târihu'l-Medîne* isimli eserinde ise Şa'bî'nin naklettiği Hz. Osman ile isyancılar arasında geçen bir diyalog zikredilmektedir. Rivayete göre Hz. Osman bir süre kuşatılınca, asîler Hz. Osman'dan hilafeti bırakmasını istemişlerdir. Ancak o, bunu reddetmiş ve Allah'ın giydirdiği gömleği çıkarmayacağını söylemiştir. Onlar da Allah'ın gömleği, ona ümmeti Muhammed için giydirdiğini ancak onun arkadaşlarını ve akrabalarını kayırdığını, bu sözü için tövbe etmesi gerektiğini söylemişlerdir.

---

675 Taberî, *Târîh*, 4/194.
676 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 9/320.
677 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 4/86.
678 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 4/86.
679 İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1990, 4/69.

Ayrıca bu durumun kendisine babasından bir miras olmadığını ve Hz. Peygamber'in de bir vasiyetinin olmadığını eklemişlerdir.[680] Şa'bî'nin bu rivayetinde yer almayan ancak kaynaklardaki başka rivayetlerden anlaşıldığına göre asîlerin Hz. Osman'ın hilafeti bırakmasını istemelerindeki neden bir mektup olayıdır. Mısır'dan gelen ve valilerinden memnun olmayan bir heyet, Hz. Osman'dan valilerinin değiştirilmesini talep etmişler, Hz. Osman da Hz. Ebû Bekir'in oğlu Muhammed b. Ebû Bekir'i oraya vali tayin etmiştir. Ancak heyet mensupları yolda bir köle görmüşler ve elindeki mektupta Mısır'ın hali hazırdaki valisine Muhammed b. Ebû Bekir ve beraberindekilerin bir kısmının öldürülmesi emrinin yazdığını görmüşlerdir. Bunun üzerine tekrar Medine'ye dönüp Hz. Osman'ı bu işten sorumlu tutarak halifeliği bırakmasını istemişlerdir.[681]

Taberî'nin *Târîh*'inde yer alan Şa'bî'nin Mugîre b. Şu'be'den naklettiği rivayete göre ise Muğîre, Hz. Ali'ye Hz. Osman'ın öldürüleceğini, eğer Hz. Ali Medine'deyken öldürülürse ondan bilineceğini ve Medine'den çıkıp gitmesini tavsiye etmiştir. Ancak Hz. Ali Mugîre'nin bu tavsiyesini reddetmiştir. Rivayetin devamında Hz. Osman'ın 22 gün muhasara altında kaldığı ve kapısının yakıldığı belirtilmektedir. Bu sırada içeride, aralarında Abdullah b. Zübeyr ve Mervân b. Hakem'in de bulunduğu çok sayıda insan bulunmaktadır. Hz. Osman onlara kimsenin savaşmaya ve öldürmeye istekli olmaması konusunda uyarıda bulunmuştur. Sonra içeridekiler çıkmışlar ve Hz. Osman onlardan Mushaf'ı istemiştir. O, Hz. Hasan yanındayken Mushaf'tan okumaya başlamıştır. Daha sonra Hz. Osman, Hemdân kabilesinden Ebû Kerib diye bir adama ve Ensâr'dan bir adama beytülmalde iki kese gümüşten başka bir şey olmamasına rağmen orayı beklemelerini emretmiştir. Bu sırada Abdullah b. Zübeyr ve Mervân b. Hakem asîlerle münakaşa etmiş ve kapıda yanan ateş söndürülmüştür. Muhammed b. Ebû Bekir, Abdullah ve Mervân'ı tehdit ederek Hz. Osman'ın üzerine yürümüş ve sakalından tutmuştur. Hz. Osman sakalını bırakmasını ve babasının bile ona dokunmadığını söyleyince Muhammed sakalı bırakmıştır. Bu defa diğer asîler Hz. Osman'ın üzerine yürümüş; kimisi kılıcının kabzasıyla vurmuş, kimisi yumruk atmış, bir kişi de bıçakla saldırıp

[680] İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne,* 2/290.
[681] İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne,* 2/214-215; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf,* 5/556-557.

köprücük kemiğinin altına bıçağı saplamıştır. Bunun sonucunda Hz. Osman bayılmış ve ondan kan fışkırmış, Mushaf kan olmuştur. İş bu raddeye gelmişken bir ara onu öldürmekten çekinmişler ama yine de durmamışlardır. Hz. Osman baygın olduğu halde onun ayağından tutup çekmişler, eşi Nâile ve kızları bağırmaya başlamışlardır. Bu sırada onlardan birisi kılıcını çekip Hz. Osman'ın karnına saplamak istediyse de Nâile buna engel olmuş ve bunun sonucunda da parmakları kesilmiştir. Nihayetinde güneş batmaya yakın bir zamanda Hz. Osman'ı öldürmüşlerdir. Bu arada bir tellal yağma girişiminde bulunanlara Hz. Osman'ın kanının ve malının helal olmadığını duyurmuştur. Ancak onlar durmamış, her şeyi yağmalamışlardır.[682] Hz. Osman gece vakti defnedilmiş, namazını da Mervân b. Hakem kıldırmıştır.[683]

Şa'bî'nin rivayetleri arasında Hz. Osman muhasara altındayken Şam valisi Muâviye'den istediği yardıma dair bilgi de bulunmaktadır. Rivayete göre Hz. Osman Muâviye'ye yardım etmesi için bir mektup göndermiştir. Bunun üzerine Muâviye, Yezîd b. Esed el-Becelî'yi 4.000 kişilik bir orduyla göndermiştir. Ancak onlar yoldayken Hz. Osman'ın öldürüldüğü haberini alıp geri dönmüşlerdir. Bunun üzerine Yezîd, "*Eğer Osman hayatta iken Medine'ye gelseydim, orada reşit olan bir tek insan bırakmayıp hepsini öldürürdüm. Zira katil ve hain aynıdır"* demiştir.[684] Şa'bî'nin bir başka rivayetine göre ise Muâviye, Habîb b. Mesleme'yi 4.000 kişilik orduyla göndermiştir. Yezîd ise 1.000 kişilik birlik ile Vâdi'l-Kurâ mevkine gelince Hz. Osman'ın vefat haberini alıp geri dönmüştür.[685] Şa'bî'nin ilk rivayetine göre ordu komutanı Yezîd iken ikinci rivayetinde Habîb'dir. İkinci rivayette Yezîd'in ordusu bir öncü birlik gibi aktarılmıştır. İbnü'l-Esîr *el-Kâmil* adlı eserinde yardım ordusunun başında Yezîd'in gönderildiğini söyleyerek bazılarının da Habîb'in gönderildiğini ifade ettiğini söylemiştir.[686] Ancak onun ifadesinden anlaşıldığına göre Habîb'in gönderilmesi zayıf bir ihtimal olarak gözükmektedir.

[682] Taberî, *Târîh*, 4/392-393.
[683] Taberî, *Târîh*, 4/415.
[684] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 5/562.
[685] İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne*, 2/292.
[686] İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/538.

1.4. Hz. Ali Dönemi

1.4.1. Halife Seçilmesi

Hz. Osman'ın şehit edilmesi dönemin insanları tarafından hayretle karşılanmış ve yeniden bir lider seçme sorunuyla baş başa kalmışlardır. Hem Medineliler hem de isyancılar bir halife seçilmesini istemişlerdir. Bu noktada en güçlü aday ise Hz. Ali'dir. Şa'bî'in rivayetlerinde Hz. Ali'ye biat edilmesiyle alakalı bilgiler bulunmaktadır. Rivayete göre Hz. Osman vefat edince insanlar Hz. Ali'ye biat etmek için yanına gitmişlerdir. Biat için Hz. Ali'nin elini almak istemişlerse de o vermemiştir. Onlar Hz. Ali'nin elini açtıkça Hz. Ali elini kapatmıştır. Sonra insanlar Hz. Ali'ye biatlerini kabul etmesini, ondan başkasına razı olmayacaklarını ve biati kabul etmemesi durumunda ihtilaf yaşanacağını söylemişlerdir. Hz. Ali bu sözlerden etkilenmiş olacak ki biat etmelerini kabul etmiş, insanlar da biat etmiştir. Daha sonra da Hz. Ali minbere çıkmıştır.[687]

Şa'bî'nin bir başka rivayeti, yukarıdaki rivayete göre farklı detaylar içermektedir. Rivayete göre Hz. Osman vefat ettikten sonra insanlar Medine çarşısında Hz. Ali'nin yanına giderek elini vermesini istemişlerdir. Hz. Ali ise acele etmemeleri gerektiğini ve Hz. Ömer'in şura uygulamasını işaret ederek insanların istişare etmesinde fayda olduğunu söylemiştir. Daha sonra bazıları halife seçilmeden insanların yurtlarına dönmesinin endişe yaratacağını ifade etmişlerdir. Hz. Osman'ın muhasarasında bulunan Eşter en-Nehaî (ö. 37/657 [?]), Hz. Ali'nin elini tutmuş ve reddederse bu işe hasretle bakacağını söyleyerek biat etmiştir. Ardından insanlar da Hz. Ali'ye biat etmiştir. Kûfeliler Hz. Ali'ye ilk biat edenin Eşter olduğunu söylemişlerdir.[688] Şa'bî'nin naklettiği bu iki rivayetin ortak özelliği Hz. Ali'nin halife olma konusundaki isteksizliğidir. Dönemin içinde bulunduğu kargaşa hali Hz. Ali'yi görev alma konusunda isteksiz kılmıştır denilebilir. Ayrıca Eşter gibi Hz. Osman'ın muhasarasına katılanların Hz. Ali'ye biatte acele etmesi, daha sonraki süreçte Hz. Ali'yi halifenin katli hususunda isyancılarla ortak hareket ettiği gibi iddialarla karşılaşmak durumunda kaldığı anlaşılmaktadır.

[687] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 2/206.
[688] Taberî, *Târîh*, 4/433.

Şa'bî, Abdullah b. Ömer'in Hz. Ali'ye biat için getirilmesiyle alakalı bir rivayet nakletmektedir. Rivayete göre Abdullah b. Ömer kılıç zoruyla Hz. Ali'nin yanına getirilmiştir. Hz. Ali ona biat etmesini söylese de o, insanlar Hz. Ali üzerinde icmâ etmedikçe biat etmeyeceğini söylemiştir. Bu söz üzerine Hz. Ali ondan bir kefil istemiş, ancak o getirmeyeceğini söylemiştir. Bunun üzerine Eşter, Abdullah'ın Hz. Ali'ye karşı kendini güvende hissettiğini ve onu öldürmek için Hz. Ali'den izin istediğini söylemiştir. Hz. Ali ise izin vermeyip onun kefili olduğunu söylemiştir. Ayrıca Hz. Ali, Abdullah için küçüklüğünde de yetişkinliğinde de kötü ahlaklı biri olduğunu söylemektedir.[689] Bu rivayet sadece Şa'bî'nin nakliyle Belâzürî'nin *Ensâbü'l-eşrâf* adlı eserinde bulunmaktadır. Şa'bî, rivayeti aldığı kaynağını belirtmemiştir. Kaynaklarda bu rivayete dair bir değerlendirme de tespit edilememiştir.

1.4.2. Cemel Vakası (36/656)

Hz. Osman'ın şehadeti İslâm tarihini önemli ölçüde etkilemiştir. Onun kanını dava eden gruplar Hz. Ali'ye karşı bir kalkışma içinde olmuşlardır. Bu kalkışmalardan birisi de Hz. Âişe, Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvam önderliğinde başlatılan, Cemel vakasıyla sonuçlanan kalkışmadır. Şa'bî, bu hâdisenin savaş öncesine ve savaş anına dair birtakım bilgiler vermektedir. Savaş öncesi rivayetine göre Hz. Âişe, Hz. Osman'ın vefatından sonra Mekke'den Medine'ye doğru yola çıkmıştır. Yol üzerinde dayılarından bir adamla karşılaşmış ve ona geride nelerin olduğunu sormuştur. O da Hz. Osman'ın öldürüldüğünü ve insanların Hz. Ali'nin etrafında toplandığını söylemiştir. Bunun üzerine Hz. Âişe tekrar Mekke'ye dönmüştür. Mekke'ye döndüğünde Hz. Osman döneminde Basra valiliği yapan Abdullah b. Âmir yanına gelerek neden döndüğünü sormuştur. Hz. Âişe de "*Osman'ın mazlum olarak öldürülmesi dönmeme neden oldu. Bu iş kargaşa çıkaranların elinde olduğu sürece işler yoluna girmez. Osman'ın kanını dava edin! İslâm'ı aziz kılın!"* demiştir. Hz. Âişe'nin bu çağrısına ilk icabet eden de Abdullah b. Âmir olmuştur. Ayrıca bu hadiseyle ilk defa Ümeyye oğulları Hicaz'da söz söyleyip baş kaldırmışlardır. Saîd b. Âs ve Velîd b. Ukbe ve diğer Ümeyye oğulları bu işe destek vermişlerdir. Basra'dan gelen Abdullah Âmir, Yemen'den gelen Ya'lâ b.

[689] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf,* 2/207.

Ümeyye, Medine'den genel Talha ve Zübeyr ile görüş alışverişinde bulunan Hz. Âişe, nihayetinde Basra'ya gitmeye karar vermiştir.[690]

Şa'bî'nin savaş anına dair naklettiği iki rivayet bulunmaktadır. İlk rivayete göre savaş esnasında Hz. Âişe'nin devesinin yularını Kureyş'ten 70 adam tutmaktadır. Bu adamların hepsi öldürülmüştür. Sonra Eşter deveye doğru bir hame yapmış ancak karşısına Abdullah b. Zübeyr çıkmıştır. Onlar birbirlerine saldırmışlar ve Abdullah kafasına bir darbe almıştır. Sonra Abdullah Eşter'in üzerine atlayarak onu yere düşürmüş, boğuşurken "*Beni ve Mâlik'i öldürün*" diye bağırmıştır. Ancak insanlar Eşter'i Mâlik ismiyle bilmedikleri için bir şey yapmamışlardır. Böylece Eşter Abdullah'ın elinden kurtuluncaya kadar çabalayıp durmuştur. Ayrıca savaş günü Mervân b. Hakem ve Abdullah b. Zübeyr yaralanmıştır.[691] Şa'bî'nin ikinci rivayetine göre ise Hz. Ali'nin ordusunun sağ kanadı, Hz. Âişe'nin ordusunun sol kanadına saldırmıştır. İki taraf kıyasıya savaşırken insanlar Hz. Âişe'nin etrafında toplanmıştır. Bu insanların çoğunluğunu ise Dabbe ve Ezd kabilelerinden oluşmaktadır. Savaş bir rivayete göre öğleye kadar, diğer rivayete göre ikindiye kadar devam etmiş, neticede ise Basralılar hezimete uğramıştır.[692]

Şa'bî Bedir savaşına katılan sahâbîlerden sadece dördünün Cemel savaşına katıldığını ifade etmektedir. Ayrıca beşinci ismi sayan olursa kendisinin yalancı olduğunu söyleyerek bu konudaki iddiasını ortaya koymaktadır.[693] Ancak konuyla alakalı kendisi de farklı rivayetler nakletmektedir. Mesela bir rivayetinde altı veya yedi kişinin, ya da yedi veya sekiz kişinin katıldığını ifade etmektedir.[694] Diğer rivayetinde ise altı kişinin katıldığını ifade etmiştir. Ancak bu rivayette Şa'bî'nin Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin Cemel'e katılıp katılmadığı konusunda tereddüt ettiği ifade edilmiştir.[695] Şa'bî'nin rivayetlerinden Cemel savaşına Bedir ashabından çok az katılım olduğu anlaşılmakta, bu da ashabın önemli bir kısmının fitne dönemindeki olaylara karşı tutumu konusunda ip ucu vermektedir.

---

[690] Taberî, *Târîh*, 4/449-450.
[691] Taberî, *Târîh*, 4/530.
[692] Taberî, *Târîh*, 4/512.
[693] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2015, 21/487; Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 186; Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 2/267.
[694] Taberî, *Târîh*, 4/447.
[695] Taberî, *Târîh*, 4/447.

1.4.3. Abdullah b. Abbas'ın Basra Valiliği

Hz. Ali diğer halifeler gibi bir takım atama ve görevden almalarda bulunmuştur. Şa'bî, Hz. Ali tarafından Abdullah b. Abbas'ın Basra'ya vali olarak atanmasından bahsetmektedir. Rivayete göre Hz. Ali Cemel vakasından sonra 50 gün Basra'da kalmıştır. Sonra Abdullah b. Abbas'ı Basra'ya vali tayin edip Kûfe'ye doğru yola çıkmıştır. O, kendisinden önce Eşter'i Kûfe'ye göndermiştir. Eşter geldikten sonra bir adam ona Hz. Ali'nin Basra'ya kimi tayin ettiğini sormuş, o da Abdullah b. Abbas'ın tayin edildiğini söylemiştir. Bunun üzerine o adam "*O zaman yaşlı adamı (Hz. Osman) neden öldürdük*" diye söylenmiştir. Abdullah Sıffîn savaşına kadar Basra valiliği yapmış, Sıffîn'den dönünce görevine Hz. Ali vefat edene kadar devam etmiştir. O Basra'da namaz kıldırması için Ebü'l-Esved ed-Düelî'yi (ö. 69/688) imam tayin etmiştir. Hz. Ali vefat edince de eşyalarını toplayıp Hicaz'a dönmüştür.[696] Bu rivayetten hareketle Hz. Osman'a isyan edenlerin ona isnad ettikleri bazı suçlamaları Hz. Ali'ye de yaptığı söylenebilir.

1.4.4. Sıffîn Savaşı (37/657)

Cemel savaşından zaferle ayrılan Hz. Ali, biat etmeyen Muâviye'e karşı gerçekleştiği tüm diplomatik girişimler sonuçsuz kalmış ve savaş kaçınılmaz olmuştur. Şa'bî bu diplomatik girişimlerin sonuncusuna dair ve savaşın diğer bölümlerine dair muhteva açısından zengin bilgiler vermektedir. Rivayete göre Hz. Ali, Muâviye'ye yeni bir elçi göndermek istemiştir. Cerîr b. Abdullah el-Becelî de elçilik görevine talip olarak Muâviye ile arasının iyi olduğunu, onu ve halkını Hz. Ali'ye biate davet edeceğini söylemiştir. O sırada orada bulunan Eşter ise Hz. Ali'ye onu göndermemesini ve onun niyetinin Şamlılarla aynı olduğunu söylemiştir. Ancak Hz. Ali Eşter'in teklifini reddederek Cerîr'i göndermiştir. Cerîr Şam'a varınca Muâviye'nin yanına girmiş ve kendisinin dışında Hz. Ali'ye biat etmeyen beldenin kalmadığını, ona biat etmesini istediğini söyleyip Hz. Ali'nin mektubunu Muâviye'ye vermiştir. Bu mektupta Hz. Ali, Muâviye'ye önceki üç halifeye biat edenlerin kendisine de biat ettiğini dolayısıyla Medine halkının biatinin bağlayıcı olduğunu, biatten dönen Hz. Talha ile Hz. Zübeyr'e karşı savaşıp galip geldiğini,

[696] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 6/338.

Muâviye'nin hilafette hakkının olmayıp şûra ehlinden olmadığını ve tulekâdan[697] olduğunu söyleyerek onu biate davet etmiştir.[698] Şa'bî'nin diğer rivayetine göre ise Şam bölgesi liderlerinden olan Şürahbîl b. Sımt, Cerîr içerideyken Muâviye'nin yanına girmiştir. O, Muâviye'ye Hz. Ali'yle ve Hz. Osman'ın katilleriyle savaşmadığı taktirde kendisini azledip başka vali atayıp onunla bu davayı güdeceklerini söylemiştir. Cerîr de ona sakin olması gerektiğini, Allah'ın kan akıtmayı yasakladığını ve birlik olunmasını istediğini söylemiştir. Şürahbîl ise içinden geçeni saklamayacağını söyleyerek kalkıp bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmasına insanlar hak vermiştir. Cerîr böylece Muâviye'den ve Şam ehlinden ümidini kesmiştir.[699]

Şa'bî savaş öncesinde yapılan Muâviye'nin ve onun adamlarından Zülkelâ' el-Himyerî'nin konuşmalarına yer vermektedir. Rivayete göre Muâviye, Zülkelâ' el-Himyerî'den Hz. Ali'yle ve etrafındakilerle savaşmaları konusunda Şamlıları teşvik etmek için bir konuşma yapmasını istemiştir. Bunun üzerine sözlerine hamd ile başlayan Zülkelâ', Müslümanlarla Sıffîn'de karşı karşıya geldiklerini, Hz. Osman'ın kanının dava edildiğini, Hz. Osman'ı öldürenlerin ya da onu yalnız bırakanların Irak'tan kalkıp geldiklerini ve ölünceye kadar savaşmaları gerektiğini insanlara söylemiştir.[700] Muâviye'nin konuşmasına gelince o da sözlerine hamd ile başlayarak kaderin kendilerini Iraklılarla karşı karşıya getirdiğini söylemiştir. Ardından oradaki insanlara üç şey için savaşmalarını söylemiştir. Bunlardan birincisi Iraklıların topraklarına musallat olması, ikincisi Hz. Osman'ın kanının dava edilmesi, üçüncüsü ise kadınlarının ve çocuklarının savunulmasıdır.[701] Şa'bî zikredilen rivayetler dışında Muâviye'nin savaş hazırlığına ve yolculuğuna dair bir bilgi vermemektedir. Aynı şekilde Hz. Ali'nin ordusunun savaş öncesi durumuna ve yolculuğuna dair de bir bilgi vermemektedir.

Savaş anına dair rivayetlere gelince Hz. Ali, Muâviye'ye haber göndererek kendisiyle mübareze etmesini ve kim kazanırsa hilafetin ona gececiğini söylemiştir.

---

[697] Tulekâ, Mekke'nin fethi sırasında Müslüman olan Kureyşliler'i ifade eden bir terimdir. Bkz. Kemal Sandıkçı, "Tulekâ" (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 2012), 41/361-362.
[698] Minkārî, *Vakʿatü Sıffîn*, 27-30.
[699] Minkārî, *Vakʿatü Sıffîn*, 51-52.
[700] Minkārî, *Vakʿatü Sıffîn*, 239-241.
[701] Minkārî, *Vakʿatü Sıffîn*, 295-296.

Muâviye bu teklifi reddetmiştir. Bunun üzerine Hz. Ali, *"Vah benim halime! Muâviye'ye itaat ediliyor ama bana isyan ediliyor. Peygamberini tasdik eden ama onun Ehl-i Beyti ile savaşan başka bir ümmet yoktur"* demiştir.[702] Şa'bî, savaş esnasında hayırlı Hucr (Hucr b. Adî) ile hayırsız Hucr'un (Hucr b. Yezîd) mübareze etmesinden bahsetmektedir. Hayırlı Hucr Hz. Ali'nin adamlarındandır. Hayırsız Hucr ise hayırlı Hucr'un amcasının oğludur. Hayırsız Hucr, hayırlı Hucr'u mübarezeye davet etmiş o da kabul etmiştir. Mübareze esnasında birbirlerini mızrakla yaralamışlardır. Sonra Muâviye tarafında yer alan Esed kabilesinden bir kişi mızrakla gelip hayırlı Hucr'a vurmuştur. Bunun üzerine Hz. Ali'nin adamları Esedliyi öldürmüştür. Hayırsız Hucr da kaçarak kurtulmuştur.[703] Bu iki kişinin hayırlı ve hayırsız olarak isimlendirilmesi onların karıştırılmaması içindir. Şa'bî'nin naklettiği bu rivayette hayırsız Hucr yani Hucr b. Yezîd Muâviye'nin tarafındaymış gibi gözükmektedir. Ancak kaynaklarda onun Cemel ve Sıffîn savaşlarında Hz. Ali'nin yanında yer aldığı ifade edilmektedir.[704] Dolayısıyla naklettiği rivayet bu konudaki genel kanaate aykırıdır. Şa'bî'nin bir diğer rivayetine göre Ammâr b. Yâsir, Hâşim b. Utbe'ye düşman üzerine hamle yapması için çağrıda bulunmuştur. Muâviye ise Amr b. Âs'a sancağın Hâşim'de olduğunu ve onun tehlikeli olduğunu söylemiştir. Ammâr b. Yâsir'in tavsiyesine uyan Hâşim hamle yapmış, bu da Muâviye'nin dikkatini çekmiştir. Bunun üzerine içlerinde Abdullah b. Amr b. Âs'ın da olduğu maharetli askerleri Hâşim'in üzerine göndermiştir. Abdullah, Hâşim'in birliğine karşı zor durumlar yaşamış ve adamlarıyla birlikte kaçmıştır. Haşim de bu muharebede öldürülmüştür.[705] Şa'bî, Sıffîn savaşının çetin geçtiğini ifade edecek bir rivayet nakletmektedir. Rivayete göre savaş üç gün üç gece sürmüş, mızraklar kırılmış, oklar tükenmiş ve savaşa kılıçlarla devam edilmiştir. Savaş o kadar şiddetlenmiş ki Müslümanlar rakipleriyle boğuşmuşlar, yerdeki topraktan alıp yüzlerine serpmişler ve zaman zaman düşmanı ısırmışlardır. Üçüncü gecenin sonunda Muâviye ve askerleri savaş hattından uzaklaşmış, Hz. Ali de ölüleri defnettirmiştir.[706] Şa'bî, Hz. Ali'nin Sıffîn savaşında esirler aldığını ancak onları serbest bıraktığını söylemiştir.

[702] Minkārî, *Vakʿatü Sıffîn,* 387-390.
[703] Minkārî, *Vakʿatü Sıffîn*, 243.
[704] İbn Asâkir, *Tarîhu Dimeşk*, 12/211; İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe,* 2/487.
[705] Minkārî, *Vakʿatü Sıffîn,* 340.
[706] Minkārî, *Vakʿatü Sıffîn,* 369-371.

Aynı şekilde Muâviye'nin de esirler aldığını, Amr b. Âs'ın Muâviye'ye esirleri öldürme teklif ettiğini ancak Muâviye'nin, Hz. Ali'nin esirleri serbest bırakması üzerine serbest bıraktığını zikretmektedir. Ayrıca Hz. Ali'nin Şamlılardan esir aldığında geri bıraktığını, esir aldığı kişi birisini öldürmüşse kısas uyguladığını ve esir olarak serbest bırakılanın tekrar esir düşmesi halinde öldürüldüğünü ifade etmektedir. Hz. Ali yaralıların öldürülmesini ve Muâviye tarafına kaçanların takip edilmesini de yasaklamıştır.[707]

Savaş esnasında Amr b. Âs'ın teklifiyle Kur'an'ın hakemliğine başvurulmuş ve tahkim hadisesi yaşanmıştır. Şa'bî bu hadiseye dair geniş bilgiler vermektedir. Rivayete göre Hz. Ali ve Muâviye iki kişiyi hakem yapma konusunda bir araya geldiklerinde Hz. Ali'nin ordusunun içinden farklı sesler yükselmiştir. Büyük çoğunluk tahkime destek verse de içlerinden 4.000 kişilik bir grup tahkime karşı çıkmıştır. Tahkime karşı çıkanlar, Hz. Ali'ye gelerek savaşa dönmesini isterken tahkim taraftarı olanlar da karşı tarafın hayırlı bir işe çağırdığını iddia etmişlerdir. Bunun üzerine Hz. Ali tahkim karşıtı olanlara onların azınlıkta olduğunu tahkim isteyenlerin daha fazla olduğunu, savaşa dönerseler çok zorlanacaklarını ve kendisinin çoğunluğa uyduğunu söylemiştir. Bu söz üzerine bazı tahkim karşıtları Kûfe'ye dönmüş, bazıları ise Hz. Ali'nin yanında kalmıştır. Bu arada Eş'as b. Kays elinde anlaşma metniyle dışarı çıkmıştır. Şa'bî bu anlaşma metninin de tamamını nakletmektedir. Metne göre Hz. Ali ve Muâviye taraftarlar bu metne uyacaklar, hakemler ise Allah'ın kitabına ve Peygamber'in sünnetine göre hüküm vereceklerdir. Hakemlerin verdiği karara her iki taraf da uyacaktır. Tahkim süresi bitmeden hakemlerden birisi vefat ederse yerine başka hakem seçilebilecektir. Şa'bî bu metinde metnin yazılmasına şahitlik eden Hz. Ali ve Muâviye taraftarlarının isimlerini de vermiştir.[708] Tahkim karşıtlarından birisi elinde bu metin olan Eş'as b. Kays'a kılıçla saldırmıştır. Sonra onun atına saldırarak "*Hüküm ancak Allah'a aittir (Lâ hükme illâ lillâh)"* sözünü söylemiştir.[709]

[707] Minkārî, *Vakʿatü Sıffîn*, 518-519; Taberî, *Târîh*, 5/56.
[708] Minkārî, *Vakʿatü Sıffîn*, 504.
[709] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 2/338-339.

Şa‘bî’nin rivayetine göre tahkim karşıtları Hz. Ali’nin yanına gelerek Ebû Mûsa’yı hakem olarak göndermemesini ve düşmanın üzerine yürümeyi teklif etmişlerdir. Hz. Ali ise bir anlaşma yaptıklarını ve bu anlaşmayı bozmanın caiz olmadığını söylemiştir. Bunun üzerine tahkim karşıtları, Abdullah b. Vehb’in veya Zeyd b. Hısn’ın evinde toplanarak Sıffîn savaşında vefat edenleri anmışlardır. Sonra hakemlerin durumlarını konuşmuşlar ve tahkime razı olanları tekfir edip onlardan ayrıldıklarını ifade etmişlerdir. Daha sonra bu kişiler Harûrâ’da toplanmışlardır.[710] Şa‘bî Hz. Ali’nin Harûrâ ehline bir konuşma yaptığını ve onları Kûfe’ye dönmeye ikna ettiğini söylemektedir. Onlar Kûfe’ye girdikten sonra insanlara Hz. Ali’nin tahkimin küfür olduğunu kabul edip tövbe ettiğini ve Şam’ın üzerine yürüyeceklerini söylemişlerdir. Bu sözler Hz. Ali’ye ulaşınca o, bu sözleri söyleyenlerin yalan söylediğini ifade etmiştir. Bunun üzerine tahkim karşıtları tekrar “*Lâ hükme illâ lillâh*” diye bağırmışlardır.[711]

Anlaşma sonrası Sıffîn’den ayrılan hakemler görüşmek için savaşın olduğu senenin Ramazan ayında Dûmetülcendel’de bir araya gelmişlerdir. Şa‘bî bu görüşmeye dair de bilgiler nakletmektedir. Ona göre Hz. Ali Ebû Mûsa el-Eş‘arî’yi Şüreyh b. Hâni önderliğinde aralarında Abdullah b. Abbâs’ın da bulunduğu 400 kişilik bir heyetle göndermiştir. Muâviye de Amr b. Âs’ı 400 kişilik bir heyetle göndermiştir. Bu iki heyet Dûmetülcendel’de karşılaşmıştır.[712] Hz. Ali ve Muâviye kendi heyetleriyle mektuplaşarak bilgi alışverişinde bulunmuşlardır. Hz. Ali taraftarları, ondan Abdullah b. Abbas’a gelen mektupların içeriğini soruşturup durmuşlar ve bir şey öğrenemedikleri taktirde tahminde bulunarak dedikodu yapmaya başlamışlardır. Abdullah b. Abbas bu duruma kızarak onlara Muâviye’nin adamlarının öyle yapmadığını ve mektupların gizli olduğunu, ancak Hz. Ali taraftarlarının sürekli dedikodu yaptığını söylemiştir. Bu olaylar olup biterken aşere-i mübeşşereden olan Sa‘d b. Ebû Vakkâs’ın oğlu Ömer babasına, hakemlerin toplandığını ve Kureyş’ten bir topluluğun orada olduğunu kendisinin de orada olması gerektiğini söylemiştir. Sa‘d da bu olaya dahil olmayacağını ve Hz. Peygamber’in fitne zamanı tarafsız olanın hayırlı olduğunu söylediğini ifade etmiştir. Bu arada

[710] Belâzürî, *Ensâbü’l-eşrâf*, 2/359-360.
[711] Belâzürî, *Ensâbü’l-eşrâf*, 2/356.
[712] İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, 2001, 5/77.

hakemler bir araya gelmişler ve konuşmaya başlamışlardır. Amr b. Âs, Ebû Mûsa'ya Hz. Osman'ın mazlum olarak öldürüldüğünü, Muâviye ve yakınlarının da onun velileri olduğunu söylemiştir. Ebû Mûsa bunları tasdik etmiştir. Devamında Amr, Hz. Osman'ın velisi olan Muâviye'yi kabul etmesi gerektiğini ve Muâviye'nin mazlum halifenin kanının davacısı olduğunu, iyi bir siyasetçi olduğunu, Hz. Peygamber'in hanımı Ümmü Habîbe'nin kardeşi olduğunu ve Hz. Peygamber'in yanında bulunması sebebiyle sahâbî olduğunu söylemiştir. Ayrıca Muâviye'nin iş başına geçmesi halinde Ebû Mûsa'ya hiçbir halifenin vermediğini vereceğini söylemiştir. Ebû Mûsa da Amr'ın bu söylediklerine tek tek cevap vermiştir. O, Amr'a Muâviye'nin şerefli konumundan bahsettiğini ancak bu işin dinde ihlas ve faziletle gerçekleştiğini, ayrıca Kureyş'te hali hazırda en şereflinin Hz. Ali olduğunu söylemiştir. Ebû Mûsa, Amr'ın Hz. Osman'ın kanını dava eden Muâviye'ye halifeliği vermesiyle alakalı isteğine gelince halifeliğin Muâviye'den önce kıdemli muhacirlere yaraştığını söylemiştir. Makam vaadine gelince de Muâviye tüm makamlarını Ebû Mûsa'ya verse yine onu iş başına getirmeyeceğini söylemiştir. Ebû Mûsa, Amr'a Hz. Ömer'in hatırasını ihya etmeyi teklif etmiştir. Bu teklifle de halifelik için gönlünden geçen kişinin Hz. Ömer'in oğlu Abdullah olduğunu söylemiştir.[713]

Sıffîn savaşı ve tahkim hadisesi Şa'bî'nin rivayetlerinde genel hatlarıyla yer almaktadır. Bu rivayetlerin çoğunluğu Nasr b. Müzâhim el-Minkârî'nin *Vakʿatü Sıffîn* adlı eserinde yer almaktadır. Rivayetlerin çoğunda kaynaklarını zikretmemeyi tercih eden Şa'bî'nin naklettiği bilgiler, diğer kaynaklardaki bilgilerle genel olarak benzerdir. Şa'bî Ezruh'ta yapılan toplantıya dair bir bilgi vermemiş sadece Dûmetülcendel'de yapılan toplantıyı zikretmiştir. Ayrıca diğer kaynaklardaki rivayetlerin aksine toplantı esnasında Amr b. Âs'ın, Ebû Mûsa'yı Muâviye'ye biate çağırdığını zikretmektedir.

1.4.5. Nehrevan Savaşı (38/658)

Hz. Ali'nin tahkimden caymadığını öğrenen Hâricîler tekrar Harûrâ'ya dönmüşlerdir. Bunun üzerine Hz. Ali onları ikna etmesi için Abdullah b. Abbas'ı göndermiştir. Şa'bî, Abdullah b. Abbas ile Hâricîler'in konuşmalarını aktarmaktadır.

[713] Minkārî, *Vakʿatü Sıffîn*, 533-534; Taberî, *Târîh*, 5/67-68.

Rivayete göre Abdullah, onlara Hz. Ali'yi neden yadırgadıklarını sormuş onlar da üç neden zikretmişlerdir. Bunlar, Hz. Ali'nin Allah'ın dini hakkında insanları hakem yapması, savaştan esir ve ganimet almaması ve anlaşma metni yazılırken unvanını sildirmesidir. Abdullah, ilk nedene Allah'ın bazı konularda hükmü insanlara bıraktığını söylemiştir. İkinci nedenle alakalı olarak Hz. Âişe'yi mi esir alacaklarını sormuştur. Son nedenle alakalı da Hz. Peygamber'in Hudeybiye gününde "Rasûlullah" kelimesini sildirdiğini delil getirmiştir. Bunun üzerine Hâricîler'den 2.000 kişi onlardan ayrılmıştır. Geri kalanlar ise kararlarından dönmemişler ve âbid kişiliğiyle maruf olan Abdullah b. Vehb er-Râsibî'ye biat edip Nehrevan'a gitmişlerdir. Hakemler uzlaşamayınca Hz. Ali Nehrevan'da toplanan Hâricîler'e bir mektup yazarak hakemlerin anlaşamadığını ve bulundukları yere dönüp beraber Şam'a yürümelerini istemiştir. Ancak onlar Hz. Ali'nin tövbe etmesi ve kendisinin küfre düştüğünü kabul etmesi durumunda geleceklerini söylemişlerdir. Hz. Ali de bunu reddetmiştir. Daha sonra Hâricîler Habbâb b. Eret'in oğlu Abdullah ile karşılaşmışlar ve Abdullah'ı ve hamile olan cariyesini öldürmüşlerdir. Bunun üzerine Hz. Ali onları öldürenlerin katillerini verdikleri taktirde onları bırakıp Şam'a yürüyeceğini ifade etmiştir. Ancak onlar katilleri vermeyip hep beraber öldürdüklerini bildirmişlerdir. Böylece Hz. Ali 38/659 yılının Muharrem ayında onların üzerine gitmiş ve önce itaate davet etmiştir. Onlardan bazıları bu çağrıya icabet ederek Hz. Ali'yle savaşmaktan vazgeçmiştir. Hz. Ali diğerleriyle savaşmış ve onları ağır bir hezimete uğratmıştır. Hâricîler'in lideri Abdullah b. Vehb er-Râsibî de öldürülmüştür.[714]

1.4.6. Hz. Ali'nin Şehit Edilmesi

Nehrevan savaşından kaçan bazı Hâricîler Hz. Ali'ye, Muâviye'ye ve Amr b. Âs'a suikast yapmak istemişlerdir. Şa'bî, Nehrevan savaşından sonra insanların Hz. Ali için Hâricîler'den korktuklarını ifade etmiştir.[715] O, bu üç kişiye yapılacak olan suikast planı hakkında da bilgi vermektedir. Rivayete göre Hâricîler'den bazıları 39/660 yılında hac yapmışlar, hac sezonu bittikten sonra da Kâbe'nin yakınına yerleşmişlerdir. Bu sırada Kâbe'nin şanından konuşurken Hz. Ali ve Muâviye'nin

[714] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf,* 2/360-362.
[715] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf,* 2/489.

Kâbe'nin şanını yok ettiklerini söylemişlerdir. Ayrıca onlar, birkaç kişinin çıkıp yeryüzünü fesada uğratan Hz. Ali ve Muâviye'yi öldürmesini ve yerlerine yeni liderler seçmeyi istemişlerdir. Bunun üzerine Abdurrahman b. Mülcem çıkıp Hz. Ali'yi öldüreceğini, Haccâc b. Abdullah es-Sarîmî çıkıp Muâviye'yi öldüreceğini söylemiştir. Benî Hârise b. Ka'b b. Anber'in mevlâsı Amr b. Bekr, Amr b. Âs'ın onlardan geri kalır yanının olmadığını söyleyerek kendisinin de onu öldüreceğini söylemiştir. Onlar bu konuda anlaştıktan sonra İbn Mülcem Kûfe'ye gelmiş ve işleri gizli yürütmüştür. Nihayetinde Hz. Ali'ye tuzak kurarak başına darbeyi indirmiştir. Hz. Ali de bu darbeyi yediği anda "*Kâbe'nin rabbine yemin olsun ki ben kazandım*" demiştir.[716] Şa'bî Hz. Ali'nin 58 yaşında vefat ettiğini bildirmektedir.[717] Ancak kaynaklarda 63 yaşında vefat ettiği bilgisi de bulunmaktadır.[718] Şa'bî, Hz. Ali'nin cenazesinin oğlu Hz. Hasan tarafından dört tekbirle kıldırıldığını ve insanlar sabah namazından ayrılmadan önce meydanda bulunan cemaat mescidinin yanına defnedildiğini bildirmektedir. Ayrıca Hz. Ali'nin halifeliğinin dört sene dokuz ay sürdüğünü de ifade etmektedir.[719]

1.4.7. Hz. Hasan'ın Halife Seçilmesi ve Hilafeti Muâviye'ye Teslim Etmesi

Hz. Ali 40/661 yılında İbn Mülcem tarafından ağır bir şekilde yaralanınca insanlar onun hayatını kaybedebileceğini düşünmüşlerdir. Bunun üzerine Cündeb b. Abdullah el-Becelî, Hz. Ali'yi ziyaret ederek Hz. Hasan'a biat edip edemeyeceklerini sormuştur. Hz. Ali de bu konuda bir emir veya yasaklama yapmayacağını, Müslümanların karar vermesi gerektiğini söylemiştir.[720] Şa'bî, Hz. Hasan'ın babasını defnettikten sonra mescide giderek insanları kendisine biate çağırdığını ifade etmektedir.[721] İnsanlar bu çağrıya kulak vermiş ve gelip Hz. Hasan'a biat etmişlerdir. Biat ettikten sonra Hz. Hasan'ı Muâviye'ye karşı savaşmaya davet etmişlerdir. Bunun üzerine Hz. Hasan 12.000 kişilik bir ordu ile Şam'a doğru hareket etmiştir. Bu ordunun başına da Kays b. Sa'd b. Ubâde'yi tayin etmiştir.[722] Şa'bî'nin rivayetleri arasında yer almayan ancak başka rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla bu savaş Hz.

[716] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 2/487-488.
[717] Halîfe b. Hayyât, *Târîh*, 199.
[718] Taberî, *Târîh*, 5/151; İbn Asâkir, *Tarîhu Dimeşk*, 39/523.
[719] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 3/36.
[720] Taberî, *Târîh*, 5/146-147.
[721] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 1990, 3/27.
[722] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 6/380.

Hasan'ın ordusuna güveni olmaması sebebiyle gerçekleşmemiştir. Bu konuda başka çaresi olmayan Hz. Hasan Muâviye ile anlaşma yoluna gitmiştir. Şa'bî, Hz. Hasan'ın Muâviye'ye hilafeti teslim ettikten sonra Muâviye'nin ondan bir konuşma yapmasını istediğini bildirmektedir. Bizzat kendisinin bu konuşmayı dinlediğini ifade eden Şa'bî, Hz. Hasan'ın sözlerini şöyle aktarmaktadır: "*İnsanların en zekisi takva sahibi olan insanlardır. Onların en ahmağı da günahkar olanlardır. Hilafet konusunda ben ve Muâviye ayrı düştük. Ya o hilafet için benden daha layıktır; ya da ben ümmetin selameti için hakkım olandan vazgeçtim. Belki bu sizin için bir imtihandır, belki de bir nimettir."*[723] Şa'bî, Hz. Hasan'a biat edilmesi ve hilafetin teslimi konusuyla alakalı oldukça az bilgi vermektedir. Hz. Hasan'a biat edilirken Kûfelilerin savaş şartı koşması, Hz. Hasan'ın hilafeti teslim ederken kendi çevresiyle istişaresi ve Muâviye ile olan mektuplaşması gibi önemli konulara dair bir bilgi vermemektedir.

Hulefâ-yi Râşidîn dönemi Şa'bî rivayetlerine bakıldığında siyer dönemine nazaran hem nicelik açısından hem de nitelik açısından ciddi bir azalma olduğu görülmüştür. Dolayısıyla kaynaklar açısından Şa'bî'nin kaynaklık değeri de siyer dönemine göre daha azdır. Burada bir istisna olarak Taberî'nin *Târîh* adlı eseri zikredilebilir. Zira Hulefâ-yi Râşidîn dönemi Şa'bî rivayetlerinin fetihler ve savaşlar konusunda yoğunlaştığı görülmektedir. Bu rivayetlerin büyük bir kısmı da Taberî tarafından aktarılmıştır. Bu durum Taberî'nin Şa'bî'yi fetihler ve savaşlar konusunda önemli bir kaynak olarak gördüğünün bir göstergesidir. Zira Şa'bî'ye Kuteybe b. Müslim'in huzurunda hafızasından yazdığı fetihlerle alakalı olan *Kitâbü'l-Feth* adlı bir eser de nispet edilmektedir.[724] Şa'bî'nin rivayetleri diğer dönemlere oranla Hz. Ömer döneminde daha fazladır. Bu dönemdeki rivayetlerin çoğunluğu da yine fetihler ve savaşlarla alakalıdır. Hz. Ömer dönemindeki fetih hareketlerinin fazla olması Şa'bî'nin rivayetlerine de yansımıştır denilebilir. Ayrıca o rivayetleri arasında, İslâm tarihini büyük ölçüde etkileyen Hz. Osman'ın şehadeti, Cemel vakası ve Sıffîn savaşı gibi önemli olaylara dair bilgiler de vermektedir.

[723] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 6/384; İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2015, 18/163, 21/287.
[724] Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl*, 20/144.; Sezgin, *Târihu't-Türâsi'l-Arabî*, 2/69.

2. EMEVÎLER DÖNEMİ (41/661-132/750)

Hulefâ-yi Râşidîn döneminden sonra kurulan Emevîler devleti, adını devletin kurucusu Muâviye b. Ebû Süfyân'ın mensup olduğu Benî Ümeyye'den almaktadır. Bu devlet, Muâviye'nin oğlu Yezîd'i veliaht tayin etmesi ve devamında hanedan üyelerinden halifeler tayin edilmesi vesilesiyle İslâm tarihinin ilk hanedan devleti olma özelliğini taşımaktadır. Bu başlık altında Şa'bî'nin Emevîler dönemine dair rivayetlerinin muhtevası yansıtılmaktadır.

2.1. Muâviye b. Ebû Süfyân Dönemi

2.1.1. Devlet Yönetimi

Şa'bî'nin Muâviye dönemine dair rivayetleri onun devlet yönetimindeki tavrına dair bilgiler içermektedir. Meselâ, bir rivayetinde Muâviye ve beraberindekilerin Zerkâ bt. Uday el-Hemedânî adında bir kadından konuştuklarını ifade etmektedir. Bu kadın Kûfeli olup Sıffîn savaşında Hz. Ali'nin yanında savaşmıştır. Muâviye yanındakilere bu kadının Sıffîn savaşında kendisine kötü sözler ettiğini söylemiş ve onun hakkında nasıl bir hüküm vermesi gerektiğini sormuştur. Onlar da kadının öldürülmesi gerektiğini söylemişlerdir. Muâviye de bu fikrin kötü olduğunu ve bunca zaferden sonra bir kadını öldürmesinin doğru olmayacağını söylemiştir. Daha sonra Kûfe valisine bir mektup yazarak Zerkâ bt. Uday'a birkaç at gönderilmesini, ona iyi davranılmasını ve harcamalarında yardımcı olunmasını emretmiştir.[725]

Şa'bî'nin bir başka rivayetine göre Muâviye Ensar'dan bir adama 500 dinar para göndermiş, adam da parayı az bularak oğluna Muâviye'nin yüzüne çarpması için paraları vermiştir. Oğlu Muâviye'nin yanına gidince Muâviye ona neden geldiğini sormuştur. O da babasının yaşlılıktan dolayı bir sinir halinde bulunduğunu ve paraları kendisinin yüzüne çarpması için gönderdiğini bildirmiştir. Muâviye çocuğa babasının dediğini yapmasını emretmiş, çocuk da paraları fırlatmıştır. Bunun üzerine Muâviye bu adama 1.000 dinar verilmesini emretmiştir. Bu durum Muâviye'nin oğlu Yezîd'in kulağına gidince babasının yanına gelerek ona

[725] Abbâs b. Bekkâr ed-Dabbî, *Ahbâru'l-Vâfidât*, 63.

yumuşaklıkta çok ileri gittiğini ve zafiyet göstermesinden endişe ettiğini söylemiştir. Muâviye de oğluna yumuşaklığın ayıp bir şey olmadığını söylemiştir.[726]

Şa'bî, Muâviye'nin Irak valisi Ziyâd b. Ebîh'e yönetimle alakalı bir mektup yazdığını ifade etmektedir. Mektuba göre Muâviye, Ziyâd'a halkı aynı siyasetle yönetmenin iyi olmayacağını, ikisinin de yumuşak davranması halinde halkın asabiyete sürükleneceğini, ikisinin de sert davranması halinde ise halkın helak olacağını söylemiştir. Mektubun sonunda da Ziyâd'a sert tutum sahibi olmasını söylemiş, kendisinin de merhamet yanlısı bir tutum takınacağını bildirmiştir.[727] Şa'bî'nin naklettiği bir başka mektupta ise Muâviye Ziyâd'a halka açıktan iyi davranıp gizliden sert davranmasını, zanla hareket etmemesini, sözden ziyade faaliyete bakmasını ve halkla olan ilişkilerinde en kötü durumda bile ılımlı davranmasını söylemiştir.[728] Şa'bî'den gelen başka rivayetlere göre ise Muâviye halktan gelen taleplere tepkisiz kalmamış ve insanların sorunlarını çözmek için gayret göstermiştir.[729]

Genel olarak, Şa'bî'nin rivayetlerinden Muâviye'nin yönetiminde adalet, insani yaklaşım, dengeli yönetim ve halkla iyi ilişkiler kurma çabası ön plana çıkmaktadır. Bu özellikler, Muâviye'nin devlet yönetimindeki etkinliğini ve liderlik tarzını anlamamıza yardımcı olmaktadır. Hem sert hem de merhametli olabilme düşüncesi, onun devlet işlerini etkili bir şekilde yürütmesine olanak tanımıştır. Ziyâd'a yazdığı mektuplarda da gösterdiği bu stratejik düşünce, devlet yönetimindeki başarısını desteklemiştir. Ayrıca Şa'bî, Muâviye döneminde istikrarın sağlanması, fetihler ve Yezîd'in veliaht tayin edilmesi gibi önemli konular hakkında rivayet nakletmemektedir.

2.2. Yezîd b. Muâviye Dönemi

2.2.1. Kerbelâ Vakası (61/680)

Yezîd b. Muâviye'ye biat etmeyen Hz. Hüseyin, Kûfe'deki taraftarlarının çağrısına kulak vererek olayı yerinde incelemesi için amcasının oğlu Müslim b.

[726] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 5/79.
[727] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 5/84.
[728] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 5/215.
[729] İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 2015, 17/109; Belâzürî, *Fütûhu'l-Büldân*, 216.

Akîl'i (ö. 60/680) Kûfe'ye göndermiştir. Orada Müslim Hz. Hüseyin adına biat alarak taraftar toplamıştır. Göreve yeni gelen Kûfe valisi Ubeydullah b. Ziyâd bu durumu öğrenmiş ve nihayetinde Müslim'in yakalanıp getirilmesini istemiştir. Şa'bî, rivayetlerinde Ubeydullah ile Müslim arasında geçen konuşmayı ve Müslim'in öldürülüşünü nakletmektedir. Rivayete göre Müslim ağzına darbe vurulmuş halde Ubeydullah'ın huzuruna getirilmiştir. Ubeydullah ona birliği dağıtmak için mi geldiğini sormuş, o da "*Bunun için gelmedim. Fakat Kûfe halkı mektup yazarak babanın onların kanlarını akıttığını ve namuslarını kirlettiğini söylediler. Biz iyiliği emretmek, kötülükten sakındırmak için geldik*" demiştir. Bunun üzerine Ubeydullah, "*Sen kim bu işleri yapmak kim*" demiş ve bir müddet daha konuştuktan sonra onu öldürmüştür.[730]

Şa'bî, Hz. Peygamber'in Hz. Hüseyin'in vefat edeceği yer ile alakalı verdiği bilgiyi nakletmektedir. Rivayete göre Hz. Ali, Hz. Peygamber'in yanına girdiğinde Hz. Peygamber'in gözlerinden yaş aktığını görmüş ve ona ne olduğunu sormuştur. Hz. Peygamber de Cebrâil'in kendisine Hz. Hüseyin'in Fırat nehrinin kenarında öldürüleceğini söylediğini ifade etmiştir. Sonra Hz. Ali'ye onun öldürüldüğü toprağı görmek isteyip istemediğini sormuştur. Hz. Ali de görmek istediğini söyleyince, Hz. Peygamber yerden bir avuç toprak alıp Hz. Ali'nin avucuna koymuştur. Bunun üzerine Hz. Ali göz yaşlarına hâkim olamamıştır.[731]

Şa'bî'nin rivayetine göre o sırada Mekke'de olan Abdullah b. Ömer Medine'ye geldiğinde kendisine Hz. Hüseyin'in Kûfe'ye yola çıktığı söylenmiştir. Bunun üzerine yola çıkan Abdullah b. Ömer Medine'ye üç gecelik bir mesafede ona yetişmiştir. Ona nereye gittiğini sormuş, Irak'a gittiğini söyleyince de şöyle demiştir: "*Onlara gitme, zira sen Resûlullah'tan bir parçasın. Vallahi sizden hiç kimse bir daha halife olamaz. Allah, sizin için daha hayırlı olduğundan dolayı bu işi sizden almıştır."*[732] Şa'bî'nin bir başka rivayetine göre ise Hz. Hüseyin Kûfe'ye gitmek üzere Abdullah b. Ömer ile vedalaşmak istediğinde Abdullah b. Ömer şöyle demiştir: "*Sözlerime kulak ver ve yola çıkma. Vallahi Allah, hakkınız olanı elinizden almakla*

[730] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 2/82.
[731] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 6/419.
[732] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 3/163.

sizin için sadece hayır dilemiştir." Hz. Hüseyin, Abdullah b. Ömer'i dinlemeyip vedalaşmış, Abdullah b. Ömer de bir ölüyü Allah'a emanet ettiğini söylemiştir.[733] Ayrıca Şa'bî, Hz. Hüseyin'in başının İslâm'da ilk taşınan baş olduğunu ve onu gördüğünde saçının boyasının gidip beyazının çıktığını söylemiştir.[734]

Şa'bî, Hz. Hüseyin'in şehadetine dair çok fazla bilgi vermemektedir. Müslim b. Akîl'in yaşadığı olaylara ve Hz. Hüseyin'in vefatıyla sonuçlanan savaşa dair herhangi bir bilgi vermemektedir.

2.2.2. Mekke Kuşatması

Hz. Hüseyin'in vefat etmesinden sonra muhalif olarak tek lider konumunda olan Abdullah b. Zübeyr Mekke'de biat almaya başlamıştır. Daha sonra Yezîd, kendisine biate yanaşmayan Abdullah'ın üzerine ordu göndermiştir. Şa'bî'nin rivayetine göre Emevî kumandanı Husayn b. Nümeyr el-Kindî (ö. 67/686) Kâbe'nin yakınlarına mancınıkları yerleştirdikten sonra bir bulut yükselmiştir. Sonra gök gürültüsü ile beraber mancınıkların üzerine yıldırım düşmüş ve mancınıklar yanmıştır. Bu olay üzerine Arap şairi A'şâ Hemdân *"(Husayn) Kâbe'ye mancınıkla taş attı, Allah da Zübeyr'in mancınığını yaktı"* demiştir. Burada bahsettiği Zübeyr, Husayn'ın yanında savaşan Zübeyr b. Huzeyme el-Has'amî'dir. Daha sonra Abdullah b. Zübeyr Husayn'a haber göndererek karşısına çıkmasını teklif etmiştir. Husayn bu teklifi korktuğundan değil de kendisi ölürse arkadaşlarının da öleceğinden endişe ettiği için kabul etmemiştir. Bu esnada Abdullah b. Zübeyr'in yanında yer alan Muhtâr es-Sekafî (ö. 67/687) savaş çağrısı yapmıştır. Böylece savaş başlamış ve Şam ehlinden birçok adam öldürülmüştür.[735] Yezîd'in vefatına kadar bu kuşatma devam etmiştir.

2.3. Mervân b. Hakem Dönemi

2.3.1. Mercirâhit Savaşı (64/684)

Şa'bî, Eymen b. Hureym'in, Kaysîler ile Kelbîler arasında gerçekleşen Emevîler döneminin ilk iç savaşı konumunda olan Mercirâhit savaşına davet edilmesiyle alakalı bir rivayet nakletmektedir. Rivayete göre Emevî halifesi Mervân

[733] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 3/163.
[734] İbn Sa'd, *et-Tabakât*, 2001, 6/446.
[735] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 5/340-342.

b. Hakem, Eymen'e kendilerinin yanında savaşıp savaşmayacağını sormuştur. Eymen ise babasının ve amcasının Bedir şehitlerinden olduğunu, "*Lâ ilâhe İllallah Muhammedün Rasûlullah*" diyen birisiyle savaşmamayı vasiyet ettiklerini ve sadece ateşten beraat ettirecek bir şey getirmesi durumunda savaşacağını söylemiştir. Bunun üzerine Mervân, ona ihtiyaçlarının olmadığını söylemiştir. Aynı zamanda şair sahâbîlerden olan Eymen ise şu şiiri söylemiştir:

"*Savaşacak değilim, namaz kılan birisiyle Kureyş'ten başka bir hükümdarın hatırına,*
Hükümdarlığı ona, günahım da bana kalacak, Allah'a sığınırım ahmaklıktan ve akılsızlıktan,
Öldüreceğim suçsuz yere bir Müslüman'ı Bana fayda vermez o zaman yaşadığım hayat"[736]

Şa'bî'nin Mercirâhit savaşı ile alakalı verdiği malumat sadece bununla sınırlı kalmış olup savaşın sebebi, aşamaları ve sonuçları gibi önemli hususlarına dair herhangi bir bilgi tespit edilememiştir.

2.4. Abdülmelik b. Mervân Dönemi

2.4.1. Muhtâr es-Sekafî'nin İsyanı

Mekke kuşatmasında Abdullah b. Zübeyr'in yanında yer alan Muhtâr, bir süre sonra ondan ayrılarak onun idaresindeki Kûfe'ye yerleşmiştir. Şa'bî onun buradan başlattığı isyanın öncesine dair bir rivayet nakletmektedir. Rivayete göre Şa'bî'nin de içinde bulunduğu Şîa'nın ileri gelenlerinden oluşan bir grup, İbrâhim b. Eşter en-Nehaî'ye (ö. 72/691) gitmiştir. Onu Hz. Hüseyin'in ve Ehl-i beyt'in kanını talep etmeye davet etmişlerdir. O da hareketin başında kendisinin olması halinde olumlu karşılayacağını bildirmiştir. Bunun üzerine onlar, Hz. Ali'nin oğlu Muhammed b. Hanefiyye'nin (ö. 81/700) kendilerine Muhtâr'ı gönderdiğini ve kendilerinin de ona itaat ettiğini bildirmiştir. Aradan biraz zaman geçtikten sonra Muhtâr Şîa'dan bir grupla İbrahim'in yanına gelerek Muhammed b. Hanefiyye'nin kendisine yazdığı mektubu okumuştur. Mektubun içeriği şu şekildedir: "*Muhammed Mehdî b. Ali'den İbrâhim b. Mâlik'e... Ben Muhtâr b. Ebû Ubeyd'i size nasihatçim, vezirim, güvendiğim, kendisinden razı olduğum kişi olarak ve Ehl-i beyt'imin kanını talep*

[736] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf,* 6/267-268, 11/196; Ebû Ya'lâ el-Mevsılî, *el-Müsned*, 2017, 2/58.

etmek için gönderdim. Sen de sözünü dinleyenlerle beraber onun yanında yer al. Eğer vezirime yardım edersen benim yanımda büyük bir fazilete sahip olursun. Ayrıca böyle yaparsan Şam ile Kûfe arasında ele geçirdiğin bütün beldelere sahip olursun." Mektup okunduktan sonra İbrahim b. Eşter, daha önce Muhammed b. Hanefiyye ile mektuplaştığını, onun kendisinin ve babasının isminden başka bir şey yazmadığını ve mektuptan şüphelendiğini ifade etmiştir. Onun bu sözleri üzerine oradan bazı kimseler mektubun Muhammed b. Hanefiyye'ye ait olduğu hususunda şahitlik etmiştir. İbrahim de Muhtâr'a biat etmiştir. İsyan girişimi için bir miktar bekleyip istişarelerde bulunan Muhtâr ve arkadaşları nihayet 66/685 yılının Rebîülevvel ayının ortasında harekete geçmeyi kararlaştırmıştır. O gün gelince İbrahim, içinde Şa'bî'nin de olduğu bir grupla Muhtâr'ın yanına gelmiş ancak o gece harekete geçilmeyip bir başka günde harekete geçileceği hususunda mutabık kalınmıştır.[737]

Şa'bî, Muhtâr'ın isyanı sonucu yapılan Hâzir savaşına ve savaşın sonrasına dair herhangi bir bilgi vermemiş, sadece Ubeydullah b. Ziyâd'ın Hâzir'de öldürüldüğünü ifade etmiştir.[738] Ancak kaynaklardan anlaşıldığı üzere Muhtâr, Kerbelâ olayına katılanlara büyük kıyımlar yapmış, Kerbelâ olayının baş aktörlerinden olan eski Kûfe valisi Ubeydullah b. Ziyâd'a da bir ordu göndererek onu Hâzir'de ağır bir yenilgiye uğratmıştır. Ubeydullah ile askerin büyük bir kısmı da öldürülmüştür.[739]

2.4.2. Mus'ab b. Zübeyr'in Basra Valiliği ve Muhtâr es-Sekafî'nin Öldürülmesi

Emevîler'e karşı zaferler elde eden ve Abdullah b. Zübeyr'in hakimiyetindeki Kûfe'yi ele geçiren Muhtâr es-Sekafî şöhretini arttırmış ve Abdullah b. Zübeyr'in dikkatini üzerine çekmiştir. Şa'bî'nin de naklettiği üzere Abdullah b. Zübeyr kardeşi Mus'ab'ı onunla mücadele etmesi için Basra'ya vali tayin etmiştir. Mus'ab, Basra'da göreve başladıktan sonra Kûfe'ye giderek Muhtâr'ı öldürmüştür. Aradan biraz zaman geçince Abdullah, Mus'ab'ı azledip oğlu Hamza'yı Basra'ya vali tayin etmiştir. Bu

[737] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 6/385-387.
[738] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 6/426.
[739] Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 7/60; İbnü'l-Esîr, *Usdu'l-Ğâbe*, 5/128; Zehebî, *Târîhu'l-İslâm*, 2/608.

duruma sinirlenen Mus‘ab, Abdullah’ın yanına giderek onunla konuşmuş ve görevine iade edilmiştir.[740] Şa‘bî, halkın Mus‘ab’ın valiliğinden memnun olduğunu, işini ciddi yaptığını ve nerede nasıl davranması gerektiğini iyi bildiğini bildirmektedir.[741] Bunların dışında onun valiliği, Muhtâr’ın kuşatılması ve öldürülmesine dair başka bir bilgi de vermemektedir.

2.5. I. Velîd b. Abdülmelik Dönemi

2.5.1. Semerkant’ın Fethi (93/711)

İslâm tarihinin ikinci büyük fetih hareketini hayata geçiren Velîd b. Abdülmelik, Horasan valisi Kuteybe b. Müslim el-Bâhilî (ö. 96/715) komutanlığında doğu bölgesi fetihlerine de devam etmiştir. Şa‘bî, bu bölgede bulunan Semerkant’ın fethiyle alakalı bir rivayet nakletmektedir. Ona bu olayı Hemedân’ın Huveyn köyünden bir adam anlatmıştır. Rivayete göre o adam ve Kuteybe b. Müslim Soğd[742] bölgesinde bulunurken Kuteybe Semerkant’ı fethetmiştir. Kuteybe şehre girince şehrin kapısının yanındaki bir taşta yazan Arap yazısına benzer bir yazı görmüştür. O biraz inceleyince yazıyı Himyerîler’in yazısına benzetmiştir. Sonra o yazıyı okuyabilecek birisini bulmalarını istemiş ve okuyacak kişi Kuteybe’ye getirilmiştir. Adam Kuteybe’ye yazıyı okumuş Kuteybe de o yazının bir anlamının olmadığını ve sadece Himyerîler’in bir izi olduğu kanaatine varmıştır. Daha sonra bu olayı Şa‘bî’ye anlatan Huveynli adam Kuteybe’ye durmamasını ve fetihlere devam etmesini tavsiye etmiştir. Adamın bu tavsiyesine sessiz kalan Kuteybe, böylece Semerkant’tan ayrılmıştır.[743]

Hulefâ-yi Râşidîn döneminde önceki döneme göre azalan Şa‘bî’nin rivayetleri, Emevîler döneminde de azalma eğilimini sürdürmüştür. Önceki dönemlerde olduğu gibi bu dönemde de rivayetler bir bütünlük arz etmeyip belirli olaylara değinme şeklinde nakledilmektedir. Bu dönemde naklettiği olayların bazılarına zaman zaman kendisi de tanıklık etmiştir. Ancak yaşı itibariyle bu

[740] Belâzürî, *Ensâbü’l-eşrâf*, 7/86.
[741] İbn Sa‘d, *et-Tabakât*, 2001, 6/496.
[742] Soğd bölgesi, en önemli merkezleri Semerkant ve Buhara olmak üzere Amuderya ile Siriderya arasında yayılan ve günümüzde Özbekistan, Tacikistan, Kırgızistan sınırları içinde kalan coğrafî bölgedir. Bkz. Ahmet Taşağıl, “Soğd” (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 2009), 37/348-349.
[743] Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik İbn Hişâm, *Kitâbü’t-Tîcân fî Mülûki Himyer* (San‘a: Merkezü’d-Dirâsâti ve’l-Ebhâsi’l-Yemeniyye, 1928), 247, 443.

dönemde yaşanan olayların birçoğuna doğrudan şahit olması onun rivayet naklini arttırmamış, aksine azaltmıştır. Bunda Emevîler'in muhaliflere karşı güttüğü siyaset etkili olmuş olabilir. Zira o, önceden de geçtiği üzere Emevî devletine muhalif oluşumlar içerisinde yer almıştır.

SONUÇ

Hayatının büyük bir bölümünde dönemin önemli ilim merkezlerinden olan Kûfe'de ikamet eden Ṣa'bî, yaşadığı şehrin birikimden faydalanmış ve kendisini farklı alanlarda geliştirmiştir. Hafızası ve derin ilmi birikimiyle önde gelen âlimler arasında yer almıştır. Özellikle hadis, fıkıh, tefsir, kıraat, meğazi ve hesap gibi çeşitli ilim dallarında adından söz ettirmiştir. Onun ilmi konumunun yanında siyasi konumu da değinilmesi gereken bir konudur. O, siyasi olarak zaman içinde önemli bir değişim göstermiştir. Başlangıçta Emevî yönetimine karşı bir tavır sergilemiş ve Kûfe merkezli isyanlara katılarak Alievladı'nı desteklemiştir. Ancak İbnü'l-Eş'as'ın isyanına katılmasından sonra Haccâc ile konuşması sırasında tavrı değişmiş ve yaptıklarından pişman olduğunu belirtmiştir. Daha sonra herhangi bir isyana katılmamış ve Emevî devletiyle uyum içinde yaşamıştır. Nitekim süreç içerisinde Emevî devletinde birtakım görevler de icra etmiştir.

Fuat Sezgin Ṣa'bî'ye bir meğâzî eseri nisbet etmektedir. Ancak Ṣa'bî'nin siyere dair rivayetlerinin tamamı görüldükten sonra, rivayetlerinde bir bütünlüğün olmadığı tespit edilmiştir. Tespit edilen rivayetlerde olayların anlatımında birçok boşluk bulunmaktadır. Naklettiği rivayetlerde ise bir olayın sadece belirli bir kısmına odaklanılmıştır. Dolayısıyla rivayetlerinde bütünlüğün olmaması onun meğâzî alanına dair bir eserinin olma ihtimalini zayıflatmaktadır. Klasik kaynaklarımızda da ona bir meğâzî eserinin nispet edildiğine rastlanılmamıştır. Bu sebeplerden dolayı onun bir meğâzî eserinin olmadığını söylemek daha doğru gözükmektedir.

İslâm tarihi rivayetlerinin genelinde kaynağını zikretmeyen Ṣa'bî, hadis sahasında olduğu gibi tarih sahasında da mürsel rivayetler nakletmiştir. Bu durum onun bir eksikliği değil, isnad sisteminin gelişmediği dönemin bir yansımasıdır. Dolayısıyla Ṣa'bî'nin rivayetlerinde kaynak zikretmemesi onun ve yaşadığı dönemin bir metodu olarak değerlendirilmelidir. Münkatı' rivayetler nakletmesi de aynı şekilde değerlendirilmesi gereken bir başka metodudur. Ṣa'bî'nin rivayetlerinde vesika kullanımı, şiir kullanımı, tarih kullanımı, mekân kullanımı, âyet kullanımı, fıkhî hükümlere yer vermesi, biyografik bilgiler vermesi ve evâil türü rivayetler nakletmesi onun bir başka metodu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şa‘bî, Hz. Âdem’in yaratılmasıyla başladığı peygamberler tarihine dair rivayetleri, Kur’an kıssalarıyla paralellik gösterir mahiyettedir. Şa‘bî’nin ağırlıklı olarak Taberî’nin *Târîh*’inde yer alan bu rivayetleri, çoğu zaman kaynak zikredilmeden nakledilse de zaman zaman kaynak zikredilmiştir. Bu kaynaklar arasında Ebû Hüreyre, Abdullah b. Abbâs ve Abdullah b. Amr gibi sahâbîler de bulunmaktadır.

Câhiliye dönemi rivayetlerinde ilk Arapça yazan kişi, Hâlid b. Sinân’ın durumu ve Safâ-Merve’deki putların isimlerini ele alan Şa‘bî’nin bu rivayetleri, siyer sahasına giriş ile doğrudan alakalı rivayetler değildir. Onun rivayetlerinde siyer dönemi İslâm tarihi rivayetlerinin temelini oluşturmaktadır. Siyer dönemi içerisinde ise Mekke döneminden ziyade Medine dönemine odaklandığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde sosyal hadiselere dair rivayetleri olsa da özelde Meğâzî sahası olmak üzere siyasi olaylara daha çok yer vermiştir. Siyer dönemindeki rivayetlerinin bize nakledilmesinde önemli bir yer tutan eser İbn Sa‘d’ın *et-Tabakât* adlı eseridir. Bu rivayetlerin çoğunluğunun Mürsel olarak nakledildiğini de söylemek gerekmektedir.

Siyer döneminde siyasi olaylara ağırlık veren Şa‘bî, Hulefâ-yi Râşidîn döneminde de bu eğilimini sürdürmüştür. Halifelere biat edilmesi, fetih hareketleri, İslâm tarihini etkileyen önemli hadiseler ve halifelerin yönetim anlayışlarına dair bilgiler vermektedir. Özellikle Hz. Ömer döneminde fetih hareketlerine dair birçok rivayet nakletmiştir. Bu rivayetler Taberî’nin *Târîh*’inde genişçe yer bulmaktadır. Dolayısıyla bu konuyla alakalı Taberî’nin birincil kaynakları arasında Şa‘bî yer almaktadır. Hz. Osman dönemiyle beraber azalan fetih rivayetleri yerini iç karışıklıklara bırakmıştır. Şa‘bî, Hz. Osman’ın şehit edilmesine, diğer olaylara göre genişçe yer vermektedir. Bunda Hz. Osman’ın hilafete gelişini ve şehadetini konu edinen *Kitâbü’ş-Şûrâ ve Makteli Osmân* adlı bir eserinin olmasının etkili olduğu söylenebilir. Hz. Ali döneminde yaşanan Cemel ve Sıffîn savaşları da Şa‘bî’nin rivayetleri arasında yer almaktadır. Bu rivayetlerin aktarılması hususunda Nasr b. Müzâhim el-Minkârî’nin *Vakʿatü Sıffîn* adlı eseri ön plana çıkmaktadır.

Şa‘bî’nin Emevîler dönemine ait rivayetleri, önceki dönemlerdeki nakillerine göre daha da azalmış ve belirli olaylara odaklanmıştır. Bu durum, dönemin siyasi ve

toplumsal atmosferinin Şa‘bî’nin rivayet nakline etki ettiğine dair bir yorumun yapılmasına olanak sağlamaktadır.

Şa‘bî’nin rivayetlerinin tamamı incelendiğinde Vâkıdî’nin ona karşı yaptığı itirazlar dikkat çekmektedir. Tespit edilebildiği kadarıyla Vâkıdî, yedi ayrı konuda Şa‘bî’ye itiraz etmiştir. Ayrıca onun Şa‘bî’den rivayet nakletmemiş olması da dikkate değer bir husustur. Zira Vâkıdî, Medine tarih ekolüne mensup bir tarihçidir. Şa‘bî de Kûfe ekolünün ilk temsilcilerinden kabul edilmektedir. Dolayısıyla Vâkıdî’nin ondan rivayet nakletmeyip ona bazı konularda eleştirilerde bulunması mensup olduğu ekolle alakalı olabilir. Vâkıdî, Şa‘bî’den rivayet alıp almama konusunda Medineli hocalarından etkilenmiş olabilir. Çünkü Vâkıdî’nin hocası İbn İshâk da Şa‘bî’den rivayet nakletmemiştir. Onun eserinde yer alan Şa‘bî rivayetleri ise eserini nakleden Yûnus b. Bükeyr’in ziyadesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında ilk siyer kaynaklarından sayılan eserlerde Şa‘bî’nin rivayetlerinin tercih edilmemesi de bu konuyla bağlantılı olabilir. Zira Medine ekolüne mensup Âsım b. Ömer b. Katâde, (ö. 120/738) İbn Şihâb ez-Zührî, (ö. 124/742) Abdullah b. Ebû Bekir b. Muhammed (ö. 130/747-48) ve Mûsâ b. Ukbe (ö. 141/758) gibi tarihçiler Şa‘bî’den rivayet nakletmemişlerdir.

Netice itibariyle daha çok hadis ve fıkıh alanlarında öne çıkan Şa‘bî’nin siyer alanında yeterli derecede rivayetlerinin bulunmaması ve bu alana dair klasik kaynaklarda bir eserinin bulunmaması, onun siyer alanında otorite isimler arasında sayılmamasına neden olmuştur. Bununla beraber onun, *Kitâbü’l-Feth* ile *Kitâbü’ş-Şûrâ ve Makteli Osmân* adlı eserlerinin olması, bu kitapların içeriğine dair rivayetlerin Şa‘bî’den sonraki tarihçiler tarafından nakledilmesi onun bu alanlarda bir otorite sahibi olduğunu gösterir niteliktedir. Ayrıca Vâkıdî’nin onun rivayetlerine yaptığı itirazlar da onun bu alanda bir ağırlığının olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

ed-Dabbî, Abbâs b. Bekkâr:	*Ahbâru'l-Vâfidât mine'n-Nisâʾ alâ Muâviye b. Ebû Süfyân*. thk. Sükeyne eş-Şehâbî. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1983.
Abdürrezzâk, Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî:	*Tefsîru Abdurrezzâk*. thk. Mahmûd Muhammed Abduh. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.
Abdürrezzâk, Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'ânî:	*el-Musannef*. thk. Heyet. 9 Cilt. Kahire: Dâru't-Te'sîl, 2015.
Acar, Yusuf:	"Münafıkların Cenaze Namazlarına İlişkin Rivayetlerin Tahlili". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 22 (2013).
Açıkgenç, Alparslan:	"Evâil". İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 1995.
Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh:	*el-Esâmî ve'l-Kunâ*. thk. Muhammed b. Alî el-Ezherî. 5 Cilt. Kahire: Dâru'l-Fârûk, 2015.
Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh:	*el-Müsned*. thk. Heyet. 12 Cilt. Cemʿiyyetu'l-Meknez, 2010.
Algül, Hüseyin:	"Muâhât". Ankara: TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 2020.
Altuncu, Tuğba:	"Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bî'nin Hadis İlmindeki Yeri". *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3 (2021).
Altuncu, Tuğba:	*Âmir b. Şerâhîl eş-Şa'bî Özelinde Sünneti Anlamada Ehl-i Re'y ve Ehl-i Hadis Yaklaşımları* (İzmir: Dokuz

Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2023)

Apak, Âdem: *Ana Hatlarıyla İslâm Tarihi (Hz. Muhammed Dönemi)*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 24. Basım, 2020.

Apaydın, H. Yunus: "Humus". İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 1998.

Asar, Muhammet Ali: "İbn Ebû Şeybe'nin Ebû Hanîfe'ye İtirazları Bağlamında Şehidin Cenaze Namazının Kılınması İle İlgili Rivayetlerin Tahlili". *Rumeli İslam Araştırmaları Dergisi* 7 (2021).

Âşıkkutlu, Emin: "Tahvil". İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 2010.

Ataş, Haci: "Hâlid b. Velîd'in Komutanlığı ve Azledilmesi". *Din ve Bilim – Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 3/1 (2020).

Aydınlı, Abdullah: *Hadis Tespit Yöntemi Hadis Usulü*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 3. Baskı., 2017.

Aydınlı, Abdullah: "İbn Ümmü Mektûm". İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 1999.

A'zamî, Muhammed Mustafa: *Dirâsât fi'l-hadîsi'n-Nebevî ve Târîhi Tedvînih*. Beyrût: el-Mektebu'l-İslâmî, 1970.

Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit: *Târîhu Bağdâd*. thk. Beşâr ʿAvvâd Maʿrûf. 16 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2002.

Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd: *Ensâbü'l-eşrâf*. thk. Süheyl Zekkâr, Riyâd ez-Ziriklî. 13 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1996.

Belâzürî, Ahmed b. Yahyâ b. Câbir b. Dâvûd: *Fütûhu'l-Büldân*. Beyrût: Dâru ve Mektebetü'l-Hilâl, 1988.

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. *Delâʾilü'n-Nübüvve*. thk. Abdu'lmuʿtî Kalʿacî. 7 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1988.

Alî:

Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî: *el-Hilâfiyyât Beyne'l-İmâmeyn eş-Şâfiʿî ve Ebî Hanîfe ve Ashâbih*. thk. Heyet. Kahire: er-Ravda, 2015.

Boynukalın, Mehmet: "Safî". İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 2008.

Buhârî, Ebû ʿAbdullâh Muḥammed b. İsmâʿîl: *el-Câmiʿü'l-Müsnedü's-Sahîhu'l-Muhtasar*. thk. Muhammed Zuheyr en-Nâsır. 9 Cilt. Beyrût: Dâru Tavki'n-Necât, 2001.

Buhârî, Ebû ʿAbdullâh Muḥammed b. İsmâʿîl: *el-Câmiʿü'l-Müsnedü's-Sahîhü'l-Muhtasar*. thk. Muhammed Fuʾâd Abdulbâkî. Riyad: Dâru's-Selâm, 1998.

Buhârî, Ebû ʿAbdullâh Muḥammed b. İsmâʿîl: *et-Târîhu'l-Evsat*. thk. Teysîr b. Saʿd, Yahyâ b. Abdullâh. 5 Cilt. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2005.

Buhârî, Ebû ʿAbdullâh Muḥammed b. İsmâʿîl: *et-Târîhu'l-Kebîr*. thk. Hâşim en-Nedvî. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, t.y.

Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr b. Mahbûb: *el-Osmâniyye*. thk. ? Beyrût: Dâru'l-Cîl, 1991.

Cevâd Ali: *el-Mufassal fî Târîhi'l-Arab Kable'l-İslâm*. 20 Cilt. Beyrût: Dâru's-Sâkî, 2001.

Çelik, Taha: "Kutbuddinzâde İznikî'nin Hz. Âdem-Hz. Musa Münazarası İle İlgili RisalesininTahlil ve Tahkiki". *Tahkik İslami İlimler Araştırma ve Neşir Dergisi* 3/2 (2020).

Demircan, Adnan: *Câhiliye Arapları*. İstanbul: Beyan Yayınları, 3. Basım, 2019.

Demirel, Cumhur: "Peygamberlerin İman Etmeden Ölen Akrabaları ile İlgili Âyetlere Dair Mülahazalar". *Şırnak Üniversitesi Şırnak University İlahiyat Fakültesi Dergisi* 28 (2022).

Döndüren, Hamdi: "îlâ". İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 2000.

Dûlâbî, Ebû Bişr *el-Kunâ ve'l-Esmâʾ*. thk. Ebû Kuteybe Nazr Muhammed el-Feryâbî. 3 Cilt. Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2000.

Muhammed b. Ahmed b. Hammâd el-Verrâk:

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî: *Sünenü Ebû Dâvûd*. thk. Adil Muhammed, Ammâr Abbâs. 8 Cilt. Kahire: Dâru’t-Te’sîl, 2015.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî: *Suʾâlâtü Ebû Ubeydi’l-Acurrî li-Ebî Dâvûd*. thk. Muhammed b. Alî el-Ezherî. Kahire: el-Fârûku’l Hadîse, 2010.

Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk: *Delâʾilü’n-Nübüvve*. thk. Muhammed Ravâs Kalʿacî, Abdulberr Abbâs. 2 Cilt. Beyrût: Dâru’n-Nefâʾis, 1986.

Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk: *Hilyetü’l-Evliyâ ve Tabakâtü’l-Asfiyâ*. 10 Cilt. Mısır: es-Saʿâde, 1974.

Ebû Ubeyd, el-Kāsım b. Sellâm: *Kitâbü’l-Emvâl*. thk. Ebû Enes Seyyid b. Receb. 2 Cilt. Riyad: Dâr’ul-Fadîle, 2007.

Ebû Ya‘lâ el-Mevsılî, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî: *Müsnedü Ebû Yaʿlâ*. thk. Huseyn Selîm Esed. Dimeşk: Dâru’l-Meʾmûn, 1984.

Ebû Ya‘lâ el-Mevsılî, Ahmed b. Alî b. el-Müsennâ et-Temîmî: *Müsnedü Ebû Yaʿlâ*. thk. Heyet. 6 Cilt. Dâru’t-Te’sîl, 2017.

Ebû Yûsuf, Ya‘kūb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa‘d el-Kûfî: *el-Harâc*. thk. Tâhâ Abdurraʾûf Saʿd, Saʿd Hasen Muhammed. Kahire: el-Mektebetü’l-Ezheriyye, 2010.

Ebû Zurʿa ed-Dimeşkî, Abdurrahmân b. Amr *Târîhu Ebû Zurʿa*. thk. Niʿmetullah el-Kûcânî. Dimeşk: Mecmaʿü’l-Luğati’l-Arabîyye, 2010.

b. Abdillâh:

Ebü'l-Cehm, el-A'lâ b. Mûsâb. Atiyye el-Bâhilî el-Bağdâdî: *Cüz'ü Ebû'l-Cehm*. thk. Abdurrahîm b. Muhammed b. Ahmed el-Kaşkarî. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1999.

Efendioğlu, Mehmet: "Münkatı'". İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 2006.

Erkal, Mehmet: "Cizye". İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 1993.

Erkal, Mehmet: "Öşür". İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 2007.

Erkocaaslan, Recep "Hz. Peygamber'e Atılan Çirkin Bir İftira: Hz. Peygamber Zeyneb bint Cahş Evliliğinin Hz. Dâvûd Bat Şeba Evliliğine Benzetilmesi". *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 24/1 (2020).

Erul, Bünyamin: "Mesrûk b. el-Ecda'". Ankara: TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 2004.

Erul, Bünyamin: "Tedlîs". İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 2011.

Erul, Bünyamin: "Telfîk". İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 2011.

Ezrakî, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed b. Muhammed: *Ahbâru Mekke ve mâ Câe fîhâ mine'l-Âsâr*. thk. Ruşdî es-Sâlih Mulahhas. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Endelüs, 1983.

Fâkihî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Abbâs: *Ahbâru Mekke fî Kadîmi'd-Dehri ve Hadîsihi*. thk. Abdülmelik Abdullah Dehîş. 6 Cilt. Beyrût: Dâru Hadar, 1993.

Fayda, Mustafa: "Cerîb". İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 1993.

Fayda, Mustafa: "Fey". İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 1995.

Fayda, Mustafa: *Hulefâ-yı Râşidîn Devri: (Dört Halîfe Dönemi)*. İstanbul: Kubbealtı, 1. Basım, 2014.

Fellâs, Ebû Hafs Amr b. Alî b. Bahr: *et-Târîh*. thk. Muhammed et-Taberânî. Riyad: Merkezü'l-Melik Faysal, 2015.

Fesevî, Ebû Yûsuf Ya'kūb b. Süfyân b. Cüvvân (Cüvân): *el-Maʿrife ve't-Târîh*. thk. Ekrem Zîyâ el-ʿUmerî. 3 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1981.

Hâkim en-Nîsâbûrî, Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed: *el-Müstedrek âle's-Sahîhayn*. thk. Heyet. 8 Cilt. Kahire: Dâru't-Teʾsîl, 2014.

Hâkim en-Nîsâbûrî, Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed: *Ma'rifetü Ulûmi'l-Hadîs*. thk. Seyyid Muazzam Hüseyin. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1966.

Hâkim en-Nîsâbûrî, Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed: *Ma'rifetü Ulûmi'l-Hadîs*. thk. es-Seyyid Muʿzam Huseyn. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1977.

Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr: *Tabakâtu Halîfe b. Hayyât*. thk. Süheyl Zekkâr. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1993.

Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr: *Târîhu Halîfe b. Hayyât*. thk. Ekrem Dîyâ el-Umerî. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1977.

Hamidullah, Muhammed: *Hz. Peygamber'in Altı Orijinal Diplomatik Mektubu*. çev. Mehmet Yazgan. İstanbul: Beyan Yayınları, 2019.

Hamidullah, Muhammed: *Hz. Peygamber'in Savaşları*. çev. Nazire Erinç Yurter. İstanbul: Beyan Yayınları, 2019.

Humeydî, Ebû Bekr Abdullah b. ez-Zübeyr *el-Müsned*. thk. Hasen Selîm Esed ed-Dârânî. 2 Cilt. Dimeşk: Dâru's-Sekâ, 1996.

b. Îsâ el-Kureşî:

Irâkī, Ebü'l-Fazl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyn b. Abdirrahmân: *Şerhu't-Tabsıra ve't-Tezkira*. thk. Abdullatîf el-Hemîm, Mâhir Yâsîn Fahl. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2002.

İbn Abdilberr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdillâh b. Muhammed: *et-Temhîd li mâ fî'l-Muvattaʾ mine'l-Meʿânî ve'l-Esânîd*. thk. Mustafa b. Ahmed el-Alevî, Muhammed Abdulkebîr el-Bekrî. 24 Cilt. Mağrib: Vezâratü Umûmi'l-Evkâf ve'ş-Şuʾûni'l-İslâmiyye, 1967.

İbn Abdilhâdî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed: *Tezkiretü'l-Huffâẓ*. thk. Zekeriyyâ Umeyrât. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.

İbn Abdülhakem, Ebü'l-Kāsım Abdurrahmân b. Abdillâh: *Fütûhu Mısr ve'l-Mağrib*. Kahire: Mektebetü's-Sekâfeti'd-Dîniyye, 1994.

İbn Asâkir, Ebü'l-Kāsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh b. Abdillâh b. Hüseyn: *Tarîhu Dimeşk*. thk. Amr b. Ğurâme el-Umrevî. 30 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1995.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullāh b. Muhammed. *el-Musned*. thk. Âdil b. Yûsuf el-Azzâzî, Ahmed b. Ferîd el-Mezîdî. 2 Cilt. Riyad: Dâru'l-Vatan, 1997.

İbn Ebî'l-Hadîd, Abdulhamîd b. Hibetullâh: *Şerhu Nehci'l-Belâğa*. thk. Muhammed ʿAbdulkerîm en-Nemerî. 10 Cilt. Beyrût: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.

İbn Ebû Hâtim, Ebû *el-Cerh ve't-Taʿdîl*. Beyrût: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî,

Muhammed Abdurrahman b. Muhammed: 1952.

İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed: *el-Merâsîl*. thk. Şükrullâh Niʿmetullâh Kucânî. Beyrût: Müessesetür-Risâle, 1998.

İbn Ebû Hayseme, Ebû Bekr Ahmed: *et-Târîhu'l-Kebîr*. thk. Salâh b. Fethî. 4 Cilt. Kahire: el-Fârûku'l-Hadîse, 2006.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed: *el-Musannef*. thk. Saʿd b. Nâsır eş-Şetrî. 25 Cilt. Riyad: Dâru Kunûzi İşbîliyâ, 2015.

İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed: *el-Musannef*. thk. Muhammed Avvame. 21 Cilt. Cidde: Dâru'l-Kıble, t.y.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed: *el-İsâbe fî Temyîzi's-Sahâbe*. thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî. 14 Cilt. Kahire: Dâru Hicr, 2008.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed: *Fethü'l-Bârî Şerhü Sahîh el-Buhârî*. thk. Muhibbuddîn el-Hatîb. 13 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Maʿrife, 1959.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed: *Nuzhetü'n-Nazar fî Tavdîhi Nuhbeti'l-Fiker fî Mustalahi Ehli'l-Eser*. thk. Abdullâh b. Dayfillâh er-Rahîlî. Riyad: Matbaʿatu Sefîr, 2001.

İbn Hacer el-Askalânî, *Tağlîkü't-Taʿlîk ala Sahîhi'l-Buhârî*. thk. Saʿîd

Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed: Abdurrahmân Mûsâ el-Kazakî. 5 Cilt. Amman: el-Mektebü'l-İslâmî, 1984.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed: *Tehzîbü't-Tehzîb*. 12 Cilt. Hindistan: Dâiretü'l Maʿârifi'n-Nizâmiyye, 1908.

İbn Hallikân, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr: *Vefiyâtü'l-Aʿyân ve Enbâu Ebnâi'z-Zamân*. thk. İhsan Abbâs. 7 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdır, 1994.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed b. Saîd: *el-Muhallâ bi'l-Âsâr*. thk. Abdulğaffâr Suleyman el-Bundârî. 12 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 2002.

İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed. *Meşâhîrü Ulemâi'l-Emsâr ve Aʿlâmu Fukahâi'l-Aktâr*. thk. Merzûk Alî İbrâhîm. Mısır: Dâru'l-Vefâ, 1991.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik: *es-Sîretü'n-Nebeviyye*. thk. Mustafa es-Sakkâ v.dğr. 2 Cilt. Kahire: Mektebetü Mustafa el-Bâbî'l-Halebî, 1955.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik: *Kitâbü't-Tîcân fî Mülûki Himyer*. San'a: Merkezü'd-Dirâsâti ve'l-Ebhâsi'l-Yemeniyye, 1928.

İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik: *es-Sîretu'n-Nebeviyye*. thk. Muṣṭafâ es-Saḳḳâ v.d. 2 Cilt. Mısır: Mektebetu Muṣṭafâ el-Bâbî'l-Ḥalebî, 1955.

İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed: *es-Sîre*. thk. Süheyl Zekkâr. Beyrût: Dârü'l-Fikr, 1978.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Züraî ed-Dımaşkī. *Zâdü'l-Meʿâd fî Hedyi Hayri'l-İbâd*. 5 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1994.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer: *es-Sîretü'n-Nebevîyye*. thk. Mustafa Abdulvahid. Beyrût: Dâru'l-Maʿrife, 1976.

İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer: *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*. thk. Sâmî b. Muhammed Selâme. 8 Cilt. Riyad: Dâru Tayyibe, 1999.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullāh b. Müslim: *el-Cerâsîm*. thk. Muhammed Câsim el-Hamîdî. 2 Cilt. Dimeşk: Vezâratü's-Sekâfe, t.y.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullāh b. Müslim: *el-Maʿârif*. thk. Servet ʿUkkâşe. Kahire: el-Heyʾetü'l Mısriyyetü'l-Âmme, 1992.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed: *es-Sünen*. thk. Heyet. 4 Cilt. Kahire: Dâru't-Te'sîl, 2015.

İbn Receb, Ebû'l-Ferec Zeynuddîn Abdurrahmân b. Ahmed: *Şerhu İleli't-Tirmîzî*. thk. Humâm Abdurrahîm Saʿîd. Zerkâ: Mektebetü'l-Menâr, 1987.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed: *et-Tabakât*. thk. Alî Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 2001.

İbn Sa‘d, Ebû Abdillâh Muhammed: *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*. thk. İhsan Abbâs. 8 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdır, 1968.

İbn Sa‘d, Ebû Abdillâh Muhammed: *et-Tabakâtü’l-Kübrâ*. thk. Muhammed ʿAbdulkâdir ʿAtâ. 8 Cilt. Beyrût: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1990.

İbn Sa‘d, Ebû Abdillâh Muhammed: *et-Tabakâtü’l-Kübrâ - Mütemmimü’s-Sahâbe - et-Tabakatü’r-Râbiʿa*. thk. Abdulazîz Abdullâh es-Selûmî. Taif: Mektebetü’s-Sıddîk, 1995.

İbn Şebbe, Ebû Zeyd Ömer: *Târîhu’l-Medîne*. thk. Alî Muhammed Dendel, Yâsin Saʿdu’d-Dîn Beyân. 2 Cilt. Beyrût: Dârü’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1996.

İbn Zenceveyh, Ebû Ahmed Humeyd b. Mahled b. Kuteybe el-Horasânî: *Kitâbü’l-Emvâl*. thk. Şâkir Zeyb Feyyâd. Riyad: Merkezü’l-Melik Faysal, 1986.

İbnü’l-Cevzî, Ebü’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî: *Sıfatü’s-Safve*. thk. Ahmed b. Alî. 2 Cilt. Kahire: Dâru’l Hadîs, 2000.

İbnü’l-Cevzî, Ebü’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî: *Zâdü’l-Mesîr fî İlmi’t-Tefsîr*. thk. Abdurrezzâk el-Mehdî. Beyrût: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 2001.

İbnü’l-Esîr, Ebü’l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed el-Cezerî: *el-Kâmil fi’t-Târîh*. thk. Umar Abdusselâm Tedmurî. 10 Cilt. Beyrût: Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1997.

İbnü’l-Esîr, Ebü’l- *Üsdü’l-Gâbe fî Ma’rifeti’s-Sahâbe*. thk. Âdil Ahmed er-

Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed el-Cezerî: Rufâʿî. 8 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâʾi't-Turâsi'l-Arabî, 1996.

İclî, Ebü'l-Hasen Ahmed b. Abdillâh b. Sâlih: *es-Sikât*. thk. Abdulʿalîm Abdulʿazîm el-Bestevî. Medine: y.y., 1985.

İshâk b. Râheveyh, Ebû Yaʿkûb İshâk b. İbrâhîm el-Mervezî: *Müsnedü İshâk b. Râheveyh*. thk. Heyet. 4 Cilt. Kahire: Dâru't-Te'sîl, 2016.

Kallek, Cengiz: "Haraç". İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 1997.

Kallek, Cengiz: "Kafîz". İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 2001.

Kandemir, M. Yaşar: "Câbir b. Abdullah". İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 1992.

Kandemir, M. Yaşar: "Hâfız". İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 1997.

Kandemir, M. Yaşar: "Şa'bî". İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 2010.

Kara, Cahid: "Âmir Eş-Şa'Bî'nin Siyer Kaynaklarındaki Rivayetlerinin Muhteva Açısından Değerlendirilmesi". *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi [BOZİFDER]* 17 (2020), 15-42.

Kelpetin, Mahmut: "Hz. Ebû Bekir Döneminde Irak Fetihleri". *EKEV Akademi Dergisi* 43 (2010).

Keskin, Mehmet: "Kefen". Ankara: TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 2022.

Kılıç, Hulusi: "A'şâ Hemdân". İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 1991.

Koçkuzu, Ali Osman: "Ebû İshak es-Sebîî". İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 1994.

Minkārî, Ebü'l-Fazl Nasr b. Müzâhim b. Seyyâr: *Vakʿatü Sıffîn*. thk. Abdusselâm Muhammed Hârûn. Kahire: el-Müessesetü'l-Arabiyyetü'l-Hadîse, 1962.

Mizzî, Ebü'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdirrahmân b. Yûsuf: *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*. thk. Beşşâr Avvâd Maʿrûf. 35 Cilt. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 1980.

Mücâhid b. Cebr, Ebü'l-Haccâc: *Tefsîru Mücâhid*. thk. Muhammed Abdu's-Selâm Ebû'n-Nîl. Mısır: Dâru'l-Fikri'l-İslâmî, 1989.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî: *el-Müsnedü's-Sahîhu'l-Muhtasar bi Nakli'l-Adl ani'l-Adl ilâ Rasûlillâh*. thk. Heyet. 7 Cilt. Kahire: Dâru't-Te'sîl, 2014.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî: *Ricâlü Urve b. ez-Zübeyr ve Cemâʿatü'n mine't-Tâbiʿîn ve Ğayrihim*. thk. Heyet. Dimeşk: Mecelletü Mecmaʿü'l-Luğâ, 1979.

Nedîm, Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kūb İshâk b. Muhammed b. İshâk: *el-Fihrist*. thk. İbrahim Ramadân. Beyrût: Dâru'l Maʿrife, 1997.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî: *el-Müctebâ, es-Sünenü's-Suğrâ*. thk. Heyet. 9 Cilt. Kahire: Dâru't-Te'sîl, 2012.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî: *es-Sünenü'l-Kübrâ*. thk. Heyet. Kahire: Dâru't-Tesîl, 2012.

Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî: *et-Takrîb ve't-Teysîr li Maʿrifeti Süneni'l-Beşîr en-Nezîr fî Usûli'l-Hadîs*. Beyrût: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1985.

Orhan, Zeynep: *Evâil Türü Rivayetlerin Hadis İlmine Katkısı*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Öz, Şaban: *İlk Siyer Kaynakları ve Müellifleri*. İstanbul: İSAR Vakfı Yayınları, 2008.

Polat, Salahattin: "Mürsel". İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 2006.

Râmhürmüzî, Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen b. Abdirrahmân b. Hallâd: *el-Muhaddisü'l-Fâsıl beyne'r-Râvî ve'l-Vâʿî*. thk. Muhammed Accâc el-Hatîb. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1983.

Saîd b. Mansûr, Ebû Osmân: *es-Sünen*. thk. Heyet. 3 Cilt. Riyad: Dâru'l-Elûke, 2012.

Sandıkçı, Kemal: "Tulekâ". İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 2012.

Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemsü'l-ʾEimme: *el-Mebsût*. thk. Halîl Muhyiddîn el-Meyyis. Beyrût: y.y., 1993.

Sezgin, Fuad: *Târihu't-Türâsi'l-Arabî*. Riyad: Câmiatü'l-İmam Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye, 1991.

Süheylî, Ebü'l-Kāsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî: *er-Ravzü'l-ünüf fî Şerhi's-Sîreti'n-nebeviyye li'bni Hişâm*. thk. ? 7 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâʾi't-Türâsi'l-Arabî, 1991.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-: *ed-Durru'l-Mensûr*. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1982.

Hudayrî:

Şeşen, Ramazan: *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*. İstanbul: İSAR Vakfı Yayınları, 1998.

Şulul, Kasım: "Hicrî Takvimin Ortaya Çıkışı". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4 (2002).

Şulul, Kasım: *Siyer Usûlü*. ed. Cevher Şulul. İstanbul: Siyer Yayınarı, 3. Basım, 2021.

Taberânî, Ebü'l-Kāsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb: *el-Muʿcemu'l-Kebîr*. thk. Hamdî b. Abdulmecîd es-Selefî. 25 Cilt. Beyrût: Dâru İhyâʾi't-Turâsi'l-Arabî, 1983.

Taberî, Ebû Caʿfer Muhammed b. Cerîr: *Câmiʿü'l-Beyân an Teʾvîli Âyi'l-Kurʾân*. thk. Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Dâru Hicr, 2001.

Taberî, Ebû Caʿfer Muhammed b. Cerîr: *Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk*. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986.

Taberî, Ebû Caʿfer Muhammed b. Cerîr: *Târîhu'r-Rusül ve'l-Mülûk, ve Sılatü Târîh et-Taberî*. 11 Cilt. Beyrût: Dârü't-Türâs, 1967.

Taşağıl, Ahmet: "Soğd". İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi (DİA), 2009.

Tatlı, Bekir: "Muhyiddin İbn Arabî'nin Fusûsu'l-hikem'de İşaret Ettiği Hâlid b. Sinân'ın Peygamberliği Hakkındaki Rivayetin Değerlendirmesi". *İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 21 (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı) (2008).

Tayâlisî, Ebû Dâvûd Süleymân b. Dâvûd b. el-Cârûd: *el-Musned*. thk. Muhammed b. Abdulmuhsin et-Turkî. 4 Cilt. Mısır: Dâru Hicr, 1999.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. *es-Sünen*. thk. Heyet. 5 Cilt. Kahire: Dâru't-Te'sîl, 2015.

Sevre (Yezîd):

Topal, Ramazan: "Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inde Yer Alan Medine Dönemi ile Alâkalı Siyer Rivayetlerinde Olayların Tarihlendirilmesi". *Hadis ve Siyer Araştırmaları Dergisi* 8/1 (2022).

Topal, Ramazan: *Siyer-Hadis İlişkisi Ahmed b. Hanbel'in Müsned'i Özelinde*. ed. Mahmut Demir. İstanbul: Siyer Akademi, 2022.

Topal, Ramazan: "Turan Dursun'un Din Bu-2 Hz. Muhammed Adlı Eserinde Hz. Peygamber'in Hayatına Dair İddialarının Değerlendirilmesi (Medine Dönemi)". *İlahiyat Akademi* 18 (2023).

Usluer, Mehmet: "Basra Şehrinin Kurucusu Utbe b. Gazvân'ın Hayatı ve Faaliyetleri". *İslâmî İlimler Dergisi* 16/2 (2021).

Uyar, Gülgûn: "Mekke'nin Fethi'nden Önce ve Sonra Meydana Gelen Olaylar Işığında Ashâbu'ş-Şecere ve Müellefe-i Kulûb Tanımlaması", *Hadis ve Siyer Araştırmaları Dergisi* 6/2 (2020).

Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed en-Nîsâbûrî: *Esbâbü'n-nüzûl*. thk. Mâhir Yâsîn el-Faḥl. Riyad: Dâru'l-Meymân, 2005.

Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd: *el-Meğâzî*. thk. Marsden Jones. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l Alemî, 1989.

Veki', Ebû Bekir Muhammed b. Halef b. Hayyân: *Ahbârü'l-Kudât*. thk. Abdulazîz Mustafa el-Merâğî. 3 Cilt. Beyrût: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1947.

Yahyâ b. Âdem, Ebû *el-Harâc*. Lahor: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1974.

Zekeriyyâ:

Yahyâ b. Maʿîn, Ebû Zekeriyyâ. *Târîhu İbn Maʿîn*. thk. el-Abbâs b. Muhammed ed-Dûrî. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Fârûk, 2013.

Yahyâ b. Sellâm, Ebû Zekeriyyâ: *Tefsîru Yahyâ b. Sellâm*. thk. Hind Şelebî. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004.

Yâkūt el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn: *Muʿcemü'l-Udebâ İrşâdü'l-Erîb ilâ Maʿrifeti'l-Edîb*. thk. İhsân Abbâs. 7 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1993.

Yâkūt el-Hamevî, Ebû Abdillâh Şihâbüddîn: *Muʿcemü'l-büldân*. 7 Cilt. Beyrût: Dâru Sâdır, 1995.

Yazıcı, Mahmut: "Sahâbe Evâili ve İlk Dönem Uzmanları". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/25 (2014).

Yektar, Osman Nedim: "Hadîs Rivayetleri ve Hz. Peygamber'in Şiire Bakışı". *EKEV Akademi Dergisi* 65 (2016).

Zehebî, Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed: *el-Kâşif fî Maʿrifeti men lehû Rivâyetün fi'l-Kütübi's-Sitte*. thk. Muhammed Avvame. Cidde: Dâru'l-Kıble, 1992.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed: *Târîhu'l-İslâm ve Vefeyâtü'l-Meşâhiri'l-A'lâm*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. 15 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 2003.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed: *Tezkiretü'l-Huffâz*. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1998.

Zehebî, Ebû Abdullah Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed: *Siyeru Aʿlâmi'n-Nübelâ*. 18 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006.

Zeylaî, Ebû Muhammed *Tahrîcü'l-Ehâdîs ve'l-Âsâri'l-Vâkiʿati fî Tefsîri'l-Keşşâf li'z-Zemahşerî*. thk. Abdullâh b. Abdurrahman es-Saʿd. 4

Cemâlüddîn Abdullāh b. Yûsuf b. Muhammed: Cilt. Riyad: Dâru İbn Hüzeyme, 1993.

Zeynuddîn el-Hâzimî, Ebûbekir Muhammed b. Mûsâ b. Osmân el-Hemedânî: *Ücâletü'l-Mübtedî ve Fudâletü'l-Müntehî fi'n-Neseb*. thk. Abdullâh Kennûn. Kahire: el-Heyʾetü'l-Amme li Şüʾûni'l-Metâbiʿi'l-Emîriyye, 1973.